

Tilburg University

Economische orde en Europese monetaire integratie

Rijnvos, Cornelis Johannes

Publication date:
1970

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Rijnvos, C. J. (1970). *Economische orde en Europese monetaire integratie*. [, Tilburg University]. Stenfert Kroese.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Economische orde en Europese monetaire integratie

C. J. Rijnvos

BIBLIOTHEEK KATHOLIEKE HOGESCHOOL
Hogeschoollaan 225, Tilburg - Tel. 04250-70960

Dit werk terug te bezorgen uiterlijk op :

~~30/10~~	~~10/10~~	~~19/10~~	~~12/11~~
3/11/72	1/12-1972	3/5/73	

n/12/7

BEPALING UIT HET REGLEMENT

Een werk, dat iemand in bruikleen heeft, mag door hem in geen geval worden uitgeleend.

Economische orde en Europese monetaire integratie

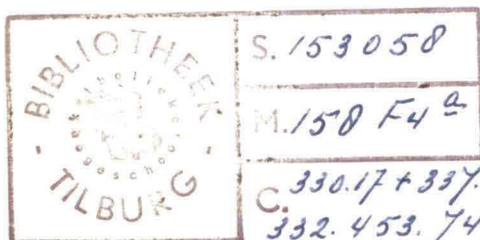
Economische orde en Europese monetaire integratie

Proefschrift

*ter verkrijging van de graad van doctor in de economische wetenschappen
aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg, op gezag van de Rector-
Magnificus Dr. C. F. Scheffer, hoogleraar in de bedrijfshuishoudkunde
(in het bijzonder van het financiewezen van de onderneming), in het
openbaar te verdedigen in de aula van de Hogeschool op donderdag
9 april 1970 om 16.00 uur door*

CORNELIS JOHANNES RIJNVOS

geboren te Standdaarbuiten

C. 330.17 + 337.911.2 / (4) + 332.453 +
332.453.74 / (4) + 332.453.741 / (4) +
332.4.017 / (4).

Promotor : Prof. Dr. H. W. J. Bosman

Voor Käthe-Liese
voor Vera, Sylvia, André en Felix

Inhoud

VOORWOORD	IX
HOOFDSTUK I. INTEGRATIE EN ECONOMISCHE ORDE	1
1. Omschrijving van het begrip 'economische integratie'	2
1.1. Het integratiebegrip van Haberler	2
1.2. De integratiebegrippen van Röpke en Myrdal	5
2. Hoofdtypen van economische integratie	7
2.1. Structuren van volkshuishoudingen en economische integratie	8
2.2. Integratie van vrije volkshuishoudingen	10
2.3. Integratie van centraal-geleide volkshuishoudingen	13
2.4. Integratie van gemengde volkshuishoudingen	21
2.5. Typologie der integratievormen	27
3. Strekking van de theorie der economische integratie	28
3.1. De theorie van de douane-unie	29
3.2. Theorie en praktijk van de economische integratie	32
Samenvatting	34
HOOFDSTUK II. GELD EN ECONOMISCHE INTEGRATIE	36
1. Internationale gouden standaard versus multilaterale clearing	38
1.1. De ontmoeting der geldstelsels van vrije volkshuishoudingen	38
1.2. De ontmoeting der geldstelsels van centraal-geleide volkshuishoudingen	47
2. De ontmoeting der geldstelsels van gemengde volkshuishoudingen	58
2.1. Het geld in de gemengde volkshuishouding	58
2.2. Het geografische circulatiegebied van fiduciair geld	60
2.3. Europese Betalings-Unie en monetaire integratie	63
2.4. Kritiek op de flexibele wisselkoers	67
2.5. De monetair-evenwichtige wisselkoers	74

3.	Kritiek op de monetaire unie	81
3.1.	De monetaire unie in EEG-verband	81
3.2.	Kritiek in drieërlei vorm	88
3.3.	De monetaire unie en het kapitaalverkeer	94
	Samenvatting	
HOOFDSTUK III. ACTUELE VRAAGSTUKKEN IN DE MONETAIRE INTEGRATIE		99
1.	Economie en politiek in Oost- en West-Europa	100
1.1.	Economie en politiek in een evoluerende verhouding	100
1.2.	Ontwikkelingsfazen in West-Europa	105
1.3.	Monetair-structurele ontwikkeling in Oost-Europa	110
2.	De vorming van een monetaire unie	114
2.1.	Economie en politiek in de gemengde volkshuishouding	115
2.2.	Economisch-politieke argumenten voor een monetaire unie	120
2.3.	Hoofdproblemen bij de vorming van een monetaire unie	127
3.	Problemen in Oost-Europa	132
3.1.	Nationale zelfstandigheid en internationaal monetair verkeer	133
3.2.	Centraal-geleide volkshuishouding en convertibiliteit	136
	Samenvatting	
	Samenvatting	144
	Zusammenfassung	148
	Summary	153
	Noten	157
	Literatuuroverzicht	164
	Register	171

Voorwoord

Deze studie is gewijd aan de momentele monetaire integratie in Europa, waarvan de inhoud in belangrijke mate wordt bepaald door de vigerende economische orde. Daarbij zijn Oost- en West-Europa in de beschouwing betrokken. De monetaire integratie van de EEG-landen werd reeds eerder, onder anderen door Krämer¹, Rometsch² en Walker³ belicht. De twee eerstgenoemde auteurs gingen uit van het EEG-verdrag, zoals dat in 1957 tot stand kwam. Zij analyseerden de strekking van de monetaire verdragsbepalingen en de vormgeving van de monetaire integratie na 1957. Hun studies bevatten voorts een perspectief voor een monetaire integratie die verder gaat dan de tot nu toe bereikte resultaten. Men acht de vorming van één geldstelsel voor de gehele EEG gewenst.

De werken van Krämer en Rometsch laten echter de indruk achter, dat er behoefte is aan een fundamentele benadering van het onderwerp. Daartoe is in deze studie een poging ondernomen. Zij bevat op de eerste plaats een omschrijving van het begrip 'economische integratie'. Vervolgens is een typologie van zes integratievormen ontworpen, met de economische orde en de integratiegraad als uitgangspunten. Daaropvolgend is nagegaan welke vormen van economische integratie actueel zijn in het Europa van vandaag. In hoofdstuk II is de monetaire integratie zoals die in Europa valt waar te nemen fundamenteel aan de orde gesteld. Het verband tussen de economische orde en de monetaire integratie staat daarbij in het middelpunt van de belangstelling. De beschouwingen leiden onder andere tot een theoretische verantwoording van het denkbeeld te komen tot één geldstelsel binnen de EEG. In hoofdstuk III is ingegaan op enkele actuele vraagstukken van de monetaire integratie in Oost- en West-Europa. Deze studie werd afgesloten op 15 november 1969.

Velen hebben mij geholpen deze studie te voltooien. Ik betuig hun daarvoor mijn hartelijke dank. Speciaal denk ik daarbij aan mijn promotor prof. dr. H. W. J. Bosman, die met grote toewijding en een even groot geduld de studie opbouwend-kritisch begeleidde. Een speciaal dankwoord

moge ook worden gericht aan drs. O. Kuschpeta en drs. G. P. L. van Roy; zij hebben grote delen van de tekst van opbouwend commentaar voorzien. Mevrouw M. Laenen-Dijkzeul, drs. R. R. Freeman en de heer L. Dirkx dank ik voor hun tekstkritische opmerkingen. De heer W. Olthof ben ik erkentelijk voor de verzorging van de 'summary'. Voorts gaat mijn dank in het bijzonder uit naar de jury, aangewezen door het Europees Parlement te Luxemburg en belast met het toekennen van de Robert-Schuman-beurzen. Zij kende voor deze studie een Robert-Schuman-beurs toe.

C. J. RIJNVOS

Integratie en economische orde

Economische integratie van onderscheiden landen is een bepaalde vorm van internationaal-economische toenadering. Zij is actueel in het Europa van vandaag. Zij strekt zich, zowel in Oost- als in West-Europa, uit tot het monetaire terrein. Dat aspect van de Europese economische integratie zal in deze studie worden belicht.

Dit hoofdstuk heeft daarbij een inleidend karakter. Het zal worden gewijd aan een beschrijving van de aard van het begrip 'economische integratie'. Het gaat hierbij om die vorm van internationaal-economische toenadering waarvoor kenmerkend is dat hij berust op een door de onderscheiden naties in vrijheid genomen besluit tot deelneming. Als dat besluit karakteristiek voor de integratie wordt geacht, moet daar direct aan worden toegevoegd dat de vrijheid vele gestalten heeft. De inhoud van 'vrijheid' in een liberaal milieu verschilt sterk van de opvattingen in Oost-Europa en van deze twee dient te worden onderscheiden de vrijheidsidee in de gemengde volkshuishouding. In de vrije, de centraal-geleide en de gemengde volkshuishouding bestaan zodoende van elkaar verschillende vrijheidsopvattingen. (In deze studie wordt onder centraal-geleide volkshuishouding verstaan een centraal gepland en geleid economisch stelsel).

Aansluitend hierop krijgt de vormgeving der economische integratie een gedifferentieerde inhoud, afhankelijk van de structuur der participerende naties. Dit alles maakt het gewenst een typering te geven van de verschillende integratievormen. Daartoe zal in dit hoofdstuk een poging worden ondernomen; de integratie van vrije, centraal-geleide en gemengde volkshuishoudingen zal worden behandeld. Elke integratievorm in deze zin heeft een eigen monetair gewaad. Dat zal in hoofdstuk II nader worden besproken.

1. OMSCHRIJVING VAN HET BEGRIP 'ECONOMISCHE INTEGRATIE'

In het beweeglijke kader van de Europese geschiedenis heeft de internationaal-economische toenadering een gedifferentieerde vorm. In onze tijd wordt gepoogd te komen tot integratie van volkshuishoudingen. Er ontstaat nu een begrijpelijke neiging om vroegere fazen van internationaal-economische toenadering vergelijkend met de situatie van vandaag aan de orde te stellen, teneinde ontwikkelingslijnen, overeenkomsten en verschillen te signaleren.

Bij dit pogen past voorzichtigheid. Reeds is door historici in twijfel getrokken of – m.n. ten dienste van het geschiedenisonderwijs – de voorbijgaande stadia wel steeds op verantwoorde wijze werden beschreven⁴. Het uitgangspunt bij een historische beschouwing dient te zijn de vraag wat karakteristiek is voor economische integratie. Moeten bijvoorbeeld mercantilisme en imperialisme ervan worden onderscheiden als aparte vormen van internationaal-economische toenadering of zijn zij varianten van één, vrij ruim, integratiebegrip?

Een evenwichtige interpretatie van historische ontwikkelingslijnen wordt van twee zijden bedreigd. Enerzijds is het mogelijk dat te zeer de nadruk wordt gelegd op de historische wording. Al te veel verschijnselen worden dan onder de noemer van de geschiedkundige ontwikkeling gebracht. Het gemeenschappelijke krijgt in dat geval te sterk de nadruk. Men karakteriseert dan een bepaald tijdsverschijnsel te ruim, waardoor de eigen aard ervan onvoldoende wordt belicht. De differentiatie van het gebeuren in de loop van de tijd komt daarbij slechts ten dele binnen het gezichtsveld.

Anderzijds is het mogelijk dat het gebeuren in een bepaalde periode zozeer wordt gesepareerd, dat de historische wording ervan onvoldoende aandacht krijgt. Men karakteriseert dan een bepaald tijdsverschijnsel te eng. Dit gevaar dreigt soms wanneer een bepaald gebeuren uit de historische context wordt gelicht ten dienste van een abstracte benadering.

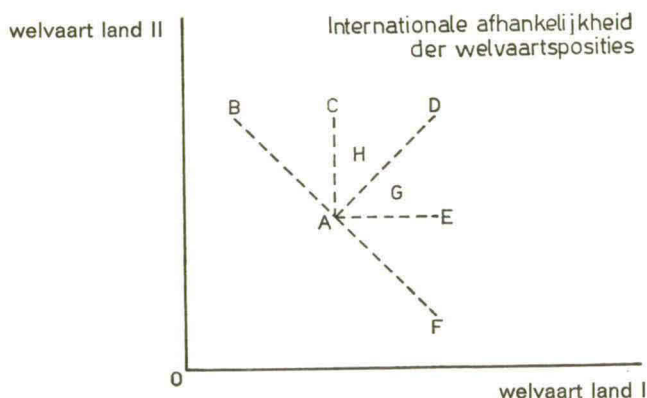
1.1. *Het integratiebegrip van Haberler*

Het eerste gevaar van onevenwichtige interpretatie van geschiedkundige ontwikkelingslijnen wordt door Haberler niet ontlopen met de omschrijving van economische integratie als 'closer economic relations between the areas concerned'⁵. Vanuit dit gezichtspunt zijn er 'three big waves of integration' en wel het mercantilisme, dat eindigde met de Franse revolutie; de imperialistische vrijhandel in de negentiende eeuw en de economische integratie van na de tweede wereldoorlog.

Ongetwijfeld kan hier zonder bezwaar van drie stadia in internationaal-economische toenadering worden gesproken. Maar men moet het eigene van elk der fazen onderzoeken, teneinde te kunnen concluderen of het al dan niet gemotiveerd is hier van drie integratiestadia te spreken. Deze vraag is in de studie van Haberler onbeantwoord gebleven. Wij zullen hier pogen tot een antwoord te komen.

Een op het eerste gezicht wat abstract-theoretische benadering kan leiden tot verdieping van het inzicht. Uitgangspunt daartoe is dat bij het openen van de grenzen — hetgeen kenmerkend is voor elke vorm van internationaal-economische toenadering — de welvaartsposities der deelnemende landen onderling worden verbonden. Wat is daarvan het resultaat?

Gesteld dat er twee landen zijn, die vóór het openen der grenzen, beide een economisch evenwicht hebben. Vrij naar Boulding⁶ is deze situatie in onderstaande figuur aangeduid met punt A. Omdat zij met gesloten grenzen wordt gerealiseerd, vormt zij voor de gedachtengang omtrent de gevolgen van internationaal-economische toenadering een gegeven uitgangspunt.

Bij het openen van de grenzen worden de welvaartsposities functioneel verbonden, met name door de internationale handel die wordt gedreven. Voor wat het resultaat hiervan betreft, zijn er — strikt theoretisch — vier situaties mogelijk. Op de eerste plaats is er de mogelijkheid van absolute uitbuiting van het ene land door het andere. Daarbij gaat één land in

welvaart achteruit. In de figuur geeft het lijnstuk AB absolute uitbuiting van land I aan. Het lijnstuk AF duidt op absolute uitbuiting van land II.

Vervolgens kan er sprake zijn van relatieve uitbuiting. Dan neemt de welvaart weliswaar in beide landen toe, maar in het ene land relatief sterker dan in het andere. In het gebied G wordt land II relatief uitgebuit; in H is dat met land I het geval. Op de derde plaats kan men een grens trekken tussen absolute en relatieve uitbuiting. In zo'n grenssituatie verbetert de welvaartspositie van slechts één land, terwijl die van het andere land gelijk blijft. In de figuur is die situatie aangegeven met de lijnstukken AC en AE.

De onderscheiding tussen absolute en relatieve uitbuiting is van belang. Toch berust zij op niet meer dan een gradueel verschil, namelijk een verschil in macht. Bij elke uitbuiting heeft een van de partijen een machtspositie, waaraan de ander is onderworpen. Steeds domineert één der partijen; alleen is dat domineren meer of minder sterk.

De vierde situatie, die in de grafiek is voorgesteld door het lijnstuk AD, moet hiervan scherp worden onderscheiden. De relatieve welvaartsontwikkeling is hier — dat wil zeggen bij de voorstelling van zaken in bijgaande figuur — in beide landen gelijk en de welvaartsverhouding blijft dus constant. In deze situatie verrijken de landen zich niet ten koste van, maar dank zij elkaar. Op welke wijze dat in concreto geschiedt, eist een nadere uitwerking, die vooral past in de comparatieve kostenleer. Een behandeling van deze zou ons in dit verband te ver voeren.

Elke uitbuitingssituatie representeert steeds een latent of openlijk conflict, bij AD echter vindt men internationaal evenwicht. In economisch-theoretische zin is er dan sprake van 'eine Konstellation ausgewählter miteinander verbundener Variabler, die so aneinander angepasst sind, dass in dem Modell, das sie bilden, keine inhärente Tendenz zur Veränderung besteht'⁷. Dit theoretische evenwichtsmodel bevat als datum het *in vrijheid genomen besluit tot het leggen van internationaal-economisch contact*. Zo'n besluit is fundamenteel voor de situatie AD, omdat alleen hier noch van absolute noch van relatieve uitbuiting sprake is.

De diepgaande beschouwingen van Streeten duiden aan dat deze vrijheid — anders gezegd: de principiële mogelijkheid voor de deelnemende landen om de situatie AD te realiseren — essentieel is voor het integratiebegrip: 'Integration should not be defined in terms of the means (free trade, unified market, convertibility, liberalisation, etc.) but in terms of the ends; equality, liberty, prosperity'⁸.

Mercantilisme en imperialistische vrijhandel, dat wordt nu duidelijk, behoren dus niet te worden beschouwd als stadia van integratie. Want

het karakteristieke van economische integratie — het in vrijheid genomen besluit der naties omtrent deelneming — is in beide gevallen nauwelijks te bespeuren. Dat was ook in de monetaire verhoudingen het geval. Zo ontbrak in Nederlands Oost-Indië van 1600 tot 1940 monetaire vrijheid in die zin dat het niet mogelijk was het geldwezen aldaar autonoom in te richten en te reguleren. Het moederland liet dat niet toe⁹.

Voor de periode van de Franse tijd (begin 19de eeuw) tot de tweede wereldoorlog geldt monetair als het meest kenmerkend, dat het geldstelsel van het moederland óók dat van de koloniën werd¹⁰. Voor een goed economisch verkeer overzee had dat voordelen, maar ook schaduwzijden. Kenmerkend voor de betreffende monetaire orde is, dat in een gebied een geldstelsel bestaat en functioneert, dat niet op democratische wijze door de bevolking als het hare is gekozen. Dat kan goed zijn voor een samenleving, die nog aan het begin staat van haar economische ontplooiing. Maar deze monetaire orde is toch een andere dan die welke tot stand komt in het kader der economische integratie. Daar is in principe de fundering van het monetaire bestel een democratische aangelegenheid voor de gehele gemeenschap.

Concluderende kunnen wij zeggen dat vanuit het gezichtspunt der economische integratie in het algemeen en vanuit het gezichtspunt der monetaire integratie in het bijzonder, mercantilisme en imperialisme niet als integratievormen kunnen worden aangemerkt. Het integratiebegrip van Haberler kan dan ook niet als juist worden aanvaard.

1.2. De integratiebegrippen van Röpke en Myrdal

Uit het voorgaande volgt dat economische integratie van volkshuishoudingen kan worden omschreven als het in vrijheid genomen besluit tot internationaal-economische toenadering. Nu is de inhoud die aan het begrip 'vrijheid' wordt gegeven gevarieerd. Afhankelijk van de dominerende vrijheidsidee bestaan er onderscheiden volkshuishoudingen, die op gedifferentieerde wijze tot economische integratie kunnen overgaan. Hierin ligt een uitgangspunt voor de typering van integratievormen in de volgende paragraaf.

In bovenstaande omschrijving van economische integratie lost de tegenstelling zich op, die Röpke signaleert tussen een normatieve en een analytische wijze van definiëren. De normatieve definitie steunt op een bepaald maatschappelijk waardeoordeel; slechts vanuit één concrete maatschappijopvatting is — volgens deze gedachtengang — integratie mogelijk. Dat is, naar Röpke meent, bij Myrdal het geval, die economische integratie

omschrijft als 'the realisation of the old Western ideal of equality of opportunity'¹¹. Hiermee verstaat Myrdal onder economische integratie, aldus Röpke, dié vorm van internationaal-economische toenadering, waarbij het socialistisch getinte gelijkheidsideaal zo goed mogelijk gestalte wordt gegeven. Economische integratie is in die gedachtengang het unieke bezit der aanhangers van een bepaalde, i.c. socialistische, maatschappijopvatting.

Zo'n omschrijving is niet bevredigend. Daarom definieert Röpke — analytisch zegt hij en dat wil zeggen zonder maatschappelijk waardeoordeel, doch slechts als werkprogram — economische integratie als de toestand, 'der ein Wirtschaftsgebiet zu einer wirtschaftlichen Einheit mit allgemeiner Kommunikation und Interdependenz der Markte und der Wirtschaftszellen (Unternehmungen und Haushaltungen) macht'¹². De vraag rijst of Röpke hiermee er inderdaad in is geslaagd een omschrijving van economische integratie te geven zonder waardeoordeel. Dat is niet het geval. In het begrip 'eenheid' ligt immers reeds een bepaalde waardeopvatting opgesloten. Röpke laat zich zelfs leiden door een zeer concreet maatschappelijk waardeoordeel, wanneer hij als ideaal van de economische integratie in het betreffende betoog de 'Weltwirtschaft' van vóór 1914 ziet. Vanuit dit gezichtspunt is vooral vanaf het begin der dertiger jaren nog slechts 'die Auflösung einer festen und organischen Struktur der Wirtschaftsbeziehungen'¹³ te registreren.

Vanuit de liberale denkwereld wordt geconcludeerd tot desintegratie in de jaren na 1914. Daarmee bevat het — als analytisch en bijgevolg als waarde vrij gepresenteerde integratiebegrip — duidelijk een concrete maatschappelijk-normatieve strekking. Dat zal bij elke omschrijving van het integratiebegrip vanuit één bepaalde maatschappijopvatting het geval zijn. Economische integratie — hoe gedifferentieerd men hierover in concreto ook denken kan — doet zich aan ons voor als een ideaal. Een omschrijving van het betreffende begrip zonder waardeoordeel lijkt dan ook niet mogelijk. Het is echter wel zinvol een onderscheid te maken tussen het eenzinnige en het analoge integratiebegrip.

Het eenzinnige integratiebegrip steunt op een bepaald concreet maatschappelijk waardeoordeel. Men heeft hierbij a priori een vrij nauwkeurig omschreven opvatting omtrent het enig juiste samenlevingsverband. De omschrijving van Röpke is hiervan een voorbeeld. Zijn eenzinnige definiëring is normatief en tegelijk analytisch omdat van meet af aan erin is aangegeven in welke richting de integratie dient te gaan. Het eenzinnige integratiebegrip is ideaal én program. In deze definiëring sluiten het normatieve en het analytische elkaar niet uit; zij veronderstellen elkaar juist

wederkerig. Het normatieve is hier analytisch en omgekeerd. In de keuze van zo'n integratiebegrip is Röpke vrij. Maar die keuze betekent wel dat dan de integratie nog slechts het program is voor één bepaalde economisch-politieke denkrichting.

Omschrijft men economische integratie in analoge zin, dan bindt men zich niet a priori aan één bepaalde maatschappijopvatting. Vanuit dit gezichtspunt kunnen allerlei typen van volkshuishoudingen tot integratie overgaan. De integratie kan dan op gedifferentieerde wijze vanuit verschillende economisch-politieke richtingen gestalte krijgen. Hiertoe wordt de mogelijkheid geboden bij een omschrijving van economische integratie als het in vrijheid genomen besluit tot internationaal-economische toenadering.

Hier gaan de wegen tussen hen die de integratie eenzinnig en analoog benaderen uit elkaar. In de eenzinnige benadering wordt uitgegaan van één bepaalde maatschappij-opvatting, van één a priori juist economisch ordepatroon en bijgevolg van één vorm van economische integratie. In de analoge beschouwingswijze geldt als uitgangspunt de vrijheid en de vraag naar de wijze waarop van deze gebruik wordt gemaakt. Dat kan op verschillende manieren gebeuren. In aansluiting daarop kunnen allerlei typen van economische orde en vormen van economische integratie binnen het gezichtsveld komen. Ook het analoge integratiebegrip impliceert een waardeoordeel; het bevat de vrijheid als iets essentieels waaromtrent een rationele discussie niet doorslaggevend kan zijn: 'Man kann den Wert der Freiheit nicht beweisen, aber wer überhaupt von ihrem Wert überzeugt ist, wird ihr in der Ordnung der Werte einen Rang zuerkennen, mit dem der Lebensstandard nicht konkurrieren kann'¹⁴. Sprekend over integratie kan dan nog slechts worden gezien op welke wijze de vrijheid daarin vorm en inhoud wordt gegeven. Dat is het thema van de volgende paragraaf.

2. HOOFDTYPEN VAN ECONOMISCHE INTEGRATIE

De conclusie van de voorafgaande paragraaf, volgens welke onder economische integratie het in vrijheid genomen besluit tot internationaal-economische toenadering dient te worden verstaan, nodigt uit tot toelichting. Daarbij zal over integratiegraad worden gesproken. Met deze term wordt aangeduid dat de toenadering die kenmerkend is voor integratie, meer of minder diepgaand kan zijn. Zij kan variëren in intensiteit.

Eenzijds is er een intensiteit van nul als de economieën van de landen — laat ons zeggen de landen I en II — geheel gescheiden zijn. Anderzijds

heeft de intensiteit een waarde van 100% als de grens tussen de landen I en II op generlei wijze een barricade is voor het economisch verkeer. De integratie is dan volledig.

Tussen geen en volledige integratie ligt een gradatieschaal. Dat dient echter niet al te exact te worden opgevat. Economische integratie speelt zich immers gelijktijdig op velerlei terreinen af en dat bemoeilijkt een exacte vergelijking van de stand van zaken bij verschillende integratieprocessen. De integratiegraad is dan ook slechts een globaal hulpmiddel ter vergelijkende beschrijving van bedoelde processen. In deze studie zullen wij ermee volstaan de integratiegraad hoog, resp. laag te noemen.

De beschrijving van hoofdtypen van economische integratie kan steunen op twee uitgangspunten. Het ene uitgangspunt is de integratiegraad; het tweede, dat reeds in de vorige paragraaf is omschreven, houdt in dat bij de vormgeving van het integratieproces aan een bepaalde vrijheidsidee concrete inhoud wordt gegeven.

Vrijheid is een ideaal. Wij willen vrij zijn op velerlei gebied; het economische niet uitgezonderd. Maar de inhoud van de vrijheidsidee is gedifferentieerd. Wij zullen de klassiek-liberale, de communistisch-marxistische en democratisch-pragmatische vrijheidsidee onderscheiden. Op het onderscheid tussen deze drie, plus een hoge en een lage integratiegraad, zal de typering van de economische integratie worden gebaseerd.

2.1. Structuren van volkshuishoudingen en economische integratie

De economische structuur vertoont van land tot land verschillen, afhankelijk van de richtinggevende vrijheidsidee. De verschillen zijn vooral gelegen in de eigendomsorde en het systeem van economisch verkeer. Met een bepaalde vrijheidsidee correspondeert een bepaalde economische orde. Zo is er tussen de idee van de economische vrijheid en het economisch-politieke samenlevingsverband een relatie.

In aansluiting aan bovengenoemde vrijheidsideeën zijn wij er aan gewend geraakt de vrije, de centraal-geleide en de gemengde volkshuishouding te onderscheiden. Die onderscheiding is ook hier van belang, omdat er een verband bestaat tussen de structuur van de integrerende volkshuishoudingen en de vormgeving van hooggegradeerde integratie. Röpke merkt op dat door de vrij hoge integratiegraad van de 'Weltwirtschaft' van vóór 1914, deze 'nur quantitativ, nicht qualitativ' van de volkshuishouding onderscheiden was¹⁵. Deze opmerking is juist.

Hieruit vloeit voort dat de economische orde en het politieke bestel met betrekking tot de integratie nauw zijn verweven, waardoor zij te zamen

voor een groot deel de structuur van het integratieproces bepalen. Voor degene die op deze verwevenheid let, is het moeilijk de onderscheiding tussen de twee vormen van economische integratie, die door Abeln is geïntroduceerd, te aanvaarden. Er is, zegt deze auteur, enerzijds een bepaalde vorm van economische integratie die de resultante is van een min of meer autonome economische ontwikkeling. Het betreft hier een 'natuurlijk integratieproces'. Anderzijds kan er sprake zijn van economische integratie welke niet het gevolg is van een zekere economische ontwikkeling, maar die door de regeringen in het leven wordt geroepen¹⁶.

Deze onderscheiding zal hier niet worden gevolgd. Want het is niet zó, dat een bepaalde economische ontwikkeling autonoom tot integratietype A leidt en — daarvan strikt onderscheiden — de gang van zaken in de politiek integratiebegrip B in het leven roept. Economie en politiek bepalen in een gedifferentieerd samenspel te zamen elke te onderscheiden integratievorm. Juist in de relatie tussen enerzijds de structuur van de volkshuishoudingen, die door economie én politiek wordt bepaald, en anderzijds de vormgeving van de integratie waarbij de integratiegraad belangrijk is, zal een basis worden gevonden voor een typering van de integratievormen.

Het uitgangspunt van de onderscheiden denkrichtingen — klassiek-liberaal, communistisch-marxistisch en democratisch-pragmatisch — is identiek. Het houdt in dat vrije handelingen in sociaal verband steeds twee aspecten hebben. Enerzijds zijn zij de uitdrukking van een bepaalde intentie mijnerzijds; anderzijds sorteren zij een maatschappelijk effect. Eenieder die handelt binnen een vrij economisch systeem oefent sociale invloed uit. Het economisch proces wordt daarmee een spel van sociale actie en reactie.

Dit alles wordt ingewikkelder naarmate de maatschappij evolueert naar meer arbeidsverdeling en intensiever ruilverkeer. Terwijl de persoonlijke intentie blijft, wordt de economische handeling meer maatschappelijk gericht. Voldoet zij in die gerichtheid ook aan de intenties van de ander of juist niet? Leidt zij tot evenwicht — vrije ontplooiing voor eenieder — in de maatschappelijke betrekkingen, of roept zij een conflict op, doordat de een de ander in zijn ontplooiing belemmert?

In het antwoord op deze vraag lopen de drie richtingen uiteen. Het is nodig aan te duiden waar hun wegen scheiden. Daarbij moet het volgende worden overwogen. Het economische verkeer krijgt gestalte via geld, goed en arbeid. Deze zijn eigendomsobject en kunnen in het economisch ruilverkeer worden overgedragen. Zo rijst voor elke economisch-theoretische denkrichting in aansluiting aan genoemde vrijheidsideeën de vraag naar *die* eigendomsorde en *dat* systeem van economisch verkeer,

waarin de specifieke idee der economische vrijheid optimaal wordt gerealiseerd. Op deze vraag moet nu een driedelig antwoord volgen.

2.2. *Integratie van vrije volkshuishoudingen*

Dat het economisch-sociale gestalte krijgt via geld, goed en arbeid had voor de klassieken — als wij het klassieke denken opvatten in termen van Keynes dus als dié denkrichting, volgens welke het prijsmechanisme tot een optimaal functionerend economisch proces zou leiden en waarbij dit mechanisme met name een tendens naar een volledige werkgelegenheid zou inhouden — uitsluitend instrumentele betekenis. Geld, goed en arbeid waren passieve instrumenten via welke de economische subjecten een sociale relatie in het leven konden roepen. Het strikt-individuele eigendomsrecht met betrekking tot geld, goed en arbeid bracht dit drietal onder een volkomen heerschappij van het bezittend subject. Vanuit klassiek-liberaal gezichtspunt kwam de sociale relatie dan ook slechts tot stand voorzover de bezitters van geld, goed en arbeid dat wederzijds wilden. De prioriteit van het geïsoleerde individu was onaantastbaar.

De overheid heeft in de klassiek-liberale maatschappij tot taak een juridisch kader te scheppen voor een goed verloop van het liberale economische proces. Het individuele eigendomsrecht krijgt daartoe in de wetgeving een belangrijke plaats. Hierop moet zo weinig mogelijk inbreuk worden gemaakt. Van grote betekenis is ook het verbintenissenrecht als de juridische kanalisering van de veelvuldige contractuele verhoudingen. In feite is daarmee de overheidstaak zeer beperkt. Hier leven wij in de nachtwakersstaat.

Integratie van de aldus gestructureerde volkshuishoudingen I en II betekent de erkenning van elkaars onderdanen als staande op juridisch gelijke voet. Voor wat het internationale economische verkeer betreft, gaat **het hier in wezen om de realisering van de idealen der vrijhandelstheorie.**

Dit streven is in de loop van de tijd verschillend gebaseerd, hetgeen vooral blijkt uit de studie van Diepenhorst. Op de eerste plaats is daar de deïstische richting met o.a. Richard Cobden ('Vrijhandel is de internationale wet van den Almachtige') en onze landgenoot de Daehne de Varick ('Wij moeten het godsdienstig karakter van den vrijhandel hooghouden'). Ten tweede zijn daar degenen die theoretisch en praktisch de vrijhandel sterk verdedigen, maar de deur toch op een kiertje laten staan voor protectie. Als zodanig moet Adam Smith worden gekwalificeerd, want — ondanks zijn liberale gedachtengang — was de acte van navigatie naar zijn oordeel toch 'the wisest of all the commercial regulations of England'¹⁸.^T

Onze landgenoot Pierson kan hier met Smith op één lijn worden gesteld.

Intussen zijn genoemde richtingen uitgestorven. Aan de verdediging van de pure vrijhandelstheorie voor de praktijk is tussen de twee wereldoorlogen een eind gekomen. In het algemeen kan worden gesteld dat momenteel vrijhandel geldt als theoretisch ideaalbeeld. In bepaalde omstandigheden kan protectie verantwoord zijn. Maar vrijmaking van het internationale economische verkeer waar mogelijk, verdient de voorkeur.

Nu kunnen enkele opmerkingen worden gemaakt over de aard van de integratie naar klassiek-liberaal model. Liberale economische integratie is gericht op de opheffing van belemmeringen voor vrije economische ont-plooiing. In die gerichtheid neemt zij uitsluitend beperkingen weg en stelt daarvoor niets in de plaats. Met name supranationale orgaanvorming voor het voeren van economische politiek komt bij liberale integratie niet aan de orde.

In de liberale integratie wordt de nationale soevereiniteit bevestigd en geaccentueerd. Als gevolg daarvan wordt zij dagelijks bedreigd omdat elke staat haar — met een autonome beslissing, bijvoorbeeld door het instellen van een invoerrecht kan verstoren. Hier ontmoeten wij het individualisme op nationaal, resp. op internationaal niveau. Deze opvatting houdt een eenzijdige ideologische standpuntbepaling in met betrekking tot het internationaal-economische verkeer, waaraan vele bezwaren voor de continuïteit verbonden zijn.

In drie subparagrafen wordt hier de integratie geschetst naar klassiek-liberale, marxistisch-communistische en democratisch-pragmatische opvatting. In elke subparagraaf dient — gelet op de doelstelling van deze studie — de vraag te worden gesteld of de betreffende integratie actueel is in het Europa van vandaag. Voor wat de hier aan de orde zijnde klassiek-liberale integratie betreft, kan worden opgemerkt dat deze niet actueel is.

Weliswaar kan de schijn zijn ontstaan dat de EFTA-integratie van liberale aard is. Zoals bekend, is de supranationale orgaanvorming van de EFTA zeer beperkt. Verder gaat het bij deze integratievorm in hoofdzaak om het realiseren van enige vrijhandel. Wijzen deze twee punten in de richting van liberale integratie?

De EFTA kwam tot stand met het Verdrag van Stockholm op 4 januari 1960. De leden zijn Oostenrijk, Denemarken, Noorwegen, Portugal, Zweden, Zwitserland en Engeland. Sinds 27 maart 1961 is Finland geassocieerd.

De EFTA heeft een bepaalde voorgeschiedenis. Naar Gasteijger opmerkt

stonden in de vijftiger jaren bij de gedachtenvorming omtrent de Europese economische integratie twee richtingen tegenover elkaar: 'Die Vertreter der einen Richtung erstrebten die Kooperation der einzelnen Nationalwirtschaften entsprechend der 'klassischen' Freihandelslehre und ohne Aufgabe irgendwelcher Feile nationaler Souveränität; die andere Gruppe plädierte für eine Zusammenfassung der nationalen Wirtschaften zu einem gemeinsamen Markt, was die Übertragung von Hoheitsrechten in ein übergeordnetes Organ mit einschloss'¹⁹.

Eerstgenoemde richting had weinig succes. Zij kon slechts tot de EFTA komen, aldus Gasteijger, die vanuit politiek en economisch gezichtspunt een zeer heterogene landengroep omvat²⁰. Bestudeert men echter het 44 artikelen tellende Verdrag ter vergelijking met het zojuist geschetste beeld der klassiek-liberale integratie, dan vallen diverse verschilpunten op.

De doelstelling van het Verdrag, omschreven in art. 2, is veelomvattend. Zij gaat heel wat verder dan de garantie van individuele economische vrijheid naar klassiek-liberale opvatting. Tot de doelstelling van de EFTA behoort onder andere de bevordering van economische vooruitgang, het streven naar volledige werkgelegenheid, de zorg voor financiële stabiliteit en verhoging van de levensstandaard. Hier gaat het om doeleinden die aanvaard zijn in de momentele gemengde volkshuishouding, vooral in West-Europa.

In wezen is de EFTA dan ook een integratie van gemengde volkshuishoudingen. Maar het betreft hier een integratie met een lage graad. Dat blijkt vooral uit de middelen die de EFTA ter beschikking staan om de doelstelling te realiseren. Die middelen zijn zeer beperkt. De klemtoon ligt op het tot stand brengen van enige vrijhandel.

De artikelen 21 en 26 van het Verdrag houden voor wat het streven naar vrijhandel betreft een grote beperking in. Volgens deze artikelen heeft de vrijmaking van het onderlinge handelsverkeer geen betrekking op landbouw- en visserijprodukten. De bevordering van de handel in agrarische produkten in EFTA-verband geschiedt voornamelijk in het kader van bilaterale overeenkomsten.

De klemtoon van de EFTA-activiteit ligt op het bevorderen van de handel in industriële produkten; vooral door afschaffing van invoerrechten bij het onderlinge handelsverkeer. De afbraak van deze invoerrechten, zoals voorgenomen in art. 3 van het Verdrag, kreeg per 31 december 1966 haar beslag. De vrijhandelszone, zoals men die begin 1960 voor ogen had, werd daarmee een feit.

Het ging hier om een beperkte vrijmaking van de onderlinge handel. Want de opheffing van de invoerrechten ging niet gepaard met het vast-

stellen van een uniform buitentarief. Daarom waren maatregelen nodig om te voorkomen dat allerlei goederen via het land met het laagste invoerrecht, voor de gehele EFTA zouden worden geïmporteerd. Op grond hiervan kwamen slechts die produkten voor EFTA-vrijhandel in aanmerking, welke voldeden aan de volgende voorwaarden:²¹

- a. zij moeten binnen de EFTA hun oorsprong hebben. Dit houdt in dat de laatste produktiefase plus de produktiefase daarvoor, voorzover daarop in het kader van b. een beroep wordt gedaan, binnen de EFTA moeten zijn gelegen;
- b. zij moeten een reeks van bewerkingen binnen de EFTA ondergaan, conform de bijlagen I en II van aanhang B van het Verdrag ('Verarbeitungskriterium'); oftewel zij moeten in elke produktiefase minstens voor 50% EFTA-grondstof bevatten ('Prozentsatzkriterium').

Aan deze voorwaarden moet een produkt voldoen om in het kader van het Verdrag van Stockholm zonder invoerrechten binnen de EFTA te mogen worden verhandeld.

Uit het voorgaande moge worden geconcludeerd dat het EFTA-integratie-program erg bescheiden is. Het Verdrag van Stockholm voorziet slechts in een integratie met een lage graad, hetgeen uit de volgende gedachten-gang nog nader blijkt. Voorgaand werd besproken dat er een relatie is tussen de structuur van de volkshuishoudingen die integreren en de vormgeving van economische integratie, naargelang de integratiegraad. Bijvoorbeeld leidt integratie van liberaal-vrije volkshuishoudingen met een hoge graad tot een liberaal-vrije wereldeconomie. Omgekeerd is bij een lage integratiegraad slechts een beperkte relatie aanwezig tussen de structuur der integrerende volkshuishoudingen en de vormgeving der economische integratie. Dat is bij de EFTA het geval.

Grootse perspectieven worden daarbij voor de economische integratie van ons werelddeel niet geboden. De liberale vrijheidsidee, noch de laag-gegradeerde EFTA-integratie bieden uitzicht naar een economisch Groot-Europa.

2.3. Integratie van centraal-geleide volkshuishoudingen

En nu de beroemde tegenvoeter van de klassiek-liberale gedachtengang. Vanuit marxistisch gezichtspunt is de klassieke conceptie met geld, goed en arbeid als passieve instrumenten, via welke de economische subjecten een ideëel evenwicht bereiken, een bedrieglijke zaak. De kritiek steunt

op de overtuiging dat de mens zich op een geheel andere wijze ontplooit dan de liberalen voor ogen staat; niettemin is het klassiek-liberale stelsel naar marxistische opvatting tijdelijk een historische noodzakelijkheid. De maatschappelijke gang van zaken is immers gedetermineerd door de economische onderbouw van de samenleving; i.c. door de produktieverhoudingen²². Tot nu toe was daarbij de ontwikkeling zó, dat steeds twee klassen, bezitters en niet-bezitters van produktiemiddelen, tegenover elkaar stonden. Dat maakte een ontplooiing in vrijheid voor de arbeidende mens onmogelijk. De maatschappelijke tegenstellingen nemen noodzakelijkerwijs steeds scherper vorm aan; in de kapitalistische maatschappij bereikt de klassenstrijd een hoogtepunt. De maatschappelijke tegenstellingen hebben daar een antagonistisch karakter, in die zin dat zij elkaar zullen opheffen. De ontknoping zal bestaan in de omverwerping van het vigerende maatschappelijk bestel en in de schepping van een nieuwe samenleving. Daarin zal het wel mogelijk zijn voor de arbeidende mens zich te ontplooien in vrijheid. Vrijheid echter is naar marxistische opvatting géén keuzemogelijkheid, maar een enige authentiek-menselijke ontplooiingsmogelijkheid in de arbeid. Naar marxistische visie is de arbeid het originele, het unieke in de mens, waarmee deze zich een levenswereld schept. In deze gedachten-gang 'betekent arbeidsontwikkeling zonder meer levensontwikkeling'²³. Daarom heeft de arbeid een onvergelijkbaar grote menselijke waarde. Maar slechts dán kan de mens zich in zijn arbeid ontplooien, als hij zelf over de produktiemiddelen beschikt, die hij bij zijn arbeid nodig heeft.

Juist op dit punt laat het klassiek-liberale bestel de arbeidende mens in de steek. Want daarin zijn in feite de produktiemiddelen het individuele bezit van een klein aantal kapitalisten. In het klassiek-liberale economische systeem wordt het unieke in de levensontplooiing – de arbeid – verkocht. Men denkt de waarde van de arbeid in geld te kunnen uitdrukken. Dat zo'n opvatting in een liberaal maatschappelijk milieu bestaat is begrijpelijk. Maar in wezen is zo'n uitdrukking onmogelijk, omdat 'der Arbeitslohn nicht das ist, was er zu sein scheint, nämlich der Wert, resp. Preis der Arbeit, sondern nur eine maskierte Form für den Wert, resp. Preis der Arbeitskraft'²⁴. Daarom kent in wezen de individualistische eigendomsorde geen evenwicht, waarbij de mens zich vrij ontplooien kan. Het meest essentiële, zijn arbeid, wordt hem daar ontnomen. Daarom vervreemdt hij van zichzelf²⁵.

Bij de gedwongen ondertekening van het arbeidscontract realiseert de arbeidende mens zich het verlies. Dat is het marxistisch-kritieke moment; de geboorte van het fundamentele conflict tussen kapitalisten en proletariërs. Om de ernst van de zaak ook aan vrome gelovigen duidelijk te

maken, vergelijkt Marx aan het begin van 'Das Kapital' 'die ursprüngliche Akkumulation' — men kan zeggen: het eerste arbeidscontract ter voortbrenging van produktiemiddelen — met de zondeval in de theologie.

Het is voor de kapitalist moeilijk aanvaardbaar dat hij door middel van het arbeidscontract een uitbouter is in 'optima forma'. Hij is dat wel want het wezenlijke van de ander — diens arbeid — eigent hij zich toe. Dat voelt hij echter niet aan, want hij betaalt toch het 'rechtvaardig arbeidsloon'. Nu wordt de marxistische kritiek op het klassiek-liberale denken zeer fundamenteel.

De kapitalisten hebben de idee dat zij de arbeid juist belonen. Maar ideeën zijn slechts, conform de onderbouw/bovenbouw-gedachte, 'Sublimat ihres materiellen, empirisch konstatierbaren und an materiellen Voraussetzungen geknüpften Lebensprozesses'. Het werkelijke gebeuren is niet ideëel. In wezen is het economische proces een materiële aangelegenheid, beheerst door objectieve wetten.

Negatief betekent de marxistische gedachtengang dat de klassiek-liberale maatschappij een groot conflict vertoont. Positief wordt het evenwicht van de communistische heilstaat, welke historisch-noodzakelijk komen zal, voorspeld met ontplooiing in vrijheid voor eenieder. Daar zal geen privé-bezit zijn van produktiemiddelen, met behulp waarvan de een de ander kan uitbuiten; daar zal eenieder een arbeidsprestatie leveren conform zijn vermogens en worden beloond naar zijn behoeften.

In feite vormt datgene wat door de marxisten beschouwd wordt als een afwijking van het evenwicht bij de klassieken, de inspiratiebron voor deze marxisten. Zij zetten zich af tegen de klassiek-liberale maatschappij. Deze biedt, zo luidt hun betoog, door een vals vrijheidsbegrip principieel niet de mogelijkheid aan een ieder tot levensontplooiing te komen. Dat is de evenwichtsafwijking; dat is het conflict. Afwijkingen van het evenwicht in deze zin hebben economen meermalen geïnspireerd. Soms vervangen zij — Marx is daarvan een voorbeeld — de valse idee door een nieuwe, alles hervormende, vrijheidsidee. Op basis hiervan ontstond dan het beeld van een nieuwe maatschappij. Maar in feite was de nieuwe idee op de eerste plaats een reactie. Zo werd indirect de evenwichtsafwijking geïntegreerd in de idee omtrent de nieuwe maatschappij. Het beeld van de toekomst kreeg inhoud vanuit de actuele situatie; juist: de idee omtrent de nieuwe maatschappij werd mede bepaald door de evenwichtsafwijking, zoals die door de ontwerper van het toekomstbeeld ervaren werd.

Min of meer vanzelfsprekend rijst nu de volgende vraag: welke garantie hebben wij dat de nieuwe vrijheidsidee de toets van de toekomstige kritiek kan doorstaan? Zal er niet een nieuwe generatie komen die de marxis-

tische vrijheidsidee op dezelfde wijze tegemoet treedt, als nu door het marxisme met betrekking tot de klassiek-liberale idee is gedaan? Hier raken we de wortels van de marxistische vrijheidsidee; zij eist voor zichzelf een unieke plaats op in de loop van de geschiedenis. Deze eis houdt in dat met de realisering van de marxistische vrijheidsidee het sociale conflict verleden tijd is. Waar de weg naar de heilstaat is betreden, is de maatschappijkritiek verdwenen. Daarom is het marxisme analyse en program; althans het wil dat zijn. Marx eindigt zijn 'Thesen über Feuerbach' met de beroemde stelling: 'Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert; es kommt darauf an sie zu ändern'. Zo leert het marxisme profetisch dat de komst van de heilstaat, waarin de mens door gemeenschapseigendom van produktiemiddelen de verloren vrijheid hervindt, een historische noozakelijkheid is.

Intussen zijn meer dan vijftig jaren verlopen sinds de Sovjetrussische revolutie en de heilstaat bevindt zich nog niet binnen de gezichtskring van de huidige generatie. Met betrekking tot het communisme, geplaatst in het historische kader van een halve eeuw, stelt Gollwitzer dan ook de vraag: 'Wie lange gelingt es ihm absolut messianisch zu bleiben?'²⁶

Daarbij wordt in feite gevraagd naar het wezen van de sociale ideologie. Deze ideologie is het centrale waardencomplex met betrekking tot de inrichting van de maatschappij. Gelet op deze omschrijving is de sociale ideologie slechts in beperkte mate een aanduiding van de echte toekomstige maatschappij. Zij is op de eerste plaats een kritische benadering van de bestaande samenleving. Daarom heeft de sociale ideologie dikwijls maar een beperkte levensduur. Dat geldt ook voor het marxisme, wanneer het in zijn kritiek op het klassiek-liberale stelsel de komst van de heilstaat voorspelt. Want één stap in de richting van de heilstaat maakt de kapitalistische werkelijkheid anders en daarmee de blik naar de heilstaat zelf. Het perspectief van de grote economen met een alles hervormende vrijheidsidee wordt nooit geheel werkelijkheid. Het is ontwikkend kaleidoskopisch. Want zodra iets van het perspectief werkelijkheid wordt, wijzigt de werkelijkheid en daarmee het perspectief.

Dit overwegende, wordt de vraag van Gollwitzer in toenemende mate interessant. Door de opvatting dat de toekomst nog slechts een weg is naar de heilstaat toe, is het communisme principieel onverdraagzaam. Het duldt geen leerstellige kritiek. Want de geringste aanvaarding daarvan stuurt het voorspelde verloop van de gebeurtenissen in de war. Maar nu het communisme zelf geschiedenis wordt en de heilstaat nog steeds geen werkelijkheid is geworden, blijkt het niet messiaans te zijn, zoals het

pretendeert. Het is een sociale ideologie, zoals bovenomschreven. Het is de kritische interpretatie van de maatschappij in een bepaald tijdvak, hetgeen de noodzaak insluit eenmaal zelf voorwerp van kritiek te worden.

Reeds breekt in Oost-Europa de onweerstaanbare-menselijke neiging door tot reflexie, bezinning op en correctie met betrekking tot het eigen verleden. Van de vijf perioden, die Hillmann bij de 'Selbstkritik des Kommunismus'²⁷ onderscheidt, lopen de eerste drie van de oprichting van de Tweede Internationale in 1889 tot 1948. Toen was slechts zelfkritiek achter de coulissen mogelijk. Maar vanaf 1948 is er — als wij letten op Joegoslavië en China — een polycentrisch uit elkaar groeien van het internationale communistische systeem waarneembaar (periode 4). Vanaf 1964 is er binnen het communisme — over de gehele aarde beschouwd — hier en daar een oppositie waarneembaar. Hierop aansluitend kan de Oosteuropese economische integratie in COMECON-verband worden besproken.

In de eerste naoorlogse jaren was er van integratie binnen het Oostblok geen sprake. Tot het midden der vijftiger jaren was economische uitbuiting kenmerkend voor de verhouding tussen de Sovjet-Unie en de overige Oosteuropese staten. Dat blijkt vooral op drie punten.

Op de eerste plaats trekken de herstelbetalingen de aandacht. Deze 'restitutions and reparations' moesten niet alleen worden betaald door Oost-Duitsland. 'The principle of reparations from enemy countries was inserted in all the armistices concluded by the Soviet-Union with the former satellites of the Reich'²⁸ (Hongarije, Roemenië, Boelgarije).

Vervolgens vond uitbuiting plaats door middel van 'mixed companies'. Hieronder worden bedrijven in Balkanstaten verstaan, waarin Duitsland een aandeel had verkregen. Vlak voor en tijdens de tweede wereldoorlog infiltreerde de Duitse economie in diverse Oosteuropese landen. De industrie en het bankwezen kregen er grote belangen. De bedrijven waarin deze belangen werden gevestigd, waren de gemengde ondernemingen.

Het onderscheid tussen vriend en vijand van de Sovjet-Unie was voor de toekomst van deze gemengde bedrijven doorslaggevend. Aan Polen, Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië (vriend tot 1948), werd het Duitse aandeel der 'mixed companies' toegewezen. In Roemenië, Hongarije en Boelgarije — die in de tweede wereldoorlog aan de Duitse zijde stonden — ging dit deel naar de Sovjet-Unie: 'For the first time in its history, the Soviet-Union, without having invested in these countries, became a large holder of foreign assets in the ex-enemy countries of Eastern-Europe'²⁶. En voor wat het resultaat betreft: 'Die Hälfte des Gewinnes dieser Gesellschaften

floss in die Tasche der ussr. Stalin hatte in seiner Unterredung mit Kardelj der ausgesprochenen Ausbeutungscharakter dieser Gesellschaften anerkannt, indem er sagte dass 'diese Gesellschaften nicht für ein alliiertes oder befreundetes Land, wie zum Beispiel Jugoslawien, in Frage kommen; sie seien nur gut für Satelliten'²⁹.

Ten derde gaat het bij de uitbuiting van de communistische Oostblokstaten door de Sovjet-Unie, om de ruilvoet bij de interblok-handel. Deze werd, zoals o.a. duidelijk blijkt uit de studie van Kiesewetter, steeds ten gunste van de Sovjet-Unie vastgesteld. Dat bracht 'die wirtschaftlich und politisch abhängigen Länder in eine Preisschere, mit deren Hilfe sie aus-gepowert werden und derartige materielle Verluste erleiden, das sie Zwangsweise den Lebensstandard bis auf, manchmal sogar unter das physische Existenzminimum herabdrücken müssen'³⁰.

Hierbij heeft vooral Oost-Duitsland moeilijke tijden doorgemaakt. De DDR moest hardhandig in het Oostblok worden geïntegreerd, want volgens Stalin past het communisme op Duitsland 'als het zadel op een koe'³¹. Dat inspireerde tot harde handelwijzen: 'Von 1945 bis tief in die fünfziger Jahre hinein, so lange, wie sie nicht wussten, was auf die Dauer aus dieser Kriegsbeute werden sollte, plunderten die Russen das Land radikal aus'³².

Om te voorkomen dat enkele Oostblokstaten zouden meedoen aan het Marshallplan was, op voorstel van de Sovjet-Unie, in 1949 de 'Raad voor Wederzijdse Economische Hulp' — de COMECON — opgericht. Momenteel behoren hiertoe Boelgarije, Hongarije, Polen, Tsjecho-Slowakije, Roemenië, de Sovjet-Unie, de D.D.R. en de Mongoolse Volksrepubliek, terwijl Joegoslavië geassocieerd is.

In de periode 1949-1956 betekende de COMECON weinig. Conform de statuten van de COMECON, waarin het woord 'integratie' niet voorkomt, maar waarin wel de nationale soevereiniteit sterk is beklemtoond, werd overwegend autarkisch gedacht. Bij de toelichting hierop moet ervan worden uitgegaan dat in het communistisch-economisch denken de arbeid die nodig is voor de produktie van kapitaalgoederen wordt ondergebracht in afdeling I. Arbeid die nodig is voor de produktie van consumptiemiddelen wordt ondergebracht in afdeling II. De groeiwet van de centraal-geleide volkshuishouding eist nu dat afdeling I sneller toeneemt dan afdeling II. Dit steunt op de gedachte dat economische groei slechts bereikt kan worden als de sector waarin produktiemiddelen worden voortgebracht, naar verhouding sneller groeit dan de consumptiemiddelensector. Hierbij gaat het om communistische industrialisatie zoals gedefinieerd in de Grote Sowjet-Encyclopedie: 'Een proces van het stichten en van de ontwikkeling van de grote machine-industrie en vooral van de zware industrie, die de

radicale reconstructie en de groei van de gehele volkshuishouding garandeert alsook de overwinning van het socialistisch-economische stelsel³².

Die overwinning bleef uit. Een belangrijke oorzaak hiervan was dat de groeiwet van de centraal-geleide volkshuishouding nationaal werd toegepast. Het resultaat hiervan was niet erg bemoedigend, hetgeen vooral uit de studie van Pryor blijkt³³. Eigenlijk was er een grote behoefte aan een goede coördinatie in de industriële opbouw aan het begin der vijftiger jaren. Het COMECON-gebied kent immers een grote differentiatie in industriële ontwikkeling in de onderscheiden landen. Enkele landen waren industrieel reeds vrij ver ontwikkeld, zoals de DDR en Tsjecho-Slowakije; andere staten waren nog in hoofdzaak agrarisch, zoals Roemenië, Hongarije en Boelgarije. In die situatie was een goede afstemming van nieuwe industrieën op elkaar, zeer gewenst. Bij de industriële ontwikkeling aan het begin der vijftiger jaren ontbrak de coördinatie echter praktisch geheel.

Elk land probeerde met name zijn zware industrie tot ontwikkeling te brengen. Daardoor was er van een zinvolle internationale produktiespecialisatie in het Oostblok geen sprake. Integendeel; planmatig ontstonden concurrerende industrieën in de onderscheiden landen. Daaruit sproot een gelijkgerichte vraag naar grondstoffen voort. Het behoeft weinig verwondering te wekken dat juist in de voorziening daarvan zich ernstige moeilijkheden voordeden.

In feite werd — aldus Kiesewetter — de COMECON in de eerste vijf jaar van zijn bestaan gebruikt om de reeds gememoreerde uitbuiting te realiseren³⁴. Onder de vlag van technisch-economische samenwerking werden bedrijven van satellietstaten met Sovjetrussische functionarissen bezet.

In het midden der vijftiger jaren veranderde het beeld. Malenkov bracht de gedachte naar voren te komen tot een zekere uitbreiding der produktie van consumptiegoederen. Dit plan werd later door Chroesjtsjow gewijzigd. De voortbrenging van kapitaalgoederen werd weer voorrang verleend, maar de consumptiegoederenproduktie zou op peil worden gehouden. Dat stelde hoge eisen aan de Sovjetrussische economie. In het kader daarvan kwam men tot coördinatie van de nationale economische plannen. De coördinatiegedachte vormde het hoofdthema van de zesde COMECON-vergadering (december 1955) in Boedapest.

Bezien we nu de economische integratie naar communistisch-marxistische idee, dan kan het volgende worden opgemerkt. Zodra een communistische staat tot stand is gekomen en deze de eigendom van de produktiemiddelen heeft verworven, zal de overheid, in gerichtheid op de heilstaat, alle economische activiteiten reguleren. Een communistische

regering duldt in beginsel binnen haar invloedssfeer dan ook geen voor haar oncontroleerbare economische activiteiten³⁵. Dat heeft grote betekenis voor de eigendomsorde en het systeem van economisch verkeer in het communistisch Oost-Europa. De overheid neemt daar met betrekking tot beide een dominerende positie in, want steeds is het zó dat de produktiemiddelen nooit privé-bezit mogen worden in die omvang, dat de bezitter werknemers in dienst moet nemen. De machine, volgens staatsplan geproduceerd, is staatsbezit. Voorts zijn prijzen en lonen verrekeningsmaatstaven voor de overheid. De staatseigendom van produktiemiddelen is de grondslag voor de planning en controle van het economisch proces door de overheid. Analooq hieraan heeft de Poolse communistische econoom Minc naar voren gebracht dat een supranationaal communistisch orgaan eigenaar moet zijn van de produktiemiddelen, voordat de communistisch-economische wetten supranationaal geldingskracht zullen hebben³⁶. In feite formuleert Minc daarbij een voorwaarde om te komen tot economische integratie naar communistisch-marxistische opvatting met een hoge graad; deze integratie is dan pas op ideale wijze tot stand gebracht als één centraal orgaan eigenaar is van de produktiemiddelen en de economieën der integrerende naties plant en onder controle heeft. Op die wijze ontstaat een supranationaal communistisch-economisch stelsel. De auteurs van het vierdelige standaardwerk 'Sozialistisches Weltwirtschaftssystem' staat voor de eerstkomende tijd een integratie met een lagere graad voor ogen: 'Das sozialistische Eigentum kann innerhalb der sozialistischen Weltwirtschaft noch für lange Zeit den nationalistischen Rahmen, der für die Völker, die den sozialistischen Entwicklungsweg gewählt haben, historisch notwendig ist, nicht überschreiten. Dies schliesst das freie Fliessen materieller und finanzieller Mittel von einem Land in ein anderes aus und macht es erforderlich, die nationalen Währungen und die unterschiedlichen Selbstkosten, das Niveau der Arbeitsproduktivität und die anderen spezifischen Bedingungen der einzelnen Länder bei der Entwicklung ihrer Zusammenarbeit gegenüberstellen'³⁶. Men stelt zich hier tevreden met een laaggegradeerde economische integratie.

Oppervlakkig gezien leken de kansen voor de realisering van deze gedachte na 1955 vrij gunstig. In de uitbuitingsperiode had de Sovjet-Unie een grote invloed op de economieën van de satellietstaten gekregen. Zij poogde deze invloed door de COMECON te vergroten. In dit licht moet de demonstratieve COMECON-bijeenkomst van 1956 in Oost-Berlijn worden gezien. Daar werd veel propaganda gemaakt voor een 'supranationale kommunistische Grossraumwirtschaft'³⁷. Eveneens past in dit beeld het plan om te komen tot multilaterale clearing, dat in 1957 werd ontvouwd.

In wezen echter waren de vooruitzichten voor het realiseren van zelfs een laaggegradeerde communistische economische integratie niet gunstig. Integratie, omschreven als een in vrijheid genomen besluit tot internationaal-economische toenadering, heeft in economische uitbuiting een slechte voorloper. Het streven naar nationale zelfstandigheid werd bij een aantal Oosteuropese staten sterker dan hun neiging tot integreren met de Sovjet-Unie als partner. Van de communistische economische integratie met een vrij hoge graad en het plan tot multilaterale clearing is in de vijftiger jaren dan ook niets terechtgekomen.

Het streven van de Sovjet-Unie is er nadien duidelijk op gericht geweest de communistische economische integratie ideologisch nader te funderen. In dit verband moet de vaststelling van grondbeginselen voor internationale socialistische arbeidsverdeling (juni 1962) worden gezien. In aansluiting hierop lanceerde Chroesjtsjov het plan de coördinatie van de nationale economische plannen te realiseren in het kader van een groot supranationaal plan.

Maar een groeiend nationaal zelfbewustzijn in de Oostblokstaten — met name in Roemenië — was hiervoor een onoverkomelijke barricade. Als gevolg van dit alles heeft de integratie in COMECON-verband een lage graad. Het plan om te komen tot een beperkte multilaterale clearing werd op 1 januari 1964 ingevoerd. Maar ook dat is tot dusver geen groot succes³⁸.

Het geheel overziende is de conclusie onafwendbaar dat de integratie in Oost-Europa nog geen grote vorderingen heeft gemaakt; ook hier tekenen zich niet de contouren af van een economisch Groot-Europa.

2.4. Integratie van gemengde volkshuishoudingen

Weliswaar is het motief der economische integratie steeds de realisering van een bepaalde economische vrijheidsidee; maar welke waarde moet aan de onderscheiden variaties op dit motief worden toegekend? Het antwoord op deze vraag is voor het Europa van vandaag van grote betekenis.

Twee variaties — EFTA en COMECON — werden reeds besproken. Beide bleken weinig perspectief te bieden. Hoe staat het in dit opzicht met de Europese Economische Gemeenschap? Die vraag is nu aan de orde. Daarbij zullen voorlopig nog maar weinig opmerkingen worden gemaakt over de inhoud van het EEG-verdrag. Daartoe bestaat in het volgende hoofdstuk nog voldoende gelegenheid.

De EEG als begin van Europese economische integratie op grote schaal heeft reeds kritiek ondervonden. Geografisch, economisch en politiek

— aldus de Joegoslaaf Petkovic — is er één Europa dat zich uitstrekt van de Atlantische Oceaan tot de Oeral. Maar helaas zijn hierover slagbomen gelegd. De gedachte is verbreid dat er twee Europa's zijn. Er bestaat een oostelijk Europa — zo wordt gezegd — 'waarin dictatuur heerst' en er is een westelijk Europa, 'waarin de vrijheid bloeit'.

De Gemeenschap van de Zes, aldus het betoog van Petkovic, heeft nu de pretentie, bij uitstek Europees te zijn. Op basis van deze gedachte ontstaat echter 'een volledig verminkt en willekeurig Europa' dat op geen enkele wijze met de geografische, historische en politieke werkelijkheid overeenstemt³⁹.

Er is, volgens Brugmans in zijn repliek, van een dergelijk ongemotiveerde aanmatiging der Zes geen sprake. Dat zou pas het geval zijn als de Gemeenschap zich Europees noemde met uitsluiting van het overige Europa. Maar dat is juist niet het geval: 'Helaas zijn wij vandaag maar met zes, doch in beginsel staan wij open voor Europa als geheel'⁴⁰.

Deze repliek is juist, maar dient wel nader te worden verantwoord. Daartoe zal hier een poging worden ondernomen. Want het openstaan van de Zes voor de rest van Europa op zich is niet voldoende. Het gaat om een openstaan op basis van een juist uitgangspunt. Steunt de EEG op een, voor het Europa van vandaag, goede vrijheidsidee?

Petkovic ziet gaandeweg de slagbomen verdwijnen. Het Groot-Europa is komende. Er breekt een geest van vrijheid door vooral op het politieke vlak. (Men overwege hierbij dat het een en ander geschreven werd vóór 21 augustus 1968.) In de nu volgende benadering van het — al of niet — Europese karakter der Zes zal niet zo nadrukkelijk de klemtoon worden gelegd op het politieke. Er zal een antwoord worden gezocht op de vraag in hoeverre er sprake is van een groeiend vrijheidsklimaat in economisch opzicht. En heeft het Europa van de Zes dan inderdaad een unieke boodschap voor het gehele continent?

Het tijdstip voor een nieuwe bezielende vormgeving van de economische vrijheidsidee is gunstig. In West-Europa is de besproken klassiek-liberale opvatting geschiedenis geworden. Intussen ondervindt in communistisch Oost-Europa de besproken marxistische vrijheidsidee reeds fundamentele kritiek⁴¹.

Een marxistisch uitgangspunt was de stelling dat de arbeidende mens de produktiemiddelen waarmee hij werken moet, in de kapitalistische maatschappij niet bezit. Hij moet in die samenleving zijn arbeid verkopen; daardoor vervreemdt hij van zichzelf. Hierop aansluitend heeft de Poolse wijsgeer Adam Schaff aan de orde gesteld dat de marxistische oplossing van dit probleem — collectieve eigendom van produktiemiddelen — geens-

zins opheffing van de vervreemding heeft in te sluiten. Hieruit volgt: ook al heeft Marx misschien wel juist het vraagstuk van de verloren vrijheid gesteld; het staat niet vast — zelfs de communist twijfelt op dit punt — dat hij de juiste oplossing biedt.

In hun vormgeving, zoals in het voorgaande beschreven, krijgen de besproken vrijheidsideeën in hoofdzaak historische betekenis. Daarom is vernieuwing noodzakelijk. Deze vernieuwing kan in beginsel op twee geheel verschillende wijzen tot stand worden gebracht. Op de eerste plaats is een revolutionaire actie mogelijk, zoals destijds in het kader van het marxisme is ontplooid. Dan worden alle banden met het verleden door-gesneden. Het voorbije wordt als een grote vergissing en dus geheel onjuist gekwalificeerd. Al het nieuwe moet anders zijn. Van deze methode om te komen tot vernieuwing van de vrijheidsidee is in het huidige West-Europa weinig te bemerken, ook al is recentelijk enige revolutionaire activiteit onder andere bij studenten te ontdekken. De tijd lijkt nog niet rijp deze activiteit te integreren in het maatschappijbeeld van de zestiger jaren.

Een andere vernieuwingswijze heeft in West-Europa wortel geschoten. Er is een neiging tot een constructieve dialoog met het verleden. In het kader daarvan worden het geërfde sociaal-economische bestel en de ervaringen der jongste anderhalve eeuw in een nieuwe vormgeving van de vrijheidsidee geïntegreerd. Er is in West-Europa niet een revolutionaire, maar een evolutionaire heroriëntatie van de sociale ideologieën waar-neembaar. Dat behoeft geen grote verwondering te wekken. Een revo-lutionaire actie biedt voor het West-Europa van vandaag weinig aan-trekkelijks. Zij zou slechts met grote schade voor de partners in het econo-mische proces ten uitvoer kunnen worden gebracht.

Dat is klaarblijkelijk voor wat de factor kapitaal betreft. De belangen in dit verband zijn in hoofdzaak tweeledig. Op de eerste plaats gaat het erom dat de waarde van de kapitaalgoederenvoorraad intact wordt gelaten; ten tweede dienen de geïnvesteerde kapitalen een goede rentabiliteit op te leveren. Deze doelstellingen moeten worden gerealiseerd in de momentele Westeuropese volkshuishoudingen met een hoogontwikkeld productie-apparaat, dat vooral op dynamische continuïteit is ingesteld. Daarbij is technische vooruitgang ter voortbrenging van het nieuwe hooggekwali-ficeerde produkt noodzakelijk. Het gaat hier om een evolutionaire econo-mische opgang.

Voor wat de factor arbeid betreft, trekt het de aandacht dat de werk-nemersgroep een belangrijk emancipatieproces heeft doorgemaakt⁴². Tast-bare resultaten hiervan zijn een hoogontwikkeld stelsel van sociale zeker-heid; een voortdurende zorg voor werkgelegenheid en een gestegen wel-

vaartsniveau. De tijd, gedurende welke het proletariaat alles te winnen had en niets te verliezen, is voorbij. Het rode vaandel is een museumstuk. Er lokt voor de 'werkers in de welvaartstaat' geen buiten hun sociale werkelijkheid gelegen ideale maatschappij⁴³.

Voor de consumptiesector geldt, vooral de jongste decennia, hetzelfde. Zolang de stoomkracht in het industrialisatieproces domineerde, waren het vooral de textiel- en de zware industrie, het spoorwegverkeer en de scheepvaart waarop het proces zich richtte. Nadat de benzine- en de dieselmotor waren uitgevonden, kwamen ook het transport te land en de agrarische sector aan de beurt. Met de electriciteit als later opgekomen energiebron werd de gezinshuishouding in het industrialisatieproces betrokken. De huiskamer en de keuken werden gemechaniseerd met stofzuigers, elektrische koffiemolens, broodroosters en scheerapparaten, haardrogers, schemerlampen, mixers, koelkasten, wasautomaten, enzovoort. Dat proces is nog in volle gang. De consumptiesector is met het evolutionaire industriële ontwikkelingsproces geëngageerd.

Zo raakt de Westeuropeaan der zestiger jaren vertrouwd met een evolutionaire levenshouding. Daarbij worden de ervaringen met de klassiek-liberale en de communistisch-marxistische uitgangspunten in een nieuwe vormgeving van de vrijheidsidee verwerkt. Dat trekt nu nader de aandacht.

De klassiek-liberale en de communistisch-marxistische ideologieën pretenderen een duidelijk idee te hebben van het werkelijk-goede samenlevingsverband. Zij hebben, een los van de werkelijkheid staande, voortreffelijke voorstelling van de goede eigendomsorde en het juiste systeem van economisch verkeer. In feite wordt met deze pretentie geen ruimte geboden voor een authentiek-persoonlijke vrijheidsbeleving; 'men' kan er slechts leven 'volgens program'.

Zo'n pretentieuze ideologie ontmoet verzet in het Europa der zestiger jaren. Daar geldt als vrijheid de mogelijkheid voor de mens tot zelfgekozen levensontplooiing binnen een evolutionair maatschappelijk milieu. Het gaat de Westeuropeaan van nu dan ook vooral om een persoonlijke ontplooiing binnen de tijd die hij te leven heeft en binnen het maatschappelijk kader waarin hij zich bevindt.

De groeiende vrijheidsidee bevat niet de pretentieuze exacte aanduiding van de ideale maatschappij. Slechts de mogelijkheid tot zelf te kiezen levensontplooiing is fundamenteel. En de wijze waarop deze mogelijkheid inhoud wordt gegeven 'moet voor ieder op een bepaald tijdstip levend geslacht en voor ieder op deze aarde levend volk steeds opnieuw beantwoord worden vanuit en in verband met de culturele, demografische, politieke,

sociale en economische situatie'⁴⁴.

De intentie tot handelen is hierbij niet a priori gegeven. Het gaat hier niet om een handelen 'volgens program' in de zoëven beschreven zin. De groeiende vrijheidsidee is daarmee wezenlijk van de liberale en de marxistische idee onderscheiden. De vormgeving van de economische vrijheid biedt nu een veelkleurig beeld en de vraag of de economische handeling in haar maatschappelijke gerichtheid evenwicht, dan wel een conflict sorteert, komt daarmee in een nieuw licht.

Het evenwicht van de klassieken — bij hen is er immers maatschappelijk evenwicht of maatschappelijk niets — is niet langer een gegeven. En met de pure objectieve wetmatigheid in het economisch leven naar marxistische opvatting is met het voorgaande reeds afgerekend. Tot evenwicht of tot conflict kan nu niet langer meer worden geconcludeerd op basis van ideologische deductie. Maatgevend is of de economische subjecten de economische situatie als evenwichtig ervaren of niet. Het economisch handelen wordt hier geladen met maatschappelijke verantwoordelijkheid. De vraag rijst wat nu typerend is voor de eigendomsorde en het systeem van economisch verkeer.

Hieromtrent is a priori niets te zeggen. De democratische vrijheidsidee, omschreven als de mogelijkheid tot persoonlijke ontplooiing binnen een evoluerend maatschappelijk bestel, verbiedt een hypothetisch-exacte aanduiding van de gewenste economische orde. Een ideologische programmering van *de* eigendomsorde en *het* systeem van economisch verkeer is hier uitgesloten.

De aanvaarding van de democratische vrijheidsidee houdt niet een opdracht in voor de sociaal-filosoof de ideale maatschappij normerend aan te duiden: 'De filosofische houding mag niet heersend en bemeeusterend zijn', zij zal 'in een actieve overgave aan de werkelijkheid'⁴⁵ de contouren van een nieuwe eigendomsorde en een veranderend systeem van economisch verkeer belichten. De democratische vrijheidsidee krijgt inhoud in het leven zelf en is daarom wezenlijk pragmatisch.

De realisering van deze idee is reeds enige tijd in volle gang. Want waar in vroeger tijd — met name nog zeer duidelijk tijdens de crisis der dertiger jaren — de liberaal-getinte maatschappij voor velen normale wegen ter levensontplooiing afsneed, stelt de gemengde volkshuishouding van nu die wegen juist open. De gemengde volkshuishouding van West-Europa vertoont een tweetal structurele kenmerken die van grote betekenis zijn voor het verdere betoog. Deze zijn technische vooruitgang en continuïteit in het productieproces.

De technische vooruitgang is gericht op de voortbrenging van het

— vanuit consumptief oogpunt — hooggekwalficeerd produkt. Voor de afzet hiervan wordt de belangstelling vooral gericht op de markt van de hoogontwikkelde volkshuishouding. Konden Engeland en Nederland in het begin van hun industriële opgang de textiel nog in hun koloniën van de hand doen; hun auto's, televisietoestellen en chemische produkten moeten nu vooral worden verkocht naar de buurlanden⁴⁶. Op de achtergrond hierbij staat het hoogontwikkelde produktieapparaat, dat vraagt om continuïteit, die naar verhouding het best gegarandeerd is met afzet naar de markt van de hoogontwikkelde volkshuishouding, zonder hiermee aan het belang van de handel met ontwikkelingslanden afbreuk te willen doen.

Uitgaande van deze twee structurele kenmerken tekent zich het beeld der integratie van gemengde volkshuishoudingen reeds enigermate af. Op de eerste plaats heeft zij een eigen karakter, in vergelijking met de in het voorgaande reeds geschetste integratievormen. Zij vraagt niet slechts het wegnemen van belemmeringen voor de internationale handel, zoals bij de liberale integratie en een onderstreping van de nationale soevereiniteit. Zij leidt ook zeker niet tot een supranationale planning van de economieën der participerende landen — opheffing van de nationaal-economische soevereiniteit — zoals bij de ideale marxistisch-communistische integratie.

Bij de integratie van de Westeuropese gemengde volkshuishoudingen grijpen drie factoren in elkaar: de aanvaarding van de democratisch-pragmatische vrijheidsidee, de evolutionaire levenshouding en de economische groei. Daarbij is vooral de economische groei een bewegende factor. Hij voltrekt zich steeds binnen een bepaalde geografische ruimte en deze ruimte moet groter worden, naarmate de groei voortschrijdt.

Economische integratie van Westeuropese gemengde volkshuishoudingen is in onze tijd nodig om het proces van economische groei voort te laten gaan, nu blijkt dat geografisch gezien de nationale grenzen daarvoor te eng worden. Daarbij dienen de verworven waarden door de realisering van de democratisch-pragmatische vrijheidsidee intact te blijven.

De opheffing van belemmeringen voor het vrije verkeer van personen, goederen en kapitalen, de harmonisatie van belasting-, sociale en arbeids-wetgeving, de coördinatie van conjunctuur-, budget- en monetaire politiek, enzovoort, hebben tot strekking de resultaten van de realisering der democratisch-pragmatische vrijheidsidee op supranationaal niveau te brengen. Velerlei aspecten van de gemengde volkshuishouding — economisch, sociaal, juridisch, politiek — vragen nu om regeling op supranationaal niveau.

In tegenstelling tot de klassiek-liberale conceptie van de economische

integratie moet worden geconcludeerd dat bij integratie van gemengde volkshuishoudingen supra-nationale orgaanvorming onmisbaar is. Zo'n integratie van gemengde volkshuishoudingen, die de Gemeenschap der Zes kenmerkt, ligt in de lijn der Europese economische ontwikkeling. Zij steunt op de democratisch-pragmatische vrijheidsidee en die idee biedt Europa perspectief. Zij kan de slagbomen die over Europa zijn gelegd, laten verdwijnen. Zij vraagt daarbij geen revolutionaire proclamatie. Zij behoeft slechts verdedigd te worden als zij wordt aangevallen. Zij verdedigt verder zichzelf als zij wordt beleefd. Dat is de achtergrond van Brugmans' antwoord aan Petkovic.

2.5. Typologie der integratievormen

Alles wat is behandeld in deze paragraaf kan nu op een schematische wijze worden samengevat. Voor de beschrijving der economische integratie werden de structuren van de volkshuishouding — i.c. drie typen van economische orde — en de integratiegraad als uitgangspunten gekozen. Op basis hiervan kan nu, met voorgaande toelichting, een zestal 'hoofdtypen van economische integratie' worden onderscheiden.

In een poging tot typering van integratievormen onderscheidt De Roos de vrijhandelszone, de douane-unie, de gemeenschappelijke markt, de economische unie en de totale economische unie⁴⁷. In het schema 'hoofdtypen van economische integratie' heeft de onderscheiding van De Roos haar plaats gekregen.

Hoofdtypen van economische integratie

Integratie- graad	Aard volkshuishouding		
	Vrij	Centraal geleid	Gemengd
Laag	vrijhandelszone	coördinatie nationaal- economische plannen	vrijhandelszone
Hoog	weinig landen douane- unie	veel landen vrije wereld economie	supranationaal communistic economisch stelsel economische unie

Belangrijk hierbij is dat begripsmatig de douane-unie en de economische unie scherp zijn onderscheiden. In de gebruikelijke aanduiding is het zo dat de economische unie meer omvat dan de douane-unie. Begripsmatig exact geldt nu als douane-unie de hooggegradeerde integratie van liberaal-vrije volkshuishoudingen; de economische unie is de integratie van gemengde volkshuishoudingen met een hoge graad.

In het driekleurig mozaiek der Europese economische integratie werden de vrijhandelszone (EFTA), de coördinatie van nationaal-economische plannen (COMECON) en de economische unie (EEG) aangetroffen. Het monetaire aspect van de COMECON en de EEG zal nu ter verdere behandeling worden gekozen. Ter inleiding daarop wordt in de volgende paragraaf de algemeen-theoretische benadering van de economische integratie aan de orde gesteld.

3. STREKKING VAN DE THEORIE DER ECONOMISCHE INTEGRATIE

In voorgaande paragraaf bleek dat zich vanuit West-Europa het perspectief opent voor een integratie van gemengde volkshuishoudingen, die een hoge graad bereiken kan. Vooralsnog heeft dit perspectief slechts betrekking op de Gemeenschap van de Zes, maar er is een kans op uitbreiding.

Naast deze economische toenadering van gemengde volkshuishoudingen, mag de laaggegradeerde integratie van centraal-geleide volkshuishoudingen in communistisch Oost-Europa niet over het hoofd worden gezien. Twee groepen van volkshuishoudingen in Europa, met elk een eigen economische orde, pogen tot integratie te komen. Op grond daarvan is er vooralsnog geen uitzicht op een economisch Groot-Europa, dat zich uitstrekt van de Atlantische Oceaan tot aan de Oeral.

Vooraf met betrekking tot de EEG is het belangrijk om na te gaan in hoeverre het integratiestreven weerslag heeft gevonden in de theorie van de internationale economische betrekkingen. Aan dat onderwerp wordt deze paragraaf gewijd. Op de achtergrond speelt daarbij de kwestie of een theoretische benadering van de momentele Europese economische integratie, steun kan bieden bij de bestudering van de monetaire aspecten der EEG.

Vanuit deze probleemstelling moet de aandacht op een tweetal punten worden gericht. Op de eerste plaats rijst de vraag of er reeds een theorie is, die aangeeft in welke richting de Westeuropese monetaire integratie bij voorkeur dient te gaan. Dit onderwerp wordt in 3.1 behandeld. Volgens is het belangrijk te weten of de theorie hulp kan bieden bij het

uitstippelen van de weg die in concreto moet worden gevolgd ter verwerking van de gewenste monetaire integratie. In hoeverre kan met een theorie van de monetaire integratie worden gezorgd voor een concreet werkprogram? Dat is het thema voor 3.2.

3.1. *De theorie van de douane-unie*

In de internationale economie bestaat van oudsher een controverse tussen de voorstanders van vrijhandel en de verdedigers van protectie. Wij kunnen ons nu afvragen of in de theorie van de economische integratie deze controverse een rol speelt en — zo ja — welke betekenis daaraan moet worden toegekend.

De theoretische bezinning op pogingen tot vrijmaken van het internationale economische verkeer in de naoorlogse jaren heeft geleid tot een theorie van de douane-unie. Daarin is de tegenstelling tussen vrijhandel en protectie blijven bestaan. Als gevolg daarvan bevat de theorie van de douane-unie een bepaald dualisme, waarop door Viner in zijn pionierswerk bij het ontwerp van deze theorie nadrukkelijk is gewezen⁴⁸.

In een douane-unie zijn de invoerrechten en andere handelsbelemmeringen tussen de deelnemende landen afgeschaft. Tegenover de niet-deelnemende landen geldt een gemeenschappelijk buitentarief. Verder worden de inkomsten uit invoerrechten volgens overeenkomst tussen de lidstaten verdeeld.

Binnen deze unie zullen de landen komen tot specialisatie van de produktie conform de comparatieve kostenleer. Dat is het 'trade creation'-effect van de unie en dit effect is wind in de zeilen van de vrijhandelaren. Maar het gemeenschappelijk buitentarief is een beschermende muur, waarachter binnen de unie relatief duur producerende industrieën ontstaan, respectievelijk in stand worden gehouden. Dat is het 'trade-diversion'-effect van de unie en volgens dit is de douane-unie een protectionistische aangelegenheid. Nadrukkelijk wordt hier de geschetste tweeslachtigheid onderstreept door Balassa: 'Trade creation then, represents a movement toward the free-trade position, since it entails a shift from high-cost to low-cost sources of supply, while trade diversion — a shift of purchases from lower-cost to higher-cost producers — acts in the opposite direction'⁴⁹.

De vraag is nu of dit een bevredigende theoretische bezinning is op de economische integratie zoals die momenteel in West-Europa plaats vindt. Met name dient die vraag te worden gesteld vanuit het monetaire gezichtspunt: duidt de theorie van de douane-unie aan in welke richting de monetaire integratie van West-Europa bij voorkeur dient te gaan?

Voor de beantwoording van deze vraag is de ontwikkeling van de theorie der douane-unie sinds Viners studie van belang. Na 1950 heeft zich in de interpretatie van de 'trade-diversion' een ontwikkeling voorgedaan in die zin dat men oog kreeg voor het feit dat ook deze tot vergroting van de welvaart kan leiden⁵⁰. Het resultaat was een verdieping van het reeds bereikte theoretische inzicht. De theorie die Viner in het begin van de vijftiger jaren ontwierp, werd verfijnd, waarbij die theorie zelf in feite als juist werd aanvaard.

Het geschetste dualisme — vrijhandel versus protectie binnen de theorie van de douane-unie — werd daarmee niet overwonnen; in zijn kern bleef het intact. Hier ligt het uitgangspunt voor de beantwoording van de vraag of met de theorie van de douane-unie een bevredigende theoretische bezinning op de momentele economische integratie in West-Europa is verkregen. In hoeverre — zo luidt de concreet te stellen vraag — is er een zinvolle relatie tussen de theorie van de douane-unie en de huidige West-europese economische integratie? Scherper nog: is het beschreven dualisme actueel in die zin dat er twee invloedrijke en geheel verschillende maatschappij-beschouwingen zijn waar te nemen in West-Europa, waarvan de een concludeert tot de wenselijkheid van vrijhandel en de ander een principiële voorkeur heeft voor protectie? Dat is stellig niet het geval. Daarom kan de theorie van de douane-unie geen geschikt uitgangspunt zijn voor een theoretische bezinning op de Westeuropese economische integratie, om van daaruit de meest gewenste monetaire integratie in EEG-verband te schetsen. De theorie van de douane-unie staat voor een groot deel naast de EEG-integratie.

Aan de pogingen tot verdieping van de theorie der douane-unie moge hier dan ook worden voorbijgegaan. Slechts dient de conclusie te worden getrokken dat — bij alle waardering voor de pogingen tot verdieping van de theorie — er een groter behoefte is aan een verbreding van het blikveld. **Dat is niet een geheel nieuw geluid.**

In de 'pure theory' van de internationale economische betrekkingen in het algemeen en in de theorie van de douane-unie in het bijzonder, wordt een economisch proces bestudeerd dat gericht is op de realisering van één bepaalde doelstelling en wel het bereiken van het hoogst mogelijke niveau van consumptieve behoeftenbevrediging. Dat leidt tot theorieën, die niet in staat zijn antwoord te geven op belangrijke vragen van deze tijd. Want aan het economisch proces dat zich in de gemengde volkshuishouding voltrekt, worden meer eisen gesteld dan maximalisering van de consumptieve behoeftenbevrediging. Hier doet zich de noodzaak voor, te komen tot verbreding van het gezichtsveld. Daartoe kan men komen door

naast de theorie van de douane-unie een theorie van de economische unie te ontwerpen.

Aan deze wens is nog niet voldaan en dat heeft Johnson somber gestemd: '..... the economist is left without a theory capable of explaining a variety of important and observable phenomena, such as the nature of tariff bargaining, the commercial policies adopted by various countries, the conditions under which countries are willing to embark on customs unions, and the arguments that have weight in persuading countries to change their commercial policies'⁵¹.

In deze opmerkingen zit een harde kern van waarheid. De theorie van de douane-unie kan niet leiden tot oplossing van de problemen die Johnson stelt. Want voor de 'pure theory' van de internationale handel gelden slechts als data verschillen in de vraag- en aanbodverhoudingen in de onderscheiden landen. Uitgaande daarvan wordt nagegaan welke welvaartsverbetering met internationale handel kan worden bereikt. Dit leidt doorgaans tot de conclusie dat liberale vrijheid in het internationale handelsverkeer nodig is om het hoogst mogelijke niveau van consumptieve behoeftenbevrediging te bereiken. Deze gedachtengang staat in wezen ver buiten de economische realiteit.

In werkelijkheid moet met meer data worden gerekend dan de vraag- en aanbodfactoren op de afzetmarkten van eindprodukten. Indien bijvoorbeeld de handel tussen de landen I en II wordt bestudeerd, moet de theorie dikwijls reeds als gegeven aanvaarden dat land I invoerrechten heft. Het bestaan van zo'n handelsbelemmering als datum voor de theorie zal tot de conclusie kunnen leiden, dat land II, ter maximalisering van het consumptieve nut in de gegeven omstandigheden, ook een bepaald invoerrecht moet heffen.

Men noemt de theoretische analyse, die van meet af aan genoeg neemt met een bepaalde beperking van de liberale economische vrijheid een 'second best'-theorie en de theorie van de douane-unie is 'one of the most important applications of the theory of the second best'⁵². In wezen bevat deze visie geen uitnodiging om te komen tot een theorie van de economische unie. De liberale vrijhandelstheorie is als 'first best' intact gebleven.

Dit heeft tot gevolg dat allerlei verschijnselen die zich voordoen bij de vorming van de economische unie – met name supranationale orgaanvorming – wel als data in de beschouwingen worden aanvaard, maar waaraan in wezen in de theorie van de douane-unie geen positieve betekenis wordt toegekend. Die theorie geeft daarom geen beeld van de integratie van gemengde volkshuishoudingen, zij bevat een aanduiding van de economische integratie naar klassiek-liberaal model.

De theorie van de 'customs union', zoals die in de naoorlogse jaren vorm en inhoud kreeg, rekt slechts met het opruimen en blijven bestaan van belemmeringen voor vrij internationaal verkeer in liberaal opzicht. De handelsbelemmeringen worden opgeruimd doordat de tariefmuren tussen de integrerende landen vervallen (trade-creation); zij blijven bestaan door de creatie van een gemeenschappelijk buitentarief (trade diversion). Tot deze conclusie leidt een theorie waarvoor uiteindelijk slechts als norm geldt het bereiken van het hoogst mogelijke consumptieve nut.

De situatie wordt gewijzigd als meerdere doeleinden tegelijk een beslissende rol spelen in de afloop van het economische proces. Dat is het geval in de gemengde volkshuishouding. In het volgende hoofdstuk wordt daarmee theoretisch rekening gehouden als, bij de bespreking van de ideale monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen, simultaan meerdere doeleinden worden geïntroduceerd (sub-par. 2.5. – hoofdstuk II). Zo'n simultane meervoudige doelstelling is voor Johnson een uitgangspunt in bovengenoemd artikel. Op grond daarvan kan zijn studie pionierswerk worden genoemd.

Als men zich tot doel stelt twee doeleinden gelijktijdig na te streven met middelen die voor beide doeleinden alternatief kunnen worden aangewend is onderlinge afweging in de aanwending nodig. Gegeven de beschikbare middelen zal moeten worden besloten hoe ver men wil gaan in de realisering van de doeleinden ten opzichte van elkaar.

Hierin ligt iets essentieels voor de integratie van gemengde volkshuishoudingen. Binnen een strikt theoretisch kader heeft Johnson aangetoond dat het vrije marktverkeer alléén voor die afweging ontoereikend is: '..... this can only be achieved through the co-operation (via bargaining) of the other country'⁵³. Meerdere doeleinden kunnen slechts optimaal en tegelijk worden gerealiseerd op praktische wijze en in goed overleg.

Het een en ander betekent dat supranationale orgaanvorming, die achterwege blijft bij de douane-unie, in de economische unie niet kan worden gemist. In dit kader moet de gewenste monetaire integratie binnen de EEG worden geplaatst. Een nadere, theoretisch-getinte, beschouwing hiervan in hoofdstuk II, die aansluit op deze inleidende gedachtenbepaling, zal leiden tot de wens te komen tot een supranationaal geldstelsel binnen de EEG.

3.2. Theorie en praktijk van de economische integratie

Zo is met het voorgaande in het vooruitzicht gesteld dat de vraag in welke

richting de Westeuropese monetaire integratie bij voorkeur dient te gaan, in het volgende hoofdstuk zal worden beantwoord. Reeds nu moet worden opgemerkt dat omtrent de betekenis van de te ontwerpen theoretische gedachtengang voor de praktijk van de monetaire integratie, geen al te grote verwachtingen kunnen worden gekoesterd.

Het lijkt wat vreemd dat deze opmerking reeds gemaakt wordt vóórdat de betreffende gedachtengang is ontworpen. Op grond waarvan kan nu reeds worden gesteld dat de theoretische motivering van een supranationaal geldstelsel geen weg aanduidt naar de realisering daarvan?

Het behoort inderdaad wezenlijk tot de strekking van de theorie der monetaire integratie, dat zij geen pasklaar program kan bieden voor de verwerkelijking van de meest gewenste monetaire eenwording. De verantwoording hiervan heeft als uitgangspunt dat een belangrijk onderscheid kan worden gemaakt tussen de formulering en de verwerkelijking van het ideaal der monetaire integratie. Hierin ligt iets wat kenmerkend is voor elke doelgerichte activiteit. Eerst stellen wij vast wat wij willen; daarna ontwerpen wij een program van actie ter realisering van het gestelde doel. De theorie van de monetaire integratie houdt zich alleen met het eerstgenoemde punt bezig. Zij kan slechts dienen ter aanduiding van de ideale monetaire integratie. De realisering van dit ideaal is een punt apart, waarmee zich die theorie niet bezig houdt.

Dit kan nog iets scherper worden gesteld. De theorie van de economische unie, in het kader waarvan tot de gewenste monetaire integratie kan worden geconcludeerd, is een onderdeel van de leer der internationale economische betrekkingen. Deze leer steunt op de data die, zoals zoëven reeds bleek bij de bespreking van de 'second-best'-theorie, op de volgende wijze kunnen worden onderscheiden:

- a. de regionale gebondenheid van de produktiefactoren en de regionale differentiatie in de preferenties van de consumenten. Uitgaande van een juist economisch waardebegrip en op basis daarvan een verantwoorde introductie van de produktie- en consumptiesector, ontstaat de 'pure theory' van de internationale handel;
- b. een zekere nationale economische zelfstandigheid, waaruit voortvloeien — onder andere — een nationaal geldstelsel en een nationale economische, monetaire en sociale politiek.

De theoretische benadering van de monetaire integratie is hypothetisch; dat kan op basis van bovenstaand data-onderscheid nader worden besproken. Die theorie is hypothetisch, omdat erbij wordt uitgegaan van *die* situatie waarin de data genoemd onder b, geheel of gedeeltelijk tussen

de integrerende landen zijn weggevallen. Uitgaande van de hypothese dat de data, voortvloeiende uit een zekere nationale zelfstandigheid, er al niet meer zijn, wordt de gewenste monetaire integratie in het volgende hoofdstuk beschreven.

Dit alles kan waardevol zijn en inzicht geven, maar noodzakelijkerwijs neemt de theorie daarbij als hypothese aan, wat in de praktijk van de economische integratie nog gerealiseerd moet worden. Het werk van degenen die de economische integratie realiseren, is er vooral op gericht het gedeelte van het instrumentarium van de leer der internationale economische betrekkingen genoemd onder *b*, geheel of ten dele te laten vervallen. In feite zijn deze werkzaamheden in de theorie van de economische integratie hypothetisch als 'reeds gedaan' verondersteld.

Met deze hypothese is er een zekere afstand tussen de theorie en de praktijk van de economische integratie. Dat is vooral voor deze studie betekenisvol. Want juist op het terrein, dat de theorie als 'reeds gedaan' veronderstelt, ligt overwegend de concrete praktische economisch problematiek van de Westeuropese monetaire integratie. Daarop wordt in hoofdstuk III nader ingegaan.

SAMENVATTING

Economische integratie werd in paragraaf 1 van dit hoofdstuk omschreven als het in vrijheid genomen besluit tot internationaal-economische toenadering. Omdat deze toenadering meer of minder diepgaand kan zijn, was het nodig het begrip 'integratiegraad' in te voeren, waarmee globaal wordt aangegeven de mate van intensiteit van onderscheiden integratieprocessen. De term 'economische vrijheid' heeft een gevarieerde inhoud. Onderscheiden werden de klassiek-liberale, de marxistisch-communistische en de democratisch-pragmatische vrijheidsidee. In aansluiting hierop kwamen de vrije, centraal-geleide en gemengde volkshuishouding aan de orde.

Naarmate de integratiegraad hoger is, is er een nauwere verwantschap tussen de vormgeving van de integratie en de structuur van de participerende volkshuishoudingen. Zo leverden de integratiegraad en het driedig onderscheid in de structuur van de volkshuishoudingen een typologie van zes integratievormen op. Achtereenvolgens ging het daarbij om de vrijhandelszone, de coördinatie van nationaal-economische plannen, de douane-unie, de liberale wereldeconomie, het supranationale economische stelsel en de economische unie.

Daarbij bleken de vrijhandelszone (EFTA), de coördinatie van nationaal-

economische plannen (COMECON) en de economische unie (EEG) in de momentele Europese economische integratie een bepaalde plaats te hebben. De integratie van de gemengde volkshuishoudingen in EEG-verband is relatief het belangrijkste; daarbij echter mag de COMECON niet over het hoofd worden gezien. Van deze twee integratievormen wordt het monetaire aspect nader bestudeerd.

Vooraf met betrekking tot de Westeuropese monetaire integratie is de strekking van de theorie der internationaal-economische toenadering van belang. In een theorie van de economische unie kan worden beredeneerd welke inhoud de monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen het best kan worden gegeven. Dit onderwerp wordt in hoofdstuk II nader aan de orde gesteld.

Een theorie van de monetaire integratie bevat geen praktisch economisch-politiek program. De integratie van gemengde volkshuishoudingen is een in hoge mate praktische aangelegenheid, waarbij het er vooral om gaat te komen tot uniformering van nationaal-economische aspecten op supranationaal niveau. Als in hoofdstuk II wordt geconcludeerd tot de wenselijkheid van een supranationaal geldstelsel, zal het dan ook daarop aansluitend nog noodzakelijk zijn in hoofdstuk III de economisch-politieke weg, die naar dit doel leiden kan, te verkennen.

Geld en economische integratie

Het doel van deze studie is te komen tot een analyse van de monetaire integratie in Europa. Daartoe werd op de eerste plaats in het voorgaande hoofdstuk het begrip 'economische integratie' ontleed. Algemeen omschreven bevat dit begrip het in vrijheid genomen besluit tot economische toenadering. Op welke wijze deze toenadering in concreto inhoud krijgt, wordt in hoge mate bepaald door de structuur van de integrerende volkshuishoudingen. Daarom is de economische orde betekenisvol voor de wijze waarop economische integratie tot stand komt.

Voor het Europa van vandaag heeft deze conclusie actuele betekenis. Dat bleek reeds in het vorige hoofdstuk. Enerzijds werd daarbij uitgegaan van de drie bekende typen van economische orde: de vrije, de centraal-geleide en de gemengde economie. Anderzijds gold als uitgangspunt een bepaalde integratiegraad: hoog, resp. laag. Op basis hiervan ontstond een schema met zes hoofdtypen van de economische integratie.

Drie typen daarvan ontmoeten wij in Europa momenteel: EFTA, COMECON en EEG. Maar vanaf nu zal de EFTA buiten beschouwing worden gelaten. De EFTA biedt, zoals in het voorgaande reeds bleek, weinig perspectief voor de Europese economische eenwording. De aandacht zal worden gericht op de laaggegradeerde integratie van centraal-geleide volkshuishoudingen in COMECON-verband, omschreven als coördinatie van nationaal-economische plannen en de hooggegradeerde integratie van gemengde volkshuishoudingen binnen de EEG, die leidt tot een economische unie.

Van deze twee integratietypen zal nu het monetaire aspect worden besproken. De vraag komt naar voren op welke wijze dat het best kan gebeuren. Uiteraard gaat de voorkeur uit naar een, qua methode, gelijke beschrijving. Dat maakt vergelijking en aanduiding van betekenisvolle verschillen mogelijk. Gelet hierop, past nu de volgende overweging. Onge-

acht de economische orde heeft het geld steeds een tweetal specifiek-economische functies. Het fungeert in iedere volkshuishouding als rekeneenheid en als ruilmiddel. In deze studie wordt onder geld dan ook verstaan al datgene wat — algemeen aanvaard binnen een bepaalde gemeenschap — als rekeneenheid en/of als ruilmiddel dienst doet. Maar de wijze waarop in concreto aan de functies rekeneenheid en ruilmiddel inhoud wordt gegeven is in hoge mate afhankelijk van het bepaalde maatschappelijk verband waarin het geld wordt gebruikt; i.c. de specifieke eigendomsorde en het eigen-aardige systeem van economisch verkeer.

Zo zijn de functies van het geld tot op zekere hoogte maatschappijgebonden. Dat blijkt vooral bij de functies die het geld in een bepaalde economische orde kan hebben naast de algemene functies van rekeneenheid en ruilmiddel. De functie 'spaarmiddel' bijvoorbeeld is van grote betekenis in de vrije volkshuishouding. Door te sparen komen de leden van de gemeenschap hier tot vermogensvorming, hetgeen vooral mogelijk is binnen een overwegend individuele eigendomsorde. De spaarfunctie heeft een veel kleinere betekenis in een centraal-geleid economisch bestel. In een overwegend collectieve eigendomsorde is nu eenmaal geen individuele vermogensvorming mogelijk. Anderzijds is er voor de functie controle-middel voor de afloop van het economisch proces geen plaats in de klassiek-liberale maatschappij. Deze samenleving kent geen nationale controle van het economisch handelen in de afzonderlijke huishoudingen. De controlefunctie is echter wel van belang in de communistische volkshuishouding, waar in beginsel alle economische activiteit aan overheidscontrole onderhevig is.

Het uitgangspunt voor de beschouwing van geld en economische integratie kan nu nader worden omschreven. In dit hoofdstuk zal worden getracht het geld in zijn, dikwijls met dezelfde naam aangegeven, maar qua inhoud gedifferentieerde functies naargelang het economische ordepatroon, te analyseren. Dat wordt dan een beschouwing van de specifiek-monetaire betekenis der relatie tussen de structuur van integrerende volkshuishoudingen en de vormgeving der economische integratie. Daarbij zal blijken, dat Haberler gelijk heeft, wanneer hij opmerkt: 'Internationally money has essentially the same function as inside each national economy'¹.

Het gekozen uitgangspunt biedt, zoals blijken zal, de mogelijkheid tot een systematische bespreking van monetaire aspecten der Europese economische integratie. In dit hoofdstuk zal dat overwegend monetair-theoretisch gebeuren; in het volgende hoofdstuk op meer praktische monetair-politieke manier.

1. INTERNATIONALE GOUDEN STANDAARD VERSUS MULTILATERALE CLEARING

Waar nationale geldstelsels elkaar ontmoeten, begint de monetaire integratie van volkshuishoudingen. Het karakter van de ontmoeting is verschillend naargelang de concrete inhoud van de geldfuncties in de onderscheiden volkshuishoudingen verschillend is. Dat komt in deze paragraaf duidelijk naar voren als twee nogal van elkaar verschillende vormen van monetaire integratie worden besproken.

Op de eerste plaats zal de ontmoeting der geldstelsels van vrije volkshuishoudingen aan de orde worden gesteld. In dat verband dient de internationale gouden standaard te worden belicht.

Ten tweede trekt de ontmoeting der geldstelsels van centraal-geleide volkshuishoudingen de aandacht. Daarbij valt de klemtoon op multilaterale clearing.

1.1. Ontmoeting der geldstelsels van vrije volkshuishoudingen

Deze sub-paragraaf kan direct aansluiten aan het schema 'hoofdtypen van economische integratie', waarmee par. 2 van hoofdstuk I besloten werd. Denken wij aan een beperkt aantal vrije volkshuishoudingen; vrij in klassiek-liberaal opzicht. Gesteld dat deze volkshuishoudingen tot integratie overgaan. Bij een lage integratiegraad is het resultaat een vrijhandelszone; bij een hoge integratiegraad ontstaat een douane-unie.

De actuele betekenis hiervan is niet groot. Maar het West-Europa van de negentiende eeuw vertoont wel sporen van deze integratie en een bespreking daarvan biedt aanknopingspunten voor een beoordeling der situatie van vandaag.

Met name op drie punten wijkt de ontmoeting der nationale geldstelsels van vrije volkshuishoudingen af van de ontmoeting der geldstelsels van gemengde volkshuishoudingen. Deze drie punten zijn: bij klassiek-liberale monetaire integratie ontstaat geen supranationale orgaanvorming, de nationale monetaire zelfstandigheid wordt erbij onderstreept en de markt voor vreemde valuta is vrij. Bij monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen treden deze verschijnselen juist niet op. Hierin ligt reeds een bepaalde reden om de klassiek-liberale monetaire integratie aan de orde te stellen. Daar komt nog bij dat de monetaire integratie in klassiek-liberaal opzicht fundamenteel verschilt van de ontmoeting der geldstelsels van centraal-geleide volkshuishoudingen. De communistische monetaire inte-

gratie kan dan ook het best — waar een bepaalde tegenstelling de zaken verduidelijken kan — worden besproken, direct aansluitend aan de klassiek-liberale. Die methode zal in deze paragraaf worden gevolgd.

Wij zijn vertrouwd geraakt met het fiduciaire geldstelsel, waarbij het geld als ruilmiddel wordt aanvaard op basis van een gemeenschappelijke aanvaarding ervan als zodanig. Fiduciair geld steunt steeds op maatschappelijk vertrouwen, maar juist daarin is het liberalisme principieel zwak.

Het fiduciaire geld behoort aan de samenleving als geheel en ieder participeert in dit geheel op een bepaalde wijze. Zo'n sociaal-monetaire basis voor het geven van zin en betekenis aan het persoonlijke geldbezit is voor de liberalen onbegrijpelijk. In hun visie is het geld niet op de eerste plaats van ons allen. Het is in principe individueel bezit zonder nadere maatschappelijke fundering.

De klassiek-liberale theorie plaatst het geld in een maatschappij met een individualistische eigendomsorde en een systeem van economisch verkeer dat eigen-aardig is, omdat het steunt op de volledig vrije wilsuiting van de afzonderlijke economische subjecten. Dit maatschappijbeeld kwam reeds aan de orde in het vorige hoofdstuk, par. 2. De nu volgende beschouwing sluit daarop aan.

Met het reeds geschetste maatschappijbeeld op de achtergrond, is het duidelijk dat in de klassiek-liberale samenleving het geld in zijn functies als rekeneenheid en als ruilmiddel vooral dienst doet bij eigendomsoverdracht. Naar liberale opvatting is er dan ook uitsluitend van geldgebruik sprake in een maatschappij met privaateigendom en arbeidsverdeling. Want alleen hier heeft overdracht van individuele eigendom met behulp van geld plaats; slechts hier vervult het geld zijn wezenlijke functie 'to facilitate the business of the market by acting as a common medium of exchange'². Maar wat gebeurt er nu eigenlijk bij eigendomsoverdracht door middel van geldgebruik naar liberale opvatting? De beantwoording van deze vraag raakt de kern van de klassiek-liberale geldtheorie. Het is nodig daarbij nog even in te gaan op de liberale eigendomsleer.

De verantwoording van de juistheid der individuele eigendomsorde steunt vooral op Hobbes³. In zijn leer ligt duidelijk de karakteristiek van het klassiek-liberale denken over mens, maatschappij en staat: een zeer ver gaande individualistische maatschappij-opvatting enerzijds en een alle individuen overkoepelend staatsgezag anderzijds. De staat heeft hier tot taak wetten uit te vaardigen ter bescherming van de particuliere eigendom. Dit is een essentiële taak, want in de positieve wet vindt de individuele eigendom naar klassiek-liberale opvatting zijn bevestiging.

Daarmee heeft de liberale individuele eigendom uiteindelijk een juridische basis. Slechts die eigendom is echt die door de positieve wet als zodanig is aanvaard en erkend. Kort en bondig betoogde Mirabeau dan ook: 'De eigendom is verworven krachtens de wetten'⁴.

De monetaire staatstaak is hier tweeledig. Uitgangspunt voor een beschouwing van deze is dat in elk maatschappelijk bestel het geld een juridische functie heeft in die zin, dat men zich door betaling van een geldsom van juridische schuld bevrijden kan⁵.

Het gaat hier om de functie van het geld als betaalmiddel. De overheid wijst het geld aan dat ter bevrijding van juridische schuld dienst doet. Dat geld wordt uitgegeven in verschillende coupures. Nu moet er voor worden gezorgd dat tussen deze coupures een vaste interne pariteit bestaat⁶. Daarin bestaat de eerste monetaire staatstaak, die Menger op het oog heeft wanneer hij als opdracht voor de overheid noteert dat zij 'das Geldwesen einheitlich regelt'⁷.

Hierop sluit direct de tweede taak aan. Het kan zijn dat de overheid nog te hulp moet worden geroepen voor een juiste afdoening van hetgeen is overeengekomen. Wanneer partijen direct en juist aan hun verplichtingen in het kader van eigendomsoverdracht voldoen, is er in de regel geen motief voor overheidsinterventie. Echter 'it may happen that one party fails to fulfill his obligations although the other has carried out his share of the contract. Then the judiciary may be invoked'⁸.

Hiermee is de monetaire staatszaak naar liberale opvatting in beginsel geschetst, want wat als geld dienst doet, bepalen de economische subjecten zelf. Slechts dát geld kan als betaalmiddel fungeren, hetgeen economisch reeds ruilmiddel is: 'It does not come within the scope of the legislator or jurist to define the economic concept of money'⁸.

In elke economische orde rijst de vraag naar de oorzaak van de waarde van het geld, op grond waarvan het als rekeneenheid en als ruilmiddel wordt aanvaard. Gelet op de variëteit in de economische ordepatronen krijgt deze vraag een gedifferentieerd antwoord. In dit verband wordt het klassiek-liberale monetaire denken — dat uitgaat van een individualistische maatschappij-opvatting en van bovenomschreven beperkte monetaire staatstaak — geconfronteerd met de noodzaak een verklaring te geven voor de waarde van het geld in de vrije volkshuishouding, waarbij beide uitgangspunten intact blijven. Noodzakelijkerwijs leiden die uitgangspunten — individualistische maatschappij-opvatting en beperkte monetaire staatstaak — tot de conclusie dat het geld intrinsiek volwaardig dient te zijn, oftewel een juridisch gegarandeerde aanspraak op een stoffelijk bezit.

Deze gedachtengang vraagt een nadere bespreking. Op de eerste plaats

is hij door Menger in een globaal-beschrijvend historisch kleed gestoken⁹. Daarbij is gezocht naar een bewijs dat het geldgebruik van oudsher een strikt individuele aangelegenheid is. Aanvankelijk — zo luidt het betoog — werden goederen tegen goederen geruild. Het was dikwijls moeilijk voor de ruilenden wederzijds het goed te vinden dat men zocht. De handigsten gingen ertoe over hun goed te ruilen tegen een goed dat weliswaar niet het goed was dat zij in feite wilden hebben, doch dat meer 'marktgängig' was dan het goed dat werd ingeruild. Uiteindelijk vond men wel het gezochte goed. Daarmee ontwikkelden zich 'ohne Übereinkunft, ohne legislativen Zwang, ja ohne jede Rücksicht auf das gemeine Interesse', maar geheel op basis van individuele belangenbehartiging, bepaalde goederen tot ruil-goed.

In beginsel kan elk economisch goed als ruilmiddel dienst doen, maar bepaalde goederen zijn daarvoor technisch beter geschikt dan andere. Nadat allerlei goederen als ruilmiddel dienst hadden gedaan, kwam een moment dat 'a single commodity remained, which was universally employed as a medium of exchange; in a word 'money'¹⁰.

Daardoor past principieel de metallieke, vooral de gouden, standaard in de liberale maatschappij. Het glinsterend-edele metaal heeft op basis van een strikt individuele waardering — zo is de gedachte — autonoom een, naar verhouding constante hoge waarde voor een ieder. Het geldstelsel op basis van het goud bood de mogelijkheid het geld als strikt individueel bezit op te vatten, zonder enige noodzaak tot verantwoording der geldwaarde vanuit maatschappelijk gezichtspunt of met een beroep op de staatsmacht. Bovengenoemde uitgangspunten — individualistische maatschappij-opvatting en beperkte monetaire staatstaak — bleven intact en zo was met de metallieke standaard de liberale samenleving in staat de individualistische maatschappijbeschouwing monetair te bevestigen.

De gedachtengang was niet zò ongedifferentieerd als uit deze beschouwing zou kunnen worden afgeleid. Bekend is in dit verband de tegenstelling tussen de aanhangers van de currency theory en het banking principle.

In wezen echter — aldus Schumpeter — is deze tegenstelling te herleiden tot een misverstand. In het begin van de negentiende eeuw had de Bank of England een monopolie voor de bankbiljettenuitgifte in Londen en omgeving. Buiten dit gebied was het ook de particuliere banken toegestaan bankbiljetten uit te geven. Zij gingen daar ook veelvuldig toe over bij het disconteren van wissels. Deze bankbiljetten moeten echter scherp worden onderscheiden van die welke de Bank of England uitgaf. De bankbiljetten van de particuliere banken waren inwisselbaar in munten of in bankbil-

jetten van de Bank of England. Eigenlijk waren zij giraal geld in bankbiljetvorm. Het misverstand, dat betrekking had op de interpretatie van de aard der bankbiljetten die de Bank of England uitgaf, ontstond doordat enerzijds de aanhangers van de currency theorie deze bankbiljetten niet zagen als giraal geld in bankbiljetvorm, terwijl de aanhangers van het banking principle daaraan wel vasthielden¹¹.

Hiermee is schetsmatig het liberaal-ideologische aspect van de gouden standaard aangeduid. Dit moet wel worden onderscheiden van het praktisch-monetaire aspect. Dit laatste houdt in dat het fiduciaire geldstelsel een bepaald niveau van maatschappelijke ontwikkeling eist. Dit niveau is, met een bekende term van Wieser, gekenmerkt door 'die Massengewohnheit der Annahme' van vertrouwensgeld. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd dit niveau aanvankelijk nog nauwelijks of niet bereikt. Echter vooral in het laatste kwartaal van de vorige eeuw kwam het fiduciaire geld tot ontwikkeling.

Zo is er in het begin van de negentiende eeuw een opmerkelijk samenvallen van het liberaal-ideologische en het praktisch-monetaire aspect van de zilveren en de gouden standaard. De Engelse econoom Sidgwick heeft er terecht op gewezen dat aan het begin van de vorige eeuw de omstandigheden gunstig waren om de geschetste klassiek-liberale eigendomsopvatting praktisch gestalte te geven. Het oude systeem van eigendomsorde en maatschappelijk verkeer was met de Franse revolutie terzijde geschoven. Een nieuw systeem moest worden ingevoerd; theoretisch en praktisch werd dat het liberale¹².

De klassiek-liberale monetaire theorie eist dat de vaststelling van het goed hetwelk als algemeen aanvaard ruilmiddel dienst doet, door de overheid aan de som van de individuen wordt overgelaten. Anders gezegd: de liberale monetaire theorie stelt als voorwaarde dat de staat de individuen in die mate respecteert, dat deze zelf het algemeen ruilmiddel waarvan zij gebruik wensen te maken, zullen aanwijzen. Slechts zolang praktisch aan deze eis is voldaan, is er sprake van een klassiek-liberaal monetair bestel.

Volgens de staatstheorie van het geld, die Knapp in het begin van deze eeuw formuleerde, was toen al niet meer aan deze voorwaarde voldaan. De theorie van Knapp, volgens welke het geld 'ein Geschöpf der Rechtsordnung' is, steunt op een andere staatsidee dan de klassiek-liberale. Bij de staatstheorie van het geld staat het hierboven omschreven respect voor het individu niet als onaantastbaar gegeven voorop: 'Der Staat ist tatsächlich nicht an seine Gesetze gebunden, die er nur für seine Untertanen aufrecht hält; er selber schafft zuweilen neues Recht, nicht durch Gesetze,

sodern durch tatsächlich Verhalten, und nachträglich ändert er zuweilen die Gesetze so, dass sie seinem tatsächlichen Verhalten entsprechen' ¹³.

Weliswaar werd met de staatstheorie geen nieuw concreet monetair-theoretisch perspectief geboden. De ontwikkeling ging noch in Oost- noch in West-Europa in de richting van de gematigd-totalitaire staat, waarnaar de staatstheorie verwijst. Niettemin geeft de theorie van Knapp een aanduiding van belangrijke monetaire veranderingen die aan het einde van de 19de eeuw begonnen. Door de economische ontwikkeling kwam er in West-Europa behoefte aan een fiduciair geldstelsel. Daardoor zou in de loop van de tijd de monetaire staatstaak grondig veranderen, want een fiduciair geldstelsel vraagt een ander monetair beleid dan de gouden standaard.

De principiële klassiek-liberale monetaire gedachtengang paste niet langer in de evoluerende volkshuishouding. Dit hangt samen met het feit dat door het toenemend ruilverkeer de gouden standaard praktisch niet meer voldeed. Het evoluerende staats- en economisch bestel vroegen om theoretische en praktische monetaire vernieuwing.

Het fiduciaire geldstelsel ontstond in eerste aanleg door een beperkte gouddekking van de bankbiljetten. Gedurende de eerste tijd dat het bankbiljet in circulatie werd gebracht kreeg de centrale bank tot taak de inwisselbaarheid van het biljet tegen een vaste goudprijs te garanderen.

Praktisch past deze monetaire politiek tijdens een overgangsfaze van een metalliek naar een fiduciair geldstelsel. De inwisselbaarheid heeft daarbij een tijdelijke en betrekkelijke betekenis. Als de overgangsfaze voorbij is, zal er nog slechts fiduciair geld zijn, dat niet kan worden ingewisseld. Vanuit klassiek-liberaal gezichtspunt heeft de inwisselbaarheid echter een principieel karakter; zij heeft tot strekking de metallieke standaard in wezen in stand te houden. Naar liberale opvatting betekent een dalend dekkings-percentages dan ook een 'Prozess der zunehmenden Anämie des Geldes' ¹⁴. Deze uitspraak betekent echter slechts dat wordt vastgehouden aan een verouderd staats- en maatschappijbeeld. Met name vanuit het monetaire gezichtspunt behoort voor West-Europa de samenleving waarin plaats is voor de gouden standaard tot het verleden. In de ontwikkelde volkshuishouding met produktie en consumptie, in hoofdzaak voortspuitende uit het particuliere initiatief, neemt het geld zijn plaats als rekeneenheid en ruilmiddel niet in dank zij een formele aanspraak van de bankbiljet-bezitter op een stuk edel metaal. Het circuleert op basis van maatschappelijk vertrouwen. Hierin ligt het uitgangspunt voor de volgende paragraaf.

Maar intussen heeft de decennia-lange ordening van het geldwezen naar liberale maatschappij-opvatting vier resultaten opgeleverd. Die resultaten zijn tot op de dag van vandaag — en daardoor voor de monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen — betekenisvol. Daarom komen zij nu aan de orde.

1. Het geld heeft in de vrije ruilverkeershuishouding vanuit economisch gezichtspunt drie functies: ruilmiddel, rekeneenheid en spaarmiddel. Besparingen kunnen worden opgepot of belegd ter investering. Monetair-stabiele verhoudingen begunstigen het investeringsklimaat, omdat daarbij naar verhouding aan het verstrekken van leningen minder risico's zijn verbonden.

In dit verband is de Engelse monetaire politiek in de 19de eeuw van groot belang. In 1816 werd de gouden standaard aanvaard. Een en dezelfde goudprijs werd gecontinueerd tot 1914. Daarom spreekt men in dit verband wel over 'gold value standard' of 'sterling standard', in plaats van over 'gold standard'¹⁵. De stabiele goudwaarde had grote betekenis: 'What made the currency revolution of 1816 unique was that for the first time in the history of the world, there was a stable value of gold and currency which operated, not temporarily nor locally, but permanently and throughout the world'¹⁵.

Daarmee ontstond een internationale monetaire stabiliteit, die de risico's om de besparingen te beleggen ter investering sterk verminderde: 'The ninety-eight years of the sterling standard were marked by a gradual movement from hoarding to investment as a means of storing savings. This movement was so comprehensive that a preference for investment was regarded as the distinguishing mark of the more progressive commercial nations of the world'¹⁵.

Reeds tijdens de gouden standaard werd duidelijk dat monetaire stabiliteit gunstig werkt voor wat betreft het nemen van beslissingen, naarmate de perioden waarop deze beslissingen betrekking hebben, langer zijn. Dergelijke beslissingen zijn in de hoogontwikkelde volkshuishoudingen aan de orde van de dag en daarom kan monetaire stabiliteit daar niet worden gemist.

2. In het kader van de gouden standaard had de overheid een beperkte taak. Deze omvatte vooral het garanderen van inwisselbaarheid van het in omloop gebrachte onvolwaardige geld tegen een vaste goudprijs.

Daarmee leidde de gouden standaard in een liberaal milieu tot een monetaire nachtwakersstaat. Het geld is een goed, zo denkt men hier, en

behoort aan iemand. Dit individuele bezit moet qua waarde intact worden gehouden en beschermd. De inhoud van de monetaire politiek vloeit hier rechtstreeks voort uit de opvattingen omtrent het individuele eigendomsrecht. Hier tekent zich een belangrijk onderscheid met de gemengde volkshuishouding af.

Zodra het inzicht doorbreekt dat het geld circuleert op basis van maatschappelijk vertrouwen, op grond waarvan er met betrekking tot de circulerende geldstroom maatschappelijke verwachtingen bestaan waaraan moet worden voldaan, komt de monetaire overheidstaak in een ander licht. Het monetaire beleid wordt dan een geïntegreerd onderdeel van de zorg voor volledige werkgelegenheid, een stabiel prijsniveau, een evenwichtige betalingsbalans, een bevredigende economische groei en een aanvaardbare inkomensverdeling.

3. Met de monetaire nachtwakersstaat werd de nationale zelfstandigheid bevestigd en onderstreept. Tot het bestaan van de economische nachtwakersstaat leidden de volgende overwegingen. In de nationale wetgeving wordt het individuele eigendomsrecht formeel gestalte gegeven. Tevens krijgt in deze wetgeving het geld de bevestiging van zijn juridische functie als betaalmiddel. In dit milieu doet het geld vooral dienst bij overdracht van individuele eigendom. Hieruit volgt dat de geografische ruimte voor een geldstelsel naar klassiek-liberale opvatting de staat is.

Elke staat heeft in deze gedachtengang zijn geld. Staatsgrenzen zijn principieel ook monetaire grenzen. Een bestudering van het geldwezen in de gemengde volkshuishouding behoeft niet tot deze conclusie te leiden.

4. De slotopmerking heeft betrekking op de wisselkoersvorming. De ontmoeting van de nationale geldstelsels naar klassiek-liberale opvatting bestaat in het vinden van de juiste muntpariteit tussen de befaamde goudpunten. In beginsel gaat het hier om een markt met vrij valutaverkeer. Een omschrijving van de wisselkoersvorming die op deze markt plaatsheeft, is nu nodig.

De koersvorming is vrij als de wisselkoers de resultante is van een vrije vraag en een vrij aanbod van vreemde valuta. Hierbij onderscheidt Machlup zinvol de onafhankelijke en afhankelijke geldstelsels¹⁶.

Bij onafhankelijke geldstelsels hebben de onderscheiden landen de papieren standaard. Dan zullen de gevraagde en aangeboden hoeveelheden vreemde valuta worden aangepast om de evenwichtskoers te bereiken, terwijl die koers kan variëren. Behalve vrij is de wisselkoers dus variabel.

Als in deze studie over een fluctuerende of flexibele wisselkoers sprake is, wordt deze vrije en variabele wisselkoers bedoeld.

Bij afhankelijke geldstelsels bestaat er een gemeenschappelijke monetaire basis, bijvoorbeeld door het goud in het geval van de gouden standaard. Nu zal de wisselkoers — afgezien van een bepaalde beweging tussen de goudpunten — vast liggen. In het proces van wisselkoersvorming zullen uitsluitend de gevraagde en aangeboden kwantiteiten vreemde valuta variëren, de wisselkoers zelf beweegt niet. De wisselkoers is hier dus zowel vrij als vast.

De eerste mogelijkheid van vrije wisselkoersvorming schept grote internationaal-monetaire onzekerheden; de tweede mogelijkheid brengt ongewenste prijs- en kostenaanpassingen met zich mee. De vrije wisselkoers levert steeds problemen op. Deze koers is, nadat zij in de jaren na 1931 de vaste koers van de gouden standaard afloste, dan ook onmiddellijk gecombineerd met de instelling van valuta-egalisatiefondsen. Met behulp daarvan werd gepoogd de wisselkoers door beïnvloeding der vraag- en aanbodverhoudingen op een bepaald niveau te stabiliseren.

Het klassiek-liberale monetaire tijdperk liep ten einde. Met de egalisatiefondsen werd een geleide wisselkoers geïntroduceerd. Deze fondsen kunnen dan ook worden beschouwd 'als een symptoom van een nieuwe oriëntatie in de monetaire politiek'¹⁷. Deze nieuwe oriëntatie is intussen verleden tijd. In het verlengde van de geleide ligt de stabiele wisselkoers, die past voor geldstelsels van gemengde volkshuishoudingen.

Nu kan de ontmoeting van de nationale geldstelsels in het kader van klassiek-monetaire integratie worden geschetst. Deze ontmoeting betreft vrije wisselkoersvorming met afhankelijke geldstelsels. In beginsel blijft daarbij de nationale monetaire zelfstandigheid intact. Internationale samenwerking op monetair gebied, zoals in de Scandinavische en Latijnse Muntunie, had dan ook overwegend een monetair-technisch karakter 'da aus begreiflichen Gründen der nationalen Selbstständigkeit es nirgendwo zu einer den beteiligten Staaten gemeinsamen Notenbank gekommen ist'¹⁸.

Er werd met de ontmoeting van de nationale geldstelsels, waarbij in beginsel de nationale zelfstandigheid geheel intact bleef, een gunstig klimaat geschapen om aan deze ontmoeting een grote mate van zelfstandigheid te verlenen. In het klassiek-liberale kader verliepen het internationale reële en monetaire gebeuren met een vrij grote zelfstandigheid ten opzichte van elkaar.

Het een en ander kan als volgt worden toegelicht. In de klassiek-liberale economie is er een scherp onderscheid tussen de absolute en de relatieve

prijs. De absolute prijsleer is een onderdeel van de geldtheorie. In die theorie dient het nominale prijsniveau te worden verklaard. De studie van de relatieve prijzen vindt plaats in de waarde- en prijsleer.

Beide studieterrainen werden scherp onderscheiden; ook in de theorie van de internationaal-economische betrekkingen. Dat heeft tot op de dag van vandaag invloed¹⁹. Het liberale denken leidde tot bepaalde opvattingen omtrent de reële en monetaire sector van de internationale economie. De vrijhandel en de internationale gouden standaard werden verdedigd. De vrijhandel zou leiden tot het hoogste welvaartsniveau. Daarmee was vanuit de reële sector der internationale economie weinig aandrang aanwezig om de consequenties van monetaire aanpassingen op de prijsverhoudingen te onderzoeken. Vanuit de monetaire sector zelf was die aandrang ook niet groot. Onevenwichtigheden, tot uitdrukking komend in betalingsbalansoverschotten en -tekorten, werden geëlimineerd door goudzendingen, corresponderende inkrimping of uitbreiding van de nationale geldhoeveelheden en aanpassing van de absolute prijsniveaus: 'A deficit causes a country to lose gold; its central bank raises discount rates and tightens credit; commodity stocks are liquidated; orders decline; prices fall; exports are stimulated and imports retarded; and the deficit is eliminated'²⁰.

Intussen behoorde de garantie van vrije in- en uitvoer van goud essentieel tot het monetaire beleid. Daarmee was de internationale gouden standaard het monetaire kader bij uitstek, waarin de klassiek-liberale economische integratie kon worden gerealiseerd.

De communistisch-marxistische visie is van geheel andere aard. Dat komt nu aan de orde, waarbij de beschrijving in hoofdzaak zal worden gebaseerd op de situatie in en literatuur van de Deutsche Demokratische Republik, verder gemakshalve als 'Oostduits' aan te duiden.

1.2. Ontmoeting der geldstelsels van centraal-geleide volkshuishoudingen

In een centraal-geleid economisch bestel is het geld juist niet primair een particulier bezit. Het geld is daar op de eerste plaats een instrument in de planning en uitvoering van het economisch proces door de overheid. Er worden met betrekking tot het geld in een centraal-geleid economisch bestel vier functies onderscheiden: rekeneenheid, betaalmiddel, instrument ter verdeling van het nationale inkomen en middel ter controle van het economisch proces²¹. Nu zal het geld in de centraal-geleide volkshuishouding in deze vier functies nader worden beschouwd met als vraag op de achtergrond: welke betekenis heeft de concretisering van deze functies voor de ontmoeting der geldstelsels in internationaal verband?

Op de eerste plaats vraagt dan de functie 'rekeneenheid' toelichting. Deze functie speelt een grote rol bij de totstandkoming van het economisch plan. De economische planning in de Oosteuropese centraal-geleide volkshuishouding is steeds tweeledig, omdat de reële en de monetaire kringloop worden onderscheiden.

In zijn functie als rekeneenheid is het geld daarbij een instrument voor de vaststelling van de prijzen en inkomens door de overheid. Voor een nadere beschouwing van deze geldfunctie moet even worden ingegaan op de aard van het geld naar communistische opvatting. Ongeacht de economische orde, zijn prijzen steeds waarde aanduidingen. In de westerse economie is men het er al lang over eens dat aan de waarde aanduiding door middel van het geld geen exacte betekenis kan worden toegekend. De waarde als psychische grootte leent zich niet voor exacte kwantitatieve analyse. Daarom spreekt men liever van 'rekeneenheid' in plaats van 'waardemeter' bij het geld als indicator van economische waarden.

Voor communistisch Oost-Europa heeft het geld wel de functie 'waardemeter'. Dat is kort en duidelijk in een standaardwerk van communistische huize over het geldwezen gezegd: 'Die Grundfunktion jedes Geldes ist die Funktion Mass der Werte und Maszstab der Preise'²². Een toelichting hierop zoekt men in 'Das Finanzsystem' te vergeefs; de diepere bedoelingen van het een en ander zijn neergelegd in een origineel marxistisch geschrift²³.

Het begrip 'waar' staat daarbij in het middelpunt van de belangstelling; een waar is een goed dat een ruil- en een gebruikswaarde heeft. De gebruikswaarde is de betekenis van het goed voor de consumptieve behoeftenbevrediging; de ruilwaarde wordt bepaald door de aan de goederen te besteden arbeidstijd. Op dit punt is het betoog van Marx zeer uitvoerig. De kern ervan is dat de ruil van goederen geschiedt op basis van een gemiddeld noodzakelijke arbeidstijd, waaromtrent binnen de gemeenschap een 'communis opinio' bestaat.

Het is niet zo, zegt Marx, dat de arbeid de ruilwaarde van een goed voortbrengt. Een kleermaker produceert wel een kostuum, maar niet de ruilwaarde van dat kostuum. Die waarde komt tot stand in het ruilverkeer, waarbij A goed 1 ruilt voor goed 2 van B en waarbij die goederen qua arbeidswaarde in bovenomschreven betekenis gelijk zijn. Dit verbergt een grote moeilijkheid. Kan dit ruilverkeer praktisch worden gerealiseerd? De geproduceerde goederen bevatten niet de gemiddeld-noodzakelijke, maar de individuele arbeidsprestatie. Hoe krijgt deze individuele arbeid in het ruilverkeer een algemeen karakter?

De oplossing van dit vraagstuk wordt gevonden door de ruilwaarde van alle goederen af te leiden van een enkel goed waarvan de waarde, uit-

gedrukt in gemiddeld noodzakelijke arbeidstijd, vaststaat. Hier ligt de basis van de marxistische geldtheorie: 'Die besondere Ware, die so das adäquate Dasein des Tauscherts aller Waren darstellt oder den Tauschwert als eine besondere, ausschliessliche Ware, ist — Geld'²³. In dit voetspoor, door Marx getrokken, stellen de auteurs van 'Das Finanzsystem' vast: 'Im Laufe der Entwicklung der Warenproduktion hat sich das Gold als die universale Geldware herausgebildet'²⁴. Marx zelf merkte immers reeds op dat de geldfunctie het best kan worden uitgeoefend door een goed met 'beliebige Teilbarkeit, Gleichförmigkeit der Teile, und Unterschiedlosigkeit aller Exemplare dieser Ware'²⁵.

Zo mondt de marxistische monetaire theorie uit in de metallieke standaard, die echter op een geheel andere wijze in praktijk wordt gebracht dan in een klassiek-liberaal milieu. Typerend is in dit verband de Sovjet-russische monetaire politiek.

In juli 1937 werd een officiële wisselkoers vastgesteld, waarbij 5,3 roebel gelijk was aan een U.S.-dollar. Deze koers werd in 1947 veranderd. In de eerste jaren na de tweede wereldoorlog werd in Rusland prijsdaling nagestreefd. Met de geldsanering van 1947 werd veel geld aan de maatschappij onttrokken.

Als resultaat hiervan, zo verklaarde de Sovjetrussische ministerraad 'wurde die Kaufkraft des Rubel grösser als sein offizieller Wechselkurs. Unter diesen Gesichtspunkten hat die Sowjetregierung es für unerlässlich gehalten, den offiziellen Wechselkurs des Rubel zu erhöhen und ihn nicht auf Dollarbasis, wie im Juli 1937 festgesetzt zu berechnen, sondern auf einer stabileren Goldbasis in Übereinstimmung mit dem Goldgehalt des Rubel'²⁶.

Het goudgehalte van de roebel werd vastgesteld op 0,222168 gram fijn goud; dat was één vierde van het goudgehalte van de dollar. In 1961 moest de weg terug worden ingeslagen; op vrij ingewikkelde wijze devalueerde de roebel met 56 percent²⁷. Er werd een nieuwe roebel ingevoerd, die kon worden verkregen tegen inlevering van tien oude roebels. Alleen de Bulgaarse lev volgde de devaluatie; de andere Oosteuropese valuta's devalueerden niet. Dit alles betekent niet dat er in Oost-Europa metallieke geldstelsels bestaan in de gebruikelijke zin van het woord. De roebel is niet tegen goud inwisselbaar; de andere Oosteuropese valuta's ook niet. Het officiële standpunt dat de Sovjet-Unie de gouden standaard heeft, heeft generlei praktische betekenis²⁸.

De klassiek-liberalen geven het goud een geheel andere monetaire betekenis dan de communisten. Het goud heeft naar hun opvatting pas dan monetaire betekenis wanneer het onvolwaardige geld tegen een vooraf

bepaalde goudprijs bij de emittent van het onvolwaardige geld, inwisselbaar is. Het goud heeft daarmee in beginsel zowel de functie van rekeneenheid als van ruilmiddel.

De stelling dat het goud monetair fundamentele betekenis heeft, echter zonder inwisselbaarheid van het onvolwaardige geld tegen een vooraf bepaalde vaste goudprijs, duidt op een monetaire onvolledigheid. Er is dan immers een formele barricade voor het goud om ruilgeld te zijn. Deze onvolledigheid kenmerkt de Oosteuropese communistische geldstelsels. Dit blijkt duidelijk uit het Oostduitse monetaire bestel: 'Unser Geld, die Deutsche Mark der Deutschen Notenbank, ist ein Wertzeichen, das ein bestimmtes Representationsverhältnis zum Gold beinhaltet. Es vertritt also eine bestimmte Menge Gold. Unsere Geldzeichen sind nicht konvertierbar; das heisst es ist nicht möglich, das Geldzeichen in Gold einzulösen. Die Deutsche Mark der Deutschen Notenbank kann nur stellvertretend auf der Grundlage ihrer engen Bindung an ein bestimmtes Goldquantum die Funktion Mass der Werte ausüben'²⁴.

Men kan zich hier terecht verwonderen; niet zozeer over de monetaire onvolledigheid op zich, doch vooral over het feit dat deze onvolledigheid mogelijk is. Zij kan dan ook alleen worden verklaard uit de machtspositie van het staatsgezag. Dit gezag beheerst in feite daarmee het geld in zijn functie als rekeneenheid: 'Der Staat benutzt die Deutsche Mark der Deutschen Notenbank, um für die Erzeugnisse unserer Volkswirtschaft von gleicher Art und gleicher Qualität — möglich für alle Erzeugnisse — feste Preise zu bestimmen'²⁴. Daarmee is de functionering van het geld als rekeneenheid streng aan nationale grenzen gebonden. Het kan als zodanig slechts functioneren zover de staatsmacht reikt.

Nu kan het geld in de centraal-geleide volkshuishouding in zijn functie als betaalmiddel aan de orde worden gesteld. De betaalmiddelfunctie is, zoals reeds werd vastgesteld, van juridische aard. Het gaat hierbij om een expliciet door de overheid uitgesproken juridische schuld, waarvan men zich door middel van geldbetaling kan bevrijden. Elke rechtsorde heeft behoefte aan geld met deze functie. In de vrije en gemengde volkshuishouding evenwel speelt deze functie — voor wat de afloop van het economische proces aangaat — overwegend een rol op de achtergrond.

De economische ruil vraagt steeds een juridische bevestiging; op de eerste plaats in het objectieve recht. Het verbintenissenrecht en het burgerlijk procesrecht vormen dan het juridische kleed van de economische ruil. Maar in feite gaat het hier voor wat West-Europa betreft, overwegend om de 'rechtsregel in ruste' als juridische stok achter de deur. Slechts in

een procentueel gering aantal gevallen moet deze stok te voorschijn worden gehaald, en wanneer dat nodig is, gelden nog slechts juridische criteria. De economische ruilmiddel- en de juridische betaalmiddelfunctie hebben daarmee in de vrije en gemengde volkshuishouding ten opzichte van elkaar een grote zelfstandigheid.

Dat is anders in de centraal-geleide volkshuishouding. Het is zinvol bij een nadere bespreking hiervan de transacties waarbij het geld als ruilmiddel dienst doet in de centraal-geleide volkshuishouding te onderscheiden. Op de eerste plaats gaat het dan om die transacties waarbij – binnen zekere grenzen – vrije beslissing door het economisch subject mogelijk is. Ten tweede gaat het om de transacties die van overheidswege dwingend zijn voorgeschreven. Deze twee vormen van transacties worden nu besproken.

De transacties, waarbij het economisch subject een bepaalde vrije beslissingsmogelijkheid heeft, komen in hoofdzaak tot stand bij de individuele voorziening in consumptiemiddelen. Zij worden overwegend met geld in chartale vorm afgewikkeld. Het is praktisch alleen in dit verband dat het geld in chartale vorm circuleert.

De overheid heeft in de Oosteuropese centraal-geleide volkshuishouding weloverwogen het gebruik van chartaal geld scherp begrensd²⁹. Als motief hiervoor geldt dat de circulatie van bankbiljetten naar verhouding moeilijk te plannen en te controleren is. De overheidsvoorschriften hebben tot gevolg dat veel nadrukkelijker dan in de vrije en gemengde volkshuishouding in een centraal-geleid economisch bestel de bankbiljetten 'lose Blätter des Bankbuches' zijn.

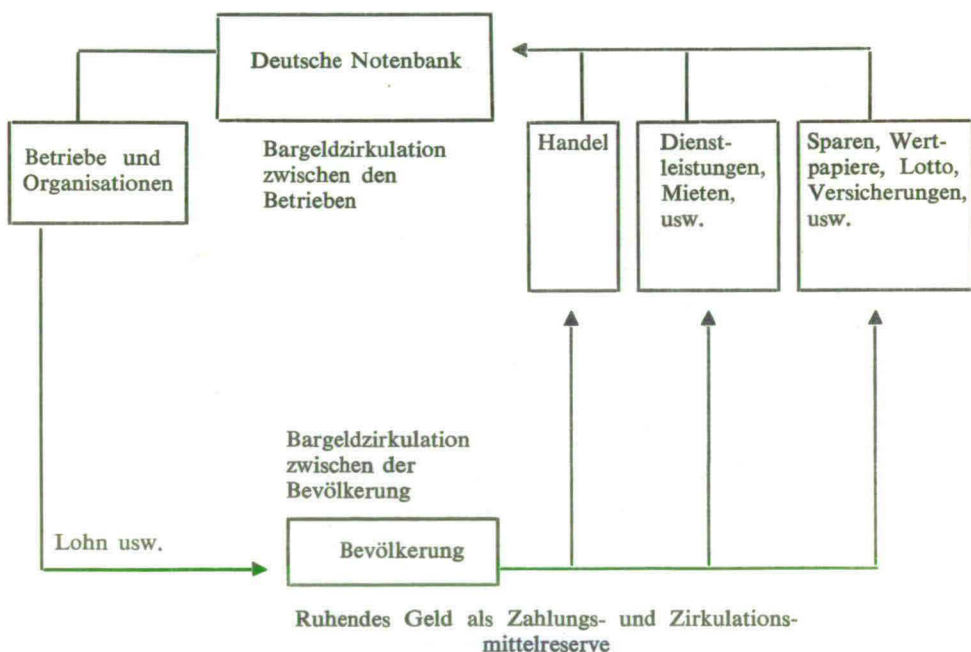
Uit de wettelijke begrenzing van het chartale geldgebruik voor met name genoemde transacties blijkt reeds de diepgaande invloed van de overheid op het geld in de ruilmiddelfunctie. In het Oostduitse 'Gesetz über die Regelung des Zahlungsverkehrs' – (21-4-1950) – is voorgeschreven dat uitsluitend in chartaal geld mogen worden betaald: 'Löhne, Gehälter, Premien, Renten, Stipendien, Erfassung und Ankauf landwirtschaftlicher Produkte, Gewinne der Produktionsgenossenschaften, Privatentnahmen und Kleinausgaben bis DM. 200.=. Daneben werden Einzelhandelsbezahlungen bar getätigt, jedoch wird angestrebt diese Zahlungen bargeldlos abzuwickeln'³⁰.

Met genoemde inkomens wordt geld in vrije circulatie gebracht. De ruilfunctie van het geld wordt in de communistische literatuur in dit verband dan ook wel aangeduid als 'Zirkulationsmittel'³¹. Het is op dit onderdeel van de geldstroom dat de overheid met haar planning en controle

naar verhouding het minst vat heeft. Maar de vrijheid heeft hier toch maar weinig ruimte. Dat blijkt uit het schema, waarin de kringloop van het chartale geld is voorgesteld. Volgens dit schema stelt de emittent van het geld — de 'Deutsche Notenbank' — dit ter beschikking aan bedrijven en organisaties. Deze uitgifte van chartaal geld geschiedt in het kader van een 'Bargeldumsatzplan'. Enerzijds houdt dit plan de omvang der uitgifte van chartaal geld in en is daarmee 'die Emissiondirektive für die Deutsche Notenbank'. Anderzijds is met de aanwending van dit geld door bedrijven en organisaties planmatig geregeld.

Der Kreislauf des Bargeldes

Bron: 'Das Finanzsystem der DDR' — blz. 421. Sinds 1 januari 1968 is de naam van de 'Deutsche Notenbank' veranderd in 'Deutsche Staatsbank'.

De bedrijven en organisaties zijn in beginsel niet in staat afwijkingen van de geplande chartaal-monetaire kringloop te bewerkstelligen. Het chartale geld gaat dan ook overwegend, conform het plan op basis waarvan het wordt uitgegeven, als arbeidsloon etc. naar de bevolking.

De bevolking besteedt het geld op de schematisch aangegeven wijze. De ontvangers van het chartale geld, de handel e.a., zijn verplicht dit bij de 'Deutsche Notenbank' te deponeren. De kringloop is daarmee gesloten en de omloop van het chartale geld is in hoge mate gereguleerd.

Hiermee is omtrent het karakter van het geld in zijn functie als ruilmiddel in de centraal-geleide volkshuishouding reeds veel aangeduid. Het geld is daar op de eerste plaats in deze functie een instrument ter vormgeving van het economisch plan naar de wil van de overheid.

De geldbezitter heeft dan ook steeds de opdracht dit geld binnen een bepaald tijdsbestek ter aankoop van goederen, betaling van lonen e.a. aan te wenden, dan wel het bij de bank te deponeren. Het geld is daarmee niet primair van de houder. Het is van de staat, die het ter beschikking stelt voor de vervulling van een economische taak. Hier ligt een fundamenteel monetair meningsverschil tussen liberalen en communisten, want naar liberale opvatting geldt dat 'the certificates or orders that the organised society would distribute to its members cannot be regarded as money' ³².

Het geld is in de centraal-geleide volkshuishouding dan ook niet de aanduiding van een persoonlijke eigendom. Het 'rustend geld' bij de bevolking in het schema 'de kringloop van het chartale geld' is slechts betalings- en circulatiereserve; geen spaarmiddel, want als gespaard geld komt het in de girale sfeer. Daarmee houdt het geld steeds een taak, een opdracht, in. Het is geen abstracte beschikkingsmacht over economische waarden, in vrijheid aanwendbaar door het bezittend subject. Het sluit een concrete, van overheidswege voorgeschreven, beschikkingsmacht in: '... dem Geld is im Sozialismus eigen, dass es erstens (in der Hauptsache) eine planmässig und nicht eine spontan fungierende selbständige Tauschwertform ist' ³³. Dat komt nog scherper naar voren bij het girale geld. Daarbij gaat het om de tweede vorm van economische transacties en wel die welke van overheidswege dwingend zijn voorgeschreven. Die worden nu besproken.

Bij de transacties die van overheidswege dwingend zijn voorgeschreven zijn de ruil- en betaalmiddelfunctie identiek. Deze twee functies staan hier niet los van elkaar. Zij worden in de communistische literatuur onder één noemer gebracht met de naam 'Zahlungsmittel'.

De betreffende transacties worden vrijwel geheel met giraal geld afgewikkeld. Ingevolge het reeds genoemde 'Gesetz über die Regelung des Zahlungsverkehrs' hebben praktisch alle bedrijven een 'Kontenführungspflicht'. De bankrekening vindt men op het briefpapier, zoals in Nederland

het giro- en telefoonnummer. Allen die aan de 'Kontenführungspflicht' zijn onderworpen, hebben de plicht het onderlinge betalingsverkeer giraal af te wikkelen. Met het voorschrift dat de transacties tussen de bedrijven onderling geheel via het bankwezen, dat ten opzichte van de overheid geen zelfstandigheid heeft, moeten worden afgewikkeld, heeft de overheid het girale geld in de ruilfunctie geheel in de hand. Daarbij geldt als ideaal een continu betalingsbalansevenwicht voor alle economische eenheden.

Het is nu zinvol om met Kessler het momentele, het materiële en het fundamentele evenwicht van de betalingsbalans te onderscheiden³⁴. Kessler werkt deze onderscheiding uit met betrekking tot de nationale betalingsbalans. De onderscheiding evenwel kan ook dienst doen bij interpretatie der betalingsbalansen van afzonderlijke huishoudingen.

Daarbij worden autonome en sluitposten onderscheiden. De autonome posten zijn die welke conform de functie van de betreffende huishouding normaal op de betalingsbalans voorkomen. De sluitposten zijn uitvloeisel van financiële overgangsdiposities. Op basis van deze onderscheiding der betalingsbalansposten kunnen het momentele, het materiële en het fundamentele evenwicht worden besproken.

Het momentele evenwicht is gekenmerkt door afwezigheid van sluitposten. Er is hierbij een preciese gelijkheid van inkomsten en uitgaven; praktisch van dag tot dag. Dit evenwicht geldt als ideaal in de Oostduitse economie. Een afwijking van het momentele evenwicht, doordat overschotten ontstaan wordt voorkomen met het voorschrift, dat de kasmiddelen die tijdelijk overtollig zijn, bij het bankwezen moeten worden gestort. Over het aldus ontstane tegoed kan niet in vrijheid, doch alleen conform de planvoorschriften worden beschikt.

In beginsel kunnen ook geen tekorten ontstaan omdat in kredietbehoeften — hier gaat het nog slechts om de behoefte aan kort krediet — volgens plan wordt voorzien. De grondslagen voor deze kredietverlening zijn 'das Prinzip der planmaszigen Zweckgebundenheit', 'das Prinzip der Rückzahlbarkeit der geleihenen Mittel in einer bestimmten Frist' en 'das Prinzip der Kreditdeckung durch Objekte'³⁵.

Hoe wordt voldaan aan kredietbehoeften die niet-planmatig zijn geregeld? Hierin zou tot op een bepaalde hoogte kunnen worden voorzien door b.v. leverancierskrediet. Maar om twee redenen is dat onmogelijk.

Op de eerste plaats kan zo'n krediet niet worden verstrekt, want eventuele kasoverschotten die niet nodig zijn om de lopende kosten te dekken, moeten direct bij het bankwezen worden belegd. Daardoor ontbreekt voor de bedrijven de mogelijkheid om te komen tot onderlinge kredietverlening. Zij beschikken niet over de middelen. Ten tweede is

het verboden om dit krediet te verstrekken. Want dan ontstaan er krediet-verhoudingen tussen de bedrijven onderling, die van overheidswege niet zijn toegestaan, omdat zij oncontroleerbaar zijn³⁵. Uiteraard is dit alles strikt formeel. Er moet in de praktijk dan ook nog al eens worden aangepast³⁶.

Bij het materiële evenwicht gaat het er om of de autonome posten, die de momentele positie van de betalingsbalans bepalen, tijdelijk niet te gunstig, resp. te ongunstig zijn. In het kader van de betalingsbalans van een bedrijf gaat het hierbij vooral om de uitgegeven gelden in verband met investeringen, resp. de voor lange tijd aangetrokken middelen. Voor wat dit materiële evenwichtsbereik betreft hadden tot voor kort de bedrijven weinig inbreng. De investeringen worden centraal gepland. De behoeften aan lang krediet voor de financiering van investeringen werden tot voor kort praktisch geëlimineerd, want door de staat werden de benodigde middelen 'zu 100% in eigener Regie zur Verfügung gestellt'³⁷. Daarmee was het materiële evenwichtsbereik een kwestie van voldoen aan de planvoorschriften.

Als aan deze voorschriften was voldaan werd in feite ook een fundamenteel evenwicht bereikt. Dit evenwicht veronderstelt het materiële, doch daarbij moeten tevens de doeleinden van het bedrijf op een juiste wijze worden bereikt. Op het punt van het materiële en fundamentele evenwichtsbereik bevindt zich de Oosteuropese communistische economie in een periode van heroriëntatie.

In het kader van het 'neue ökonomische System der Planung und Leitung der Volkswirtschaft', dat per 11 juli 1963 werd vastgesteld, komt aan het zonder meer ter beschikking stellen van de financiële middelen voor de investeringen een einde. Het Oostduits dagblad 'Neues Deutschland' publiceerde op 18 december 1965 een verklaring van Walter Ulbricht. Volgens deze zal 'generell dazu übergegangen werden, dasz die vvb (Vereinigung Volkseigener Betriebe) alle Investitionen aus ihren eigenen, nach Abzug der staatlichen Abführung verbleibenden Gewinnen bzw. aus staatlichen Krediten finanzieren, die über den Gewinn zurückgezahlt werden müssen'.

Tahlheim wijst er op dat de winsten, die de financieringsbehoeften overtreffen ook in de toekomst aan de staat moeten worden afgedragen. Dit voorschrift, gecombineerd met de centrale planning der investeringen leidt er toe, dat in wezen niet veel verandert: 'Zwar will man auf der einen Seite 'ökonomische Hebel' einsetzen, damit also Methoden anwenden, die unter den Bedingungen einer unternehmerischen Marktwirtschaft sehr wirksam sind; anderseits aber bleibt der zentral aufgestellte Plan das

eherne Gesetz für den Wirtschaftsablauf, und damit werden der Wirksamkeit solcher Methoden in einer Zentral-verwaltungswirtschaft unabdingbar sehr enge Grenzen gezogen'³⁸.

Dit leidt onafwendbaar tot de conclusie dat het geld in zijn functie als ruilmiddel in de Oosteuropese centraal-geleide volkshuishouding een instrument is in de handen van de overheid. Typerend in dit verband is de omstandigheid dat de Oosteuropese valuta's onderling niet inwisselbaar zijn.

Nu behoeft over de functies 'middel ter inkomensverdeling' en 'controlemiddel voor de afloop van het economisch proces' nog slechts een enkel woord te worden gezegd. De inkomensverdeling door de overheid door regulering van de geldstroom vloeit direct voort uit de beschreven structuur der reken- en ruilfunctie. In hoeverre met het nieuwe systeem der 'Planung und Leitung' een grotere vrijheid in de inkomensvorming komt, is nog moeilijk te bepalen. De strenge splitsing van chartaal en giraal geld maakt het voor de overheid in beginsel mogelijk via het bankwezen de afloop van het economisch proces te controleren. Dat deze 'Kontrolle durch den Mark' onvoorstelbaar grote problemen met zich meebrengt, behoeft nauwelijks betoog.

Het karakteristieke van de ontmoeting der nationale geldstelsels van centraal-geleide volkshuishoudingen ligt in het voorgaande reeds opgesloten. De nationale problemen van reken- en ruilgeld doen zich daarbij voor op internationaal niveau.

Ten eerste moet men het er over eens worden welk geld als rekeneenheid zal worden gebruikt. Daaromtrent hebben — voor wat hun onderlinge verkeer betreft — de communistische Oosteuropese landen een beslissing genomen. Als rekeneenheid dient de transferabele roebel. Dat is vastgesteld op 22 oktober 1963. Toen kwam het 'Agreement concerning multilateral settlement of accounts in transferable roubles and the organisation of the International Bank for Economic Coöperation' tot stand. Hierin is de transferabele roebel omschreven als 'a monetary unit for international settlement with a fixed in the Agreement gold content set at 0,987412 grams of fine gold'³⁹.

Maar deze transferabele roebel bevat evenals de nationale Oosteuropese valuta's de reeds beschreven monetaire onvolledigheid. Zij is niet in goud inwisselbaar. Daarom moet de vraag worden gesteld of deze als rekeneenheid aanvaarde transferabele roebel ook als internationale liquiditeit dienst kan doen. Deze vraag vindt beantwoording in paragraaf 3 van hoofdstuk III.

Het tweede probleem is de vaststelling der prijzen van de te ruilen goederen. In dit verband heeft het naoorlogse internationale contact tussen de Oostblok-landen een interessante geschiedenis opgeleverd, die door Pritzel in drie perioden wordt ingedeeld⁴⁰. In de eerste fase van 1949 tot 1957 baseerde men zich op de prijzen van de westelijke wereldmarkt, evenwel met vele correcties. Van 1958 tot 1962 oriënteerde men zich scherper op de westelijke wereldmarkt. Vanaf 1962 worden overwegend de prijzen op de wereldmarkt van de periode 1957-1961 als uitgangspunt genomen.

Tot slot is daar het probleem van de verrekening der betalingsbalanssaldi. Zoals in nationaal verband als ideaal geldt dat alle betalingsbalansen van de afzonderlijke bedrijven in evenwicht zijn, is dat ook en met name in internationaal verband het geval. De gewenste ontmoeting van de nationale geldstelsels bestaat dan ook in de overbodigheid om te komen tot internationale geldbetalingen. Ideaal is daarbij dat clearingstelsel waarin multilateraal voor elk land alle vorderingen en schulden tegen elkaar weg vallen of, zoals van DDR-zijde wordt betoogd: 'Der grosze Vorteil des sozialistischen Clearing-Verkehrs besteht darin, dasz die Zahlungsbilanzen im wesentlichen immer ausgeglichen sind. Etwaige Spitzen, die unter anderem aus der gegenseitigen Verrechnung der Dienstleistungen resultieren können, werden mit Warenlieferungen ausgeglichen'⁴¹.

Zo kan worden geconcludeerd dat tegenover de ontmoeting van de nationale geldstelsels in het kader van economische integratie in klassiek-liberaal opzicht – de internationale gouden standaard – het multilateraal clearingstelsel zonder internationaal geldverkeer naar communistische opvatting staat. Intussen geeft het theoretisch ideaal van de evenwichtige betalingsbalans geen oplossing voor het probleem der verrekening van bestaande betalingsbalanssaldi. Deze saldi – luidende in transferabele roebels⁴² – zijn tegoeeden bij de 'International Bank for Economic Cooperation'. Wat kan een land, dat een betalingsbalansoverschot heeft met dit tegoeed aanvangen?

Het gaat hier om de vraag of de transferabele roebel als internationale liquiditeit kan worden aangemerkt. Het probleem is scherp gesteld door de Poolse plaatsvervangende minister van financiën Kotlicki: 'Wenn der transferable Rubel nicht in Gold, das weiterhin eine Weltwährung bleibt, zu tauschen ist, dan steht der Vorteil, der sich aus einer Entwicklung des Potentials und der Exportbemühungen des betreffende Landes ergibt, nur auf dem Papier'⁴³. Dit thema komt verder in paragraaf 3 van het volgende hoofdstuk aan de orde.

2. DE ONTMOETING DER GELDSTELSELS VAN GEMENGDE VOLKSHUISHOUDINGEN

Als derde vorm van monetaire integratie trekt de ontmoeting der geldstelsels van gemengde volkshuishoudingen de aandacht. Daarbij wordt aangenomen dat de integratie van die volkshuishoudingen een hoge graad bereikt. Op die wijze komt het monetaire aspect van de Europese Economische Gemeenschap binnen de gezichtskring.

De ontmoeting van de nationale geldstelsels in EEG-verband kan monetair-historisch een uniek verschijnsel worden. Want het typerende voor deze ontmoeting is verrassend anders dan datgene wat de monetaire integratie van vrije en centraal-geleide volkshuishoudingen kenmerkt. Vooral het betoog over de monetaire politiek krijgt een ander karakter dan voorafgaand.

2.1. *Het geld in de gemengde volkshuishouding*

Ook al werd zoëven een scherpe tegenstelling geschetst, niettemin is het zo dat de monetaire politiek naar klassiek-liberale opvatting een merkwaardige analogie vertoont met die in marxistisch-communistisch opzicht. In beide gevallen is zij overwegend gericht op het realiseren van één enkele doelstelling. Daarom is de inhoud van deze politiek voor liberalen en communisten a priori gegeven. Verder beschouwd lopen de wegen echter ver uiteen. In de klassiek-liberale situatie gaat het erom het individuele eigendomsrecht monetair te bevestigen en te beschermen; de communistisch-marxistische doelstelling is er op gericht de staatsmacht monetair gestalte te geven. De monetaire politiek leidt in het ene geval tot het toepassen van de regels van de gouden standaard, en in de andere situatie tot monetaire planning en controle conform de opvattingen van de overheid.

De monetaire politiek heeft in beide gevallen steeds een ideologische achtergrond en wel de hypothetische voorstelling van een enig juist economisch samenlevingsverband. In de realisering daarvan krijgt de monetaire politiek een bepaalde plaats.

In de gemengde volkshuishouding liggen de zaken anders. Daar is niet een a priori enig juiste economische orde. Deze aangelegenheid werd reeds besproken in paragraaf 2 van het vorige hoofdstuk. We concludeerden daar dat binnen de gemengde volkshuishouding in West-Europa de huidige generatie het economische samenlevingspatroon schept op een evolutionaire wijze.

Het geld doet daarbij dienst als ruilmiddel op een andere basis dan in de vrije en centraal-geleide volkshuishouding. Het geld is hier geen ruilmiddel omdat het een intrinsieke waarde heeft en ook niet omdat het door de overheid tot algemeen te aanvaarden ruilmiddel is verheven. Het geld fungeert in de momentele Westeuropese gemengde volkshuishouding op basis van het vertrouwen dat het nu en in de toekomst als zodanig kan worden aangewend. De wijze waarop de ruilmiddelfunctie daarbij in concreto inhoud krijgt, is niet a priori gegeven. Die inhoud wordt bepaald binnen het concrete samenlevingsverband waarin het geld circuleert. In een scherpe onderscheiding tot de vroegere benaderingswijzen is nu geen hypothetische analyse van de ontmoeting der nationale geldstelsels mogelijk. De monetaire integratie in EEG-verband kan dan ook niet hypothetisch worden geprogrammeerd. De betreffende programmering vindt plaats door antwoord te zoeken op de vraag: wat is in EEG-verband praktisch op het punt der monetaire toenadering wenselijk en mogelijk?

Het uitgangspunt voor een integratieprogram is dan ook noodzakelijkerwijs het recent-historisch kader van de monetaire werkelijkheid waarbij de monetaire evolutie vanaf 1945 de aandacht vraagt. Daarbij kunnen drie perioden worden onderscheiden⁴⁴. De eerste periode loopt van 1945 tot 1949/1950. Zij is gekenmerkt door restauratie van de nationale geldstelsels en internationale monetaire ordening op basis van de Bretton-Woods-overeenkomsten. Deze restauratie was voltooid in 1949. Een internationale aanpassing van de nationale geldstelsels werd nagestreefd in september 1949 met gedifferentieerde devaluaties van diverse Europese valuta's tegenover de dollar⁴⁵. De instelling van de Europese Betalings-Unie in 1950 vormde het begin tot het extern convertibel maken van vele Europese munten. De betekenis van de EBU als schakel in de Westeuropese monetaire integratie zal direct uitgebreid de aandacht vragen.

In de tweede periode, van 1950 tot 1958, vond liberalisering van het onderlinge betalingsverkeer plaats. Daarbij waren convertibiliteit en wisselkoersstabiliteit belangrijke doeleinden. Een reeks convertibiliteitsverklaringen en het aangaan van de Europese Monetaire Overeenkomst aan het einde van 1958, leken de voltooiing van de Westeuropese monetaire integratie. De monetaire artikelen van het EEG-verdrag voorzagen althans niet in een intiemere vervlechting van de nationale geldstelsels dan einde 1958 werd bereikt. De betreffende artikelen boden in wezen geen nieuw monetair integratieperspectief.

Daarom was er in de derde periode, welke begon in 1958 en die integratie-periode kan worden genoemd, aanvankelijk van een verdere monetaire toenadering binnen de EEG weinig te bespeuren. Recentelijk is er op

dit punt een kentering waar te nemen. Om deze in een juist licht te stellen is een nadere interpretatie nodig van achtereenvolgens de restauratie (periode 1), de liberalisatie (periode 2) en de integratie (periode 3). Daartoe wordt nu overgegaan.

2.2. Het geografische circulatiegebied van fiduciair geld

Bij de restauratie van het geldwezen in West-Europa na de tweede wereldoorlog werd op nationaal niveau de band met het goud, die in de dertiger jaren was doorgesneden, niet hersteld. Dat moet worden geplaatst in een bepaalde ontwikkelingslijn. De naoorlogse gemengde volkshuishouding vertoont een tendens die zich steeds duidelijker manifesteert. In de zestiger jaren worden er maar weinig activiteiten ontplooid, die tot doel hebben een ideologisch gekleurde maatschappij tot stand te brengen. Men houdt zich bij voorkeur bezig met realiseren van praktische concrete doelstellingen. Deze tendens, die voortspruit uit een verschuiving van de vrijheids-idee in vele maatschappelijke kringen in de democratisch-pragmatische richting, leidt onder andere tot een veelkleurige aanpassing van sociale en politieke organisaties. Zij is ook van belang voor het monetaire beleid.

In een economisch bestel, dat ruimte wil bieden voor authentiek-menselijke ontplooiing past geen a priori gedetermineerde monetaire gedragslijn. Hier zullen 'verschillende doeleinden moeten worden afgewogen en moeten worden vergeleken met de beschikbare middelen'⁴⁶. In deze maatschappij opent zich de mogelijkheid voor een ruime geldpolitiek als 'een aangelegenheid van menselijk beleid'⁴⁷. De naoorlogse restauratie van het geldwezen had dan ook de vorming van een fiduciair geldstelsel tot strekking, met de mogelijkheid tot het voeren van een kwantitatief-ruime geldpolitiek. Daarbij gaat het om de beheersing en de samenstelling van de geldhoeveelheid met oogmerken buiten de geldsfeer (zorg voor volledige werkgelegenheid, bevredigende economische groei, e.a.). Praktisch vond de restauratie met deze strekking plaats in aansluiting aan het liberale monetaire tijdvak van de gouden standaard. In subparagraaf 1.1. werd vastgesteld dat in een klassiek-liberaal kader het geldstelsel van nationale aard is. Met een bepaalde vanzelfsprekendheid was en bleef de natie dan ook het geografische circulatiegebied voor het geld tijdens de restauratie.

Met betrekking tot de eerste naoorlogse jaren kan dit als juist worden aanvaard. De heropbouw van de nationale economie vroeg een sanering van het nationale geldwezen. De noodzakelijke ordening van de monetaire verhoudingen na 1945 kwam slechts op die wijze zo goed en zo snel mogelijk tot stand. De vraag naar het samenvallen van het optimale cir-

culatiegebied van fiduciair geld met het grondgebied van de staat was daarmee voor een korte tijd beantwoord. De staatsgrenzen waren met een zekere vanzelfsprekendheid monetaire grenzen. Is het samenvallen van de monetaire grenzen met de grenzen van de staat in een latere fase echter nog wel zo vanzelfsprekend? Die vraag is nu aan de orde.

Het geld fungeert in zijn functie als ruilmiddel steeds binnen een bepaald geografisch gebied. De beantwoording van de vraag of dit gebied momenteel binnen de EEG nog wel zo vanzelfsprekend als voor enige decennia de staat is, heeft als uitgangspunt: welke factoren zijn bepalend voor het optimale geografische circulatiegebied van het geld in zijn momentele verschijningsvorm?

Zowel in klassiek-liberaal, als in communistisch-marxistisch opzicht is het optimale circulatiegebied voor het geld het grondgebied van de staat. Daartoe werd geconcludeerd in de vorige paragraaf.

Het optimale circulatiegebied voor fiduciair geld is nog niet aan de orde geweest. Slechts werd vastgesteld dat tot voor enkele jaren er op dit punt in West-Europa nog geen problemen waren. Het fiduciaire geld ontwikkelde zich historisch uit het klassiek-liberale monetaire bestel en dat het circulatiegebied voor vertrouwensgeld het nationale grondgebied was, was een zaak zonder vraagtekens.

Maar het beeld verandert. Met de toenemende internationalisering van het Westeuropese sociaal-economische leven worden de staatsgrenzen monetair knellend. Het Westeuropese fiduciair geld vraagt in toenemende mate om een ruimer circulatiegebied dan de natie. Daarmee lijkt een nieuw tijdvak in de monetaire geschiedenis aan te breken. In het kader van de EEG-integratie groeit een ontmoeting van nationale geldstelsels op zo'n wijze dat deze stelsels mogelijkerwijs opgaan in een groter monetair geheel. Misschien leidt deze integratie tot een monetaire unie, met als kenmerk dat de nationale grondgebieden niet langer monetair gescheiden zijn.

De vraag rijst of zo'n unie een nastrevenswaardig ideaal is. Daarmee moeten wij ons in deze studie uitvoerig bezighouden. We merkten reeds op dat fiduciair geld circuleert op basis van de verwachting dat het nu en in de toekomst als zodanig kan worden aangewend. Wie goederen ruilt tegen geld, doet slechts op basis van de redelijke zekerheid dat hij het ontvangen geld straks weer kan uitgeven ter verkrijging van goederen. Het fiduciair geld fungeert op basis van op de toekomst gerichte verwachtingen.

Deze verwachtingen moeten veilig zijn gesteld op drie punten wil het fiduciair geld als ruilmiddel kunnen fungeren:

- het geld dient direct of indirect — daarop wordt aanstonds nader ingegaan — betaalmiddel te zijn. Zonder deze juridische functie kan het fiduciaire geld niet goed de economische ruilmiddelfunctie vervullen. Slechts dáár kan het fiduciair geld bevredigend als ruilmiddel fungeren waar het volgens geldend recht middel is ter bevrijding van juridische schuld;
- het geld dient 'die Massengewohnheit der Annahme' te hebben. De economische subjecten moeten met het betreffende geld voor de afwikkeling van de economische transacties vertrouwd zijn. Is dat niet het geval, dan fungeert het fiduciair geld niet of slechts gebrekkig als ruilmiddel;
- een redelijke stabiliteit van de geldwaarde in de loop van de tijd moet verzekerd zijn. Als deze ontbreekt volgt een 'vlucht in de goederen' en ook dan fungeert het fiduciaire geld niet meer of slechts gebrekkig als ruilmiddel.

Er moet nu even iets nader worden ingegaan op het geld als betaalmiddel. Het is zinvol om in navolging van Knapp in dit verband het definitieve en het provisorische geld te onderscheiden⁴⁸. In de terminologie van Knapp is met betaling in definitief geld de betaling volkomen voor de gever, voor de ontvanger en voor de emittent. Bij betaling in provisorisch geld is dat niet het geval. De ontvanger kan dan van de emittent nog omwisseling van het provisorisch geld verlangen. Uiteindelijk is het geld definitief omdat het door de wetgever als wettig betaalmiddel is aangewezen.

Zo lijkt er een belangrijk onderscheid te bestaan tussen het chartale en het girale geld. Het onderscheid is echter betrekkelijk, zolang de emittent van het girale geld de opeisbare verplichtingen kan en wil voldoen, op de wijze die door de schuldeiser wordt aangegeven. Op dit punt zijn er in Nederland weinig problemen; zelfs de fiscus accepteert betaling in giraal geld. Men kan nu het chartale geld direct en het girale geld indirect betaalmiddel noemen; beide zijn dan geld in juridische zin.

Er moet dus aan drie voorwaarden gelijktijdig worden voldaan, opdat het fiduciair geld de ruilmiddelfunctie bevredigend kan vervullen. In feite leggen deze drie voorwaarden aan het geografisch circulatiegebied een beperking op. Waar aan de drie voorwaarden niet meer gelijktijdig is voldaan, kan de grens van het circulatiegebied worden getrokken. Tegenover deze beperking staat de wens het circulatiegebied van fiduciair geld zover mogelijk uit te breiden. Op dit punt zijn enkele gedachten van Binswanger van betekenis⁴⁹. Uitgangspunt van de beschouwingen van deze auteur is de betalingsbalans van de afzonderlijke economische subjecten. Voor elk niet-geldscheppend economisch subject geldt als betalingsbalans

of als budgetvergelijking voor een bepaalde periode: beginkasvoorraad plus ontvangsten zijn gelijk aan de uitgaven plus de eindkasvoorraad. Hierbij is de eindkasvoorraad een sluitpost⁵⁰.

Het verschil tussen begin- en eindkasvoorraad is het betalingsbalans-saldo. Zo'n saldo duidt op een financieringsprobleem. Het bestaan daarvan is op zich niet bezwaarlijk; het gaat er slechts om dat voor het financieringsprobleem een oplossing kan worden gevonden. Die oplossing is er in beginsel als functionerend fiduciair geld ter verrekening van betalingsbalanstekorten kan worden aangewend. Dat is binnen het geografische circulatiegebied van fiduciair geld het geval. Daarom scheidt binnen dat gebied een betalingsbalanstekort geen specifieke monetaire problemen. Zodra er gescheiden, i.c. nationale geldstelsels zijn, ontstaan er monetaire vraagstukken. De vraag is dan op welke wijze voor nationale betalingsbalansproblemen een oplossing kan worden gevonden.

Met de beantwoording van deze vraag begint de theorie van de monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen die fiduciaire geldstelsels hebben. Daarbij gaan wij er voorlopig van uit dat deze geldstelsels bij de integratie hun nationaal karakter behouden. De eliminering van betalingsbalanstekorten is dan slechts mogelijk als de onderscheiden landen elkaars valuta's accepteren op basis van een bepaalde wisselkoers. De vraag is welke wisselkoers dat dient te zijn. Binswanger bespreekt in dit verband twee mogelijkheden en wel de stabiele resp. de fluctuerende wisselkoersen. Met de eerste mogelijkheid – die der stabiele wisselkoersen – komen wij in de liberalisatieperiode van de naoorlogse Westeuropese monetaire evolutie.

2.3. Europese Betalings-Unie en monetaire integratie

In 1945 werd binnenlands de band met het goud niet hersteld. Op internationaal niveau was dat in beperkte mate wel het geval.

Want in het kader van de Bretton Woods-overeenkomsten namen de meeste Westeuropese landen een koers aan tegenover het goud of de dollar van het gewicht en het gehalte op 1 juli 1944 (art. IV par. 1 der statuten van het IMF). De wisselkoers die op deze wijze tot stand kwam mag slechts worden gewijzigd na goedkeuring van het Internationale Monetaire Fonds bij een fundamentele onevenwichtigheid van de betreffende volkshuishouding. De wisselkoers is 'kennelijk niet bedoeld als een normaal instrument van monetaire politiek'⁵¹. Zodoende ontstond met de 'cross rates' een stelsel van stabiele wisselkoersen.

De aard van deze stabiliteit verschilt van die bij de gouden standaard.

Bij betalingsonevenwichtigheden wordt in het geval van de gouden standaard de hoogte van de wisselkoersen gehandhaafd door goudzendingen en aanpassing van de binnenlandse geldhoeveelheden.

In feite kan dan elke valuta als internationale liquiditeit fungeren. Conform een omschrijving van de Roos zijn internationale liquiditeit alle objecten, 'die als zodanig in het internationale betalingsverkeer algemeen worden aanvaard, dan wel snel en nagenoeg zonder verlies in dergelijke internationale betaalmiddelen kunnen worden omgezet'⁵². Bij de klassieke gouden standaard gold die algemene aanvaarding voor het goud terwijl ook de bankbiljetten die tegen een vaste goudprijs inwisselbaar waren als internationale liquiditeiten konden fungeren.

In beginsel worden momenteel de nationale valuta's die niet direct aan het goud gebonden zijn, niet tot de internationale liquiditeiten gerekend. Daarom is in principe de dollar de enige nationale valuta die als internationale liquiditeit fungeert. Maar op dit uitgangspunt zijn twee belangrijke afwijkingen. Op de eerste plaats fungeert binnen het Britse Gemenebest het pond sterling als internationale liquiditeit. Daarbij moet bedacht worden dat het pond extern convertibel is in de dollar. Na de devaluatie in november 1967 is de rol van het pond als internationale liquiditeit binnen het Gemenebest in betekenis afgenomen⁵³. Ten tweede fungeren als internationale liquiditeit een deel van de rechten op het Internationale Monetaire Fonds, met name de semi-automatische trekkingsrechten. Goud, dollars, ponden en IMF-rechten vormen daarmee de internationale liquiditeiten, waarmee momenteel overwegend betalingsbalanstekorten worden gefinancierd.

Er is dus nog steeds, zij het in beperkte mate, een monetaire orde op goudbasis. Zo'n regeling van zaken kan een ideologische, dan wel praktisch-monetaire oorzaak hebben. Op dit punt kan aansluiting worden gevonden bij de vorige paragraaf, waar het ideologische en praktische aspect van de gouden standaard werden onderscheiden.

Gelet op het ideologische aspect dient naar klassiek-liberale opvatting het geldstelsel metalliek en nationaal te zijn. In dit opzicht heeft het goud geen monetaire rol meer. Het Bretton Woods-stelsel is niet ideologisch. Het laat de participerende landen vrij in de keuze van hun geldstelsel: fiduciair of metalliek⁵⁴.

Het praktische aspect heeft wel betekenis, omdat aan de drie zojuist in subparagraaf 2.2. besproken voorwaarden voor het functioneren van een fiduciair geldstelsel, op mondiaal niveau niet is voldaan. Daarom bestaan er noodzakelijkerwijs meerdere fiduciaire of andere geldstelsels naast elkaar.

Op praktische gronden is er nu behoefte aan een ontmoetingspunt. Aan die behoefte willen de Bretton Woods-overeenkomsten voldoen. Hierin past internationaal-regionale samenwerking zeer goed. Het belang van het internationaal-monetaire kader dat in Bretton Woods ontstond is, dat het de mogelijkheid biedt voor vrij internationaal-economisch verkeer bij stabiele monetaire verhoudingen. Door Triffin is beklemtoond dat dit belang een beperkte betekenis heeft: 'While the high command concentrated on a long range strategy on a world-wide front, the field of battle was actually left to the bilateral agreements which concretized the operating realities of the monetary relations in Europe'⁵⁵.

Het IMF had dan ook slechts weinig invloed op de werkelijke monetaire evolutie. Bij de beoordeling van het een en ander dient de concrete situatie van de eerste naoorlogse jaren als uitgangspunt te worden genomen.

Alle Westeuropese landen hadden toen zeer weinig monetaire reserves en grote potentiële betalingsbalanstekorten. In beginsel kon een land met een structureel betalingsbalanstekort kiezen tussen een aanpassing van de wisselkoers enerzijds en invoerrestricties met regulering van het buitenlandse betalingsverkeer anderzijds. In feite was van deze keuze-mogelijkheid geen sprake. Want er was vlak na 1945 zo'n grote behoefte aan vrijwel alles dat wisselkoersaanpassing geen geschikt monetair-politiek instrument bleek te zijn. Geen enkele wisselkoersaanpassing kon de importvraag voldoende beperken. De invoer en het betalingsverkeer met het buitenland moesten beide worden gereguleerd.

Vanaf 1949-1950 ging het er om de reglementeringen geleidelijk op te heffen. Dat lag in de lijn van de Bretton Woods-overeenkomsten. In de statuten van het IMF (art. XIV) is het recht van de leden geregeld om tijdens een overgangsperiode, als daartoe een gemotiveerde aanleiding bestaat 'restrictions on payments and transfers for current international transactions' te handhaven en in het geval van tijdens de oorlog bezette landen in te voeren. Deze restricties dienen, als de oorzaak niet meer geldt, spoedig te worden opgeheven. Triffin duidt op een tekort in de betreffende IMF-bepalingen, omdat daarin de opheffing van de restricties uitsluitend wordt verwacht van 'uncoordinated national decisions'. Er wordt slechts gelet op de mogelijkheid van unilaterale opheffingen.

Al vlug echter bleek dat landen met een ongeveer gelijk niveau van wederopbouw op veel gemakkelijker wijze tot de gewenste opheffing van de internationale handels- en betalingsbeperkingen konden komen, als zij overgingen tot een geleidelijke vrijmaking van hun onderlinge handelsverkeer, gepaard met multilaterale verrekening van hun onderlinge ver-

plichtingen. En daarvan had niemand enig nadeel. 'The multilateralisation of payments, can only be of benefit to all concerned, without involving any exchange risk for anyone'⁵⁵. Met de oprichting van de EBU werd tot deze werkwijze besloten. Het succes hiervan is bekend. Vanaf 1950 werd het internationale handelsverkeer gaandeweg geliberaliseerd en groeide de convertibiliteit van de Westeuropese valuta's.

Hiermee was het tijdelijke bestaansrecht van de Europese Betalings-Unie in het kader van de Bretton Woods-overeenkomsten verantwoord. De Unie speelde een constructieve rol in het streven naar convertibiliteit bij stabiele wisselkoersen, welke zozeer gewenst zijn ingevolge de Bretton Woods-overeenkomsten. Maar op welk punt bevinden wij ons, als de convertibiliteit volledig is bereikt? Het uitgangspunt voor de beantwoording van deze vraag is de praktische werkzaamheid van de EBU.

Tijdens het bestaan van de Unie van 1 juli 1950 tot 1 januari 1959 werden door de centrale banken van de aangesloten landen per maand de bilaterale vorderingen en schulden in EBU-verband opgegeven aan de Bank voor Internationale Betalingen te Bazel. Deze Bank was de agent voor de EBU. De betreffende bedragen werden omgerekend in EBU-rekeneenheden, die in goudwaarde gelijk waren aan de Amerikaanse dollar. De berekeningen vonden plaats op basis van de parikoers die tegenover de dollar in het kader van de Bretton Woods-overeenkomsten was aangenomen.

De vorderingen en schulden werden zoveel mogelijk multilateraal gecompenseerd. Deze verrekeningen bereikten tijdens het EBU-bestaan een bedrag van ruim 23 milliard dollar. Uiteraard liepen de nationale betalingsbalansen hiermee nog niet geheel glad. Er ontstonden netto-over-schotten, resp. netto-tekorten van in totaal 6,5 milliard dollar in 8½ jaar⁵⁶. De tekorten werden ten dele in goud of convertibele valuta verrekend, voorts werd internationaal krediet verleend. Op dit punt bestond er een bepaalde procentuele verhouding. Gedurende het EBU-bestaan is het in goud of convertibele valuta te verrekenen percentage gestegen van 40 tot 75. Dit was de verharding van de Unie.

Deze gegevens kunnen een uitgangspunt zijn voor een beoordeling van de Unie voor de Westeuropese monetaire toenadering. Voor wat de verharding betreft is de Unie een goed instrument geweest voor het scheppen van een internationaal monetair kader naar de regels van Bretton Woods, gekenmerkt door stabiele wisselkoersen en convertibiliteit der valuta's. De vraag rijst of daarmee een ideaal internationaal bestel is bereikt. Voor hen die deze vraag bevestigend beantwoorden, betekent 27 december 1958 in de Westeuropese monetaire eenwording een eindpunt. Zij achten de monetaire artikelen in het EEG-verdrag overbodig en zeggen, zoals Aust

het uitdrukt 'die ganze Konstruktion der EWG, soweit sie die Währungs-politik betrifft, sei überflüssig gewesen'⁵⁷.

Die stelling, aldus Aust, kan niet bevredigen want bij de EEG gaat het om 'ein Typus zwischenstaatlicher Integration besonderer Art'. Daarom dient de EBU niet alleen te worden beoordeeld naar de wijze waarop de betalingsbalanstekorten in de loop der jaren werden gefinancierd. Naast de verharding was de multilateralisatie voor de Westeuropese monetaire toenadering betekenisvol. Door de multilateralisatie ontstond een mone-taire verstandhouding in West-Europa die reeds zover is voortgeschreden dat de nog steeds bestaande noodzaak om voor een reis naar België guldens voor francs te moeten inwisselen monetair-folkloristisch aandoet.

Daarom moet nu het multilateralisatieaspect van de EBU worden be-klemtoond. Uitgaande daarvan kunnen nú de nationale fiduciaire geld-stelsels niet zonder meer als gegeven worden aanvaard. De faze waarin het nationale fiduciaire geldstelsel min of meer vanzelfsprekend was, in aansluiting aan de klassiek-liberale periode, gaat voorbij. Het nationale karakter van de geldstelsels in de EEG-landen dient in ons tijdsbestek, in aansluiting aan de EBU-periode, kritisch te worden gezien vanuit de drie determinerende factoren voor het geografische circulatiegebied van ver-trouwensgeld. Dit concluderende uit de gebeurtenissen in de liberalisatie-periode komt het integratietijdvak binnen de gezichtskring.

2.4. Kritiek op de flexibele wisselkoers

Een internationale monetaire orde op basis van de Bretton Woods-over-eenkomsten impliceert de convertibiliteit van de valuta's bij stabiele wissel-koersen. Tot zo'n monetaire orde in West-Europa leidde de Europese Betalings-Unie. Hieruit volgt dat aan de monetaire integratie in EEG-verband de schepping van stabiele wisselkoersen vooraf ging. Daarom is het nu nodig te komen tot een beoordeling van de stabiele wisselkoers in het kader van de EEG-integratie.

De betreffende wisselkoers kan bewegen tussen kleine marges en doet dat ook dagelijks. De fluctuaties ten opzichte van de dollar worden beperkt tot $\frac{3}{4}\%$ onder en boven parikoers. Hieruit vloeit voort dat de fluctuaties ten opzichte van de niet-dollar valuta's onderling $1\frac{1}{2}\%$ naar beide zijden kunnen bedragen⁵⁸. Daarnaast kan in het kader van het IMF, een land bij een fundamentele onevenwichtigheid devalueren, resp. revalueren. In dit verband is de overgang van de Europese Betalings-Unie naar de Euro-pese Monetaire Overeenkomst van belang. Bij die overgang heeft de devaluatie als middel ter correctie van betalingsbalansonevenwichtigheden

aan belangrijkheid gewonnen. De andere middelen in dit verband — met name de beperkingen van het deviezenverkeer — zijn sinds 1958 immers grotendeels opgeheven⁵⁹.

Uit het voorgaande moge gebleken zijn, dat de stabiele wisselkoers een dualistisch karakter heeft. Zij heeft aspecten van de beweeglijke- de flexibele-, maar ook van de onveranderlijke- de vaste- wisselkoers. Op grond hiervan moet de beoordeling van de stabiele wisselkoers voor de monetaire integratie in EEG-verband verlopen in twee stadia. Op de eerste plaats moet de strekking van de flexibele wisselkoers worden onderzocht. Aan dat onderwerp wordt deze sub-paragraaf gewijd. Later komt de betekenis van de vaste wisselkoers voor de monetaire integratie aan de orde.

Een aantal auteurs pleit voor flexibele wisselkoersen. De wisselkoers, zo is de gedachtengang, is een prijs. Zij is een evenwichtsprijs bij gelijkheid van de vraag naar en het aanbod van valuta als daarbij betalingsbalansevenwicht wordt bereikt. De juiste wisselkoers elimineert alle betalingsbalansonevenwichtigheden. Daartoe dient zij te worden gevormd in een vrij spel van vraag en aanbod. De fluctuerende wisselkoers met deze strekking is verdedigd door van der Burg⁶⁰. Zij past vooral, zo wordt opgemerkt, bij economische integratie. Want dan zal er in toenemende mate behoefte zijn aan wisselkoersen 'die de reële koopkrachtverhoudingen in het internationale verkeer weerspiegelen'. Als motivering hiervoor geldt dat, wanneer landen overgaan tot economische integratie, belemmeringen voor het internationale handelsverkeer worden opgeruimd. De groei van de handel, die daaruit volgt, is in hoge mate afhankelijk van de verhouding der nationale prijsniveaus. Deze verhouding wordt bepaald door de wisselkoers. Voor een evenwichtig verloop van de internationale handel moet de prijsniveau-verhouding op een juiste wijze tot stand komen. De vaste wisselkoers is in dit verband altijd min of meer een slag in de lucht. De eigen valuta kan te duur zijn; met als gevolg dat de import te groot en de export te klein is. Dit zal leiden tot een betalingsbalanstekort. De eigen valuta kan ook te goedkoop zijn; dan is de situatie omgekeerd. In beide gevallen verloopt het internationale handelsverkeer niet naar wens.

De fluctuerende wisselkoers sluit dergelijke betalingsbalansproblemen uit. Daarom moet 'uit een oogpunt van elementaire economische overweging'⁶¹ aan deze koers prioriteit worden toegekend. Kan deze gedachtengang de toets van de kritiek doorstaan? Er is behoefte aan een genuanceerder probleemstelling. Ter inleiding moge worden opgemerkt, dat de nu volgende beschouwing wordt beperkt tot het antwoord op de vraag of

de flexibele wisselkoers past in de integratie van gemengde volkshuishoudingen. Met het oog daarop wordt vooral de strekking onderzocht van de flexibele wisselkoersen met op de achtergrond de positie van de monetaire autoriteiten. Het betoog sluit dan aan op de slotparagraaf van voorgaand hoofdstuk. Daar werd geconcludeerd dat economische integratie van gemengde volkshuishoudingen zal leiden tot supranationale orgaanvorming. De verdedigers van de flexibele wisselkoersen komen tot andere conclusies. Als er flexibele wisselkoersen zijn, zo is hun standpunt, kunnen met een nationale monetaire politiek de gewenste doeleinden op een juiste wijze worden bereikt. Aan een supranationaal monetair gezag is dan geen behoefte. De vraag is of dit standpunt kan worden gehandhaafd.

Op de eerste plaats moeten — om te komen tot een genuanceerder probleemstelling — de doeleinden waarvan zoëven sprake was, nader worden omschreven. Anders gezegd: het is nodig nu in te gaan op de aard van de reële koopkrachtverhoudingen die de wisselkoers moet weergeven voor het gelijktijdig bereiken van in- en extern evenwicht in de onderscheiden volkshuishoudingen.

Intern gelden als doeleinden 'full employment' voor de factor arbeid en prijsstabiliteit; extern gaat het om evenwicht op de betalingsbalans⁶¹. De aard van de koopkrachtverhouding, die de wisselkoers moet weergeven heeft zodoende twee aspecten; zij betreft het evenwicht in de afzonderlijke landen (evenwichtige prijs- en inkomensverhoudingen) en evenwicht op de betalingsbalans (evenwichtige verhouding van de nationale prijsniveaus).

Er is tussen deze twee aspecten een nauwe relatie, die betrekking heeft op het verband tussen het prijsniveau en de prijsverhoudingen. Vooral een depreciatie maakt dit verband duidelijk. Want daarmee daalt het prijsniveau van het depreciërende land ten opzichte van het buitenland. Tegelijk wijzigen de prijsverhoudingen. Gesteld dat het hier om twee landen gaat en in land I vindt depreciatie plaats. Dan worden in dit land de importgoederen duurder; in land II worden zij goedkoper. Op grond van deze relatieve prijswijziging wijst Binswanger de fluctuerende wisselkoers af. Deze koers is niet 'marktkonform' zegt hij. Zij is een verstorend element in het streven naar optimale allocatie van de produktiemiddelen: 'Der Umstand, dasz bei flexibele Wechselkurse keine Behörde in der Wechselkursmechanismus eingreifen musz bedeutet also noch lange nicht dasz die Einführung flexibler Wechselkurse marktkonform ist'⁶². Deze bedenking bevat impliciet de gedachte dat de wisselkoers, die in beginsel bewegen kan, in werkelijkheid ook bewegen zal en wel in die mate dat zij verstorend werkt met betrekking tot de prijsverhoudingen. De wissel-

koersbeweging beïnvloedt in deze gedachtengang de prijsverhoudingen zo, dat het interne evenwichtsbereik wordt verstoord. De vraag is of zo'n ontwikkeling misschien kan worden voorkomen met een goed beleid van de monetaire autoriteiten. Op die vraag moet hier nader worden ingegaan.

Het is gewenst nu eerst terug te keren naar de integratie volgens klassiek-liberaal model. Daarbij is het probleem van het interne evenwicht noch theoretisch, noch praktisch aan de orde. Er was een theoretische barricade in het klassiek-liberale economische denken om het verband te onderkennen tussen het in- en externe evenwicht. De bepaling van het prijsniveau en van de prijsverhoudingen werden geheel los van elkaar gezien. Hierop gaan wij nu niet nader in; wij zullen de aandacht richten op het ontbreken van het intern evenwicht als praktisch monetair-politiek probleem. Daarmee komt de positie van de monetaire autoriteiten naar klassiek-liberale visie binnen het gezichtsveld. Die positie blijkt vooral uit de volgende kenmerken van de klassiek-liberale monetaire integratie:

1. de wisselkoersvorming is vrij in die zin dat er een vrije vraag naar en een vrij aanbod van vreemde valuta is;
2. de wisselkoers is vast conform de muntpariteit, behoudens beweging tussen de goudpunten;
3. de monetaire autoriteiten hebben tot taak de spelregels van de gouden standaard toe te passen. Zij moeten het voorgeschreven dekkingspercentage handhaven en conform de goudvoorraad van de centrale bank de geldhoeveelheid laten toe-, resp. laten afnemen;
4. de monetaire autoriteiten voeren een kwantitatief-enge geldpolitiek, hetgeen slechts dan mogelijk is wanneer deze als juist in de betreffende volkshuishouding is aanvaard. In dit verband is de studie van Bloomfield interessant, omdat daarin is aangetoond dat de spelregels van de gouden standaard niet altijd stringent werden toegepast⁶³.

Voorzover de verdedigers van de flexibele wisselkoersen pleiten voor een wisselkoers, gevormd op de vrije valutamarkt en die steeds leidt tot betalingsbalansevenwicht zijn hun idealen in voorgaand beschreven klassiek-liberaal kader verwezenlijkt. De gedachten lopen echter slechts ten dele parallel. Er zijn overeenkomsten, maar ook verschillen, waaraan nu aandacht wordt besteed.

De voorstanders van flexibele wisselkoersen pleiten niet voor een kwantitatief-enge, maar voor een kwantitatief-ruime geldpolitiek. Dat geldt voor beide groepen, waarin Machlup genoemde voorstanders indeelt⁶⁴. De eerste groep beveelt een autonome monetaire politiek aan voor elk

land ('a credit policy independent of the balance of payments'), op grond van de overtuiging dat werkgelegenheid en economische groei gunstig worden beïnvloed door een expansieve kredietpolitiek. De tweede groep trekt de juistheid van dit standpunt in twijfel, maar houdt er rekening mee dat in vele landen de politici voorgaand omschreven standpunt nu eenmaal als juist aanvaarden. Op grond daarvan achten zij het noodzakelijk een autonome nationale monetaire politiek te voeren 'as a given and unalterable fact'.

Beide groepen hebben als gemeenschappelijk standpunt dat zij het economisch evenwichtsbereik het best gegarandeerd zien met een nationale monetaire politiek, die bij flexibele wisselkoersen met een grote mate van autonomie kan worden gevoerd. Het is echter de vraag of met die monetaire politiek voorgaand omschreven in- en externe evenwicht gelijktijdig kan worden bereikt. Bij de beantwoording van deze vraag kunnen overeenkomsten en verschillen met de klassiek-liberale gedachtengang worden besproken door voorgaande vier punten nu vanuit het gezichtspunt der fluctuerende wisselkoersen de revue te laten passeren:

ad 1 voor wat de aard van de wisselkoersvorming betreft lopen de gedachten van de klassiek-liberalen en de aanhangers van de flexibele wisselkoersen parallel. Vooral uit de studie van Friedman blijkt dat ook voor laatstgenoemden het juiste proces van wisselkoersvorming is gestoken in een liberaal vrijheidskleed, waarbij men als volgt redeneert: ⁶⁵ ik heb geld dat ik aanbied ter inwisseling; daarin ben ik vrij. Een ander heeft vreemd geld dat hij aanbiedt ter inwisseling; daarin is hij vrij. Uit deze, op individuele vrijheid steunende vraag naar en aanbod van vreemde valuta komt de wisselkoers tot stand, die de juiste koopkrachtverhouding van de valuta's representeert, doordat zij tot betalingsbalansevenwicht leidt;

ad 2 naar klassiek-liberale opvatting is de wisselkoers vast conform de muntpariteit. In de gedachtengang van de aanhangers der flexibele wisselkoers is koersbeweging mogelijk. Voor hen is de wisselkoers vrij en variabel. Hieruit moet niet worden afgeleid dat elke koersbeweging juist en verantwoord wordt geacht; flexibele wisselkoersen mogen niet met instabiele wisselkoersen worden geïdentificeerd; ⁶⁵;

ad 3 omdat het externe evenwicht bij de flexibele wisselkoers niet als probleem bestaat, kan het monetair beleid geheel worden gericht op het bereiken van intern evenwicht. Dit beleid heeft als doel handhaving van de geldwaarde bij een hoge graad van werkgelegenheid. Voor het concreet te voeren beleid vormt de wisselkoersbeweging een belangrijk oriëntatie-

punt. Een wisselkoersstijging zal door de monetaire autoriteiten kunnen worden geïnterpreteerd als een teken dat het interne evenwicht op het punt van de prijsstabiliteit is, resp. dreigt te worden verstoord. Een stijgende wisselkoers immers, ervan uitgaande dat deze is berekend met de vaste waarde in het buitenland, betekent dat de waarde van de eigen geldeenheid, uitgedrukt in die van het buitenland, is gedaald. Hierin ligt de aanwijzing dat het prijsniveau relatief hoog is gestegen. Dat nodigt uit tot een kredietrestrictieve monetaire politiek, die minder gunstig kan zijn voor de werkgelegenheid;

ad 4 bij een stelsel van flexibele wisselkoersen voeren de monetaire autoriteiten een kwantitatief-ruime geldpolitiek, met handhaving van het interne evenwicht als centrale doelstelling. Voor het bereiken van dit doel wordt het nodig geacht de wisselkoers zo goed mogelijk te stabiliseren. Is er een praktische kans van slagen voor de monetaire autoriteiten op dit punt? Deze vraag is belangrijk, omdat zodra het onder *ad 3* beschreven probleem — het conflict tussen prijsstabiliteit en volledige werkgelegenheid — zich voordoet, de monetair-politieke autoriteiten partij zijn op het economisch-politieke krachtenveld in de gemengde volkshuishouding.

Deze beschouwing mondt uit in de vraag: is er een reële kans van slagen voor de monetaire autoriteiten in het streven naar intern evenwicht bij flexibele wisselkoersen?

Op het eerste gezicht lijken de kansen gunstig om met de flexibele wisselkoers intern evenwicht te bereiken, nadat het externe evenwicht reeds veilig is gesteld. Door het wegvallen van de zorg voor de betalingsbalans kunnen alle monetair-politieke krachten worden gericht op stabilisering van het prijsniveau bij een hoge graad van werkgelegenheid. Is dit alles niet beter dan het Bretton Woods-stelsel, omdat dan ook nog voor betalingsbalansevenwicht moet worden gezorgd?

Deze gedachtengang lijkt sterker dan ze is. Op de eerste plaats moet overwogen worden dat de gemengde volkshuishouding een economisch-politiek krachtenveld is, waarin een tegenstrijdigheid in de economisch-politieke doelstellingen een oplossing vindt in een machsevenwicht. Centraal staat hierbij het conflict tussen betalingsbalansevenwicht en prijsstabiliteit enerzijds en volledige werkgelegenheid aan de andere kant. Terwille van de werkgelegenheid kan het gewenst zijn een goedkoop geldpolitiek te voeren, die echter leidt tot stijging van het prijsniveau en verslechtering van de betalingsbalans.

Op de eerste plaats trekt bij dit conflict het Bretton Woods-stelsel de aandacht. Elk land heeft hierbij de plicht de parikoers te handhaven; dat

sluit een streven naar betalingsbalansevenwicht in. Tegelijk is dit evenwicht een belangrijk middel in het streven naar een relatieve prijsstabiliteit, d.w.z. een situatie, waarbij het prijsniveau niet sneller stijgt dan in het buitenland. Want de monetaire autoriteiten gebruiken het betalingsbalansevenwicht als een argument voor hun beleid met het doel de stijging van de geldhoeveelheid te beperken. Deze autoriteiten hebben bij het Bretton Woods-stelsel met de zorg voor het betalingsbalansevenwicht zodoende een belangrijk economisch-politiek middel in handen bij het streven naar prijsstabiliteit.

Dit tweeledig aspect van het betalingsbalansevenwicht—doel en middel—is betekenisvol. Het leidt tot een bepaalde kritiek op de flexibele wisselkoers. Men kan er zich als aanhanger van deze koers over verheugen dat met haar het betalingsbalansevenwicht als doel gegarandeerd wordt bereikt. Tegelijk echter valt het als middel weg. Dat verzwakt de positie van de monetaire autoriteiten in hun streven naar prijsstabiliteit.

Een eigenaardige overeenkomst met het klassiek-liberale denken trekt nu de aandacht. Er is al op gewezen dat ook voor de aanhangers van flexibele wisselkoersen het juiste proces van de wisselkoersvorming is gestoken in een liberaal vrijheidskleed. Er zijn nog meer overeenkomsten. Naar klassiek-liberale visie is de nationale monetaire zelfstandigheid principieel. De voorstanders van flexibele wisselkoersen menen eveneens dat de staatsgrenzen monetaire grenzen dienen te zijn en te blijven. Zo wordt ook met de fluctuerende wisselkoers de nationale monetaire zelfstandigheid bevestigd en onderstreept.

Deze beschouwing mondt uit in de conclusie, dat er een grote mate van overeenstemming bestaat tussen de klassiek-liberalen en de verdedigers van fluctuerende wisselkoersen omtrent de positie van de monetaire autoriteiten. Uitgangspunt is dat deze autoriteiten gezag uitoefenen. In de klassiek-liberale maatschappij heeft het gezag een eigen-aardige basis. Deze samenleving is een som van individuen, die leeft onder een allesoverkoepelend staatsgezag. Eenieder die binnen deze maatschappij op politiek, economisch of monetair terrein met gezag is bekleed, oefent dit uit in opdracht van de nationale overheid. Dat gold ook voor de monetaire autoriteiten tijdens de gouden standaard. De leiding van de centrale bank had tot hoofdtaak het wettelijk voorgeschreven dekkingspercentage te handhaven. De middelen die de centrale bank hiervoor ter beschikking stonden, ontleende zij aan de wet en haar plaats in het nationale monetaire bestel. De wet gaf haar een monopolie voor de bankbiljettenuitgifte; haar positie in het nationale monetaire bestel bood de mogelijkheid disconto- en open-

marktpolitiek te voeren. De zorg voor het betalingsbalansevenwicht bestond niet als afzonderlijk doel en ook niet als middel voor de monetaire autoriteiten.

Naar die situatie willen de voorstanders van flexibele wisselkoersen ook. Daarbij echter wordt te weinig aandacht geschonken aan het feit dat de maatschappij structureel is veranderd. Zij is niet meer een som van individuen met een allesoverkoepelend staatsgezag; zij is een samenlevingsverband waarin gezagsdragers en pressiegroepen in een zekere rivaliteit trachten economisch-politieke doeleinden te realiseren. Het succes is vooral afhankelijk van de ter beschikking staande middelen. Daarbij heeft het betalingsbalansoverwicht een bijzondere betekenis. Dit evenwicht is als doel aanvaard en gewaardeerd. Als onvoldoende op het betalingsbalansevenwicht wordt gelet, is vroeg of laat een aanpassing van de wisselkoersen nodig, hetgeen vele bezwaren ontmoet. Daarom legt het betalingsbalansevenwicht als middel voor het aanvaardbaar maken van monetair-politieke maatregelen een groot gewicht in de schaal.

Dit alles leidt tot de conclusie dat de aanhangers van de flexibele wisselkoers op een eigen-aardige wijze het klassiek-liberale denken over het monetair-politieke gezag hebben gecontinueerd in een tijd waarin dit denken niet meer past. Zodoende zijn zij niet gekomen tot een verantwoorde beoordeling van het Bretton Woods-stelsel voor de monetaire integratie in EEG-verband. De flexibele wisselkoers biedt geen oplossing voor het fundamentele vraagstuk dat ons hier bezig houdt; i.c. de bepaling van het optimale geografische circulatiegebied voor fiduciair geld.

2.5. De monetair-evenwichtige wisselkoers

Aan het begin van de vorige sub-paragraaf werd de vraag gesteld of de Bretton Woods-wisselkoers past in de monetaire integratie van de EEG. Deze koers, zo werd vastgesteld, heeft iets dualistisch. Zij heeft aspecten van de flexibele, maar ook van de vaste wisselkoers. Nu kan men zich op de eerste plaats afvragen of de flexibele wisselkoers past in de monetaire integratie van de EEG. Die vraag werd zoëven ontkennend beantwoord. Hoe moet in dit verband de vaste wisselkoers worden beoordeeld? Die vraag is nu aan de orde. Het een en ander kan worden besproken op basis van een bepaalde wisselkoersindeling. Daarin wordt de reeds geïntroduceerde onderscheiding tussen vaste en flexibele wisselkoersen (zie par. 1.1. van dit hoofdstuk) en de onderscheiding tussen flexibele en stabiele wisselkoersen van Binswanger (zie het einde van sub-paragraaf 2.2. van dit hoofdstuk) opgenomen. De betreffende indeling is als volgt:

I. Fluctuerende wisselkoersen. Deze koersen — die in beginsel variabel zijn omdat in deze studie fluctuerende, flexibele en variabele wisselkoersen als identiek worden opgevat — komen tot stand door vrije vraag naar en vrij aanbod van internationale valuta's. Zij hebben twee kenmerken. Op de eerste plaats leiden zij steeds tot betalingsbalansevenwicht; ten tweede laten zij de naties geheel vrij in hun monetaire politiek. De fluctuerende wisselkoers past niet in de monetaire integratie van gemengde huishoudingen, met name omdat bij deze koers het betalingsbalansevenwicht als middel voor de monetaire autoriteiten in het streven naar prijsstabiliteit vervalt;

II. Stabiele wisselkoersen. Deze koersen komen eveneens door vrije vraag naar en vrij aanbod van valuta tot stand, maar vraag en aanbod worden hierbij zo gereguleerd, dat koersbeweging — behoudens devaluatie resp. revaluatie — slechts binnen enge grenzen mogelijk is. Hierop zijn twee varianten:

a. de stabiele wisselkoers zonder goudbasis. De stabiliteit wordt hier geheel monetair-politiek bereikt. Deze koers is nog niet in praktijk gebracht;

b. de stabiele wisselkoers met goudbasis. Hiervan is de Bretton Woods-wisselkoers een voorbeeld. Tot deze koers worden de navolgende opmerkingen beperkt.

Een precies betalingsevenwicht komt bij de koers ad *b* niet tot stand. De Bretton Woods-koers noodzaakt dan ook tot het aanhouden van internationale liquiditeiten voor het opvangen van tekorten op de betalingsbalans. Dit systeem van wisselkoersvorming levert voor Binswanger bedenkingen op⁶⁶. Bij betalingsbalanstekorten wordt overgegaan tot een deflatoire politiek; betalingsoverschotten nodigen uit tot een inflatoire politiek. Daardoor ontstaan er 'gegenläufige Konjunkturschwankungen in den Ländern mit primären Zahlungsbilanzdefizit und den Ländern mit Zahlungsbilanzüberschusz'⁶⁶. Het resultaat is een verscherping van de conjunctuurecycli.

Het betoog van Binswanger mondt uit in de theoretische voorkeur te komen tot een mondiaal geldstelsel. Maar aan de drie voorwaarden voor een fiduciair geldstelsel, die werden omschreven aan het begin van deze paragraaf, is op wereldniveau niet voldaan. De mogelijkheden zijn beperkt. Men zou nu kunnen stellen als richtlijn voor de monetaire integratie, dat —waar mogelijk— de monetair-geografische grenzen dienen te worden verlegd, in die zin dat integrerende landen overgaan tot de schepping van

een supranationaal geldstelsel. Dat is een acceptabele gedachtengang. Niettemin kan, zoals direct nader blijkt, een economisch-fundamentele motivering voor een monetaire unie bij integratie van gemengde volkshuishoudingen worden gegeven;

III. Vaste wisselkoersen. Deze koersen zijn in beginsel onveranderlijk. De vraag naar en het aanbod van vreemde valuta beïnvloedt het koersniveau niet. Ook hierop zijn twee varianten:

a. de vaste wisselkoers op goudbasis. Dit is de wisselkoers tussen landen die de gouden standaard voeren. Deze wisselkoers is een kwestie van munt-pariteit;

b. de vaste wisselkoers zonder goudbasis. Deze koers wordt van overheidswegen als onveranderlijk vastgesteld. De handhaving van het koersniveau is verder een kwestie van monetaire politiek. Deze wisselkoers is nog niet in praktijk gebracht.

Met de wisselkoers onder *a* wordt het betalingsbalansevenwicht steeds bereikt door goudzendingen. De monetaire politiek wordt in beginsel gevoerd conform de spelregels van de gouden standaard. Dat maakt het bereiken van intern evenwicht tot een dubieuze zaak. Voor wat de wisselkoers onder *b* betreft wordt betalingsbalansevenwicht bereikt als de landen elkaars valuta's zonder restricties aanvaarden bij de bestaande vaste koers. Dat zal uiteraard pas het geval kunnen zijn als er een grote mate van overeenstemming bestaat omtrent de te voeren monetaire politiek. Deze overeenstemming zal blijken uit een internationale regeling van monetaire zaken. Die is nodig bij de hier aan de orde zijnde vaste wisselkoers; zij houdt dan ook een monetaire integratie met een hoge graad in. Op grond daarvan is het begrijpelijk dat de gedachte is gegroeid: met de vaste wisselkoers in het EEG-gebied is daar een monetaire unie tot stand gekomen.

Op dit punt past een nadere overweging. Als met de term 'monetaire unie' de meest gewenste monetaire integratie van hoogontwikkelde gemengde volkshuishoudingen wordt aangeduid, is het gewenst haar niet te reserveren voor vaste wisselkoersen tussen de betreffende landen. De vaste wisselkoers is een belangrijke stap in de richting van een monetaire unie, maar de unie zelf is zij niet.

De hypothetische vaste wisselkoers ad III-b sluit een hoge graad van monetaire integratie in, omdat daarbij internationale afspraken worden gemaakt omtrent de te volgen monetaire politiek. De kern van die af-

spraken is dat de groei van de nationale geldhoeveelheid niet zó mag zijn dat tot devaluatie, resp. revaluatie tussen de integrerende landen onderling moet worden overgegaan. De beweging van de nationale prijsniveaus ten opzichte van elkaar wordt daarmee gelimiteerd. De landen blijven hierbij in beginsel monetair autonoom; de zorg voor het nationale betalingsevenwicht blijft bestaan. Periodiek kunnen zich betalingsbalansonevenwichtigheden voordoen, hoewel nooit in die mate dat wisselkoerswijziging tussen de landen onderling nodig is, omdat die wijziging per definitie is uitgesloten. Met de begrensde periodieke betalingsbalansonevenwichtigheden echter wordt, via wijzigingen in de prijsverhoudingen, invloed uitgeoefend op de produktiestructuur.

Een land met een deflatoire monetaire politiek en een betalingsbalansoverschot ziet zijn exportindustrie sterk uitbreiden, terwijl de industrie die overwegend voor de eigen markt produceert relatief weinig groeit. Er vindt een sterke produktiespecialisatie in internationale richting plaats. Een land met een inflatoire monetaire politiek en een betalingsbalanstekort, verkeert in een tegenovergestelde situatie.

De betalingsbalans-onevenwichtigheden, zoals hier geschetst, leiden tot tijdelijke afwijkingen van de gewenste produktiestructuur op de lange termijn. In de 'long run' komen de landen tot economische groei door technische vooruitgang, produktiespecialisatie en internationale handel. Dat proces kan zich het best voltrekken in een monetair kader, waarin bovenomschreven korte termijnafwijkingen, die tot een tijdelijk te grote of te kleine produktiespecialisatie in internationaal verband leiden, niet optreden. Zo'n monetair kader biedt de vaste wisselkoers nog niet. Zij is daarom niet meer, maar ook niet minder, dan een belangrijke stap naar de monetaire unie.

Waar de flexibele, noch de vaste wisselkoers leiden tot het beoogde doel, kan worden geconcludeerd dat uiteindelijk gescheiden geldstelsels bij de integratie van gemengde volkshuishoudingen niet passen. De monetaire integratie van hoogontwikkelde gemengde volkshuishoudingen vindt haar voltooiing in een supranationaal geldstelsel.

We kwamen op indirecte wijze, namelijk via een kritiek op de flexibele en de vaste wisselkoers tot het supernationale geldstelsel. Het is gewenst nu, uitgaande van het beeld der integratie van gemengde volkshuishoudingen zoals dat werd geschetst in paragraaf 2 van voorgaand hoofdstuk, op directe wijze en meer positieve wijze de waarde van het supranationale geldstelsel te analyseren. In deze paragraaf wordt volstaan met een strikt theoretische benadering van dit onderwerp.

De economische groei, waarvan in voorgaand hoofdstuk en zoëven sprake was, vindt vooral plaats door gedifferentieerde technische vooruitgang, gerekend naar de onderscheiden eindproduktensectoren. Dit proces voltrekt zich het best bij prijs- en inkomensverhoudingen met 'full employment' en waarbij toch geen looneisen worden gesteld, die het prijsniveau omhoog drukken, terwijl de betalingsbalans in evenwicht is. De vraag is nu welke ontwikkeling de inkomens- en prijsverhoudingen bij sectoraal gedifferentieerde technische vooruitgang moeten hebben om deze doeleinden te bereiken.

De prijsverhoudingen moeten daartoe in de loop van de tijd veranderen. Als de sectoren met een grote technische vooruitgang hun afzet zien stijgen bij constante prijzen en dalende kosten per eenheid produkt, boeken zij een grote inkomensverbetering. Loonnivellering leidt dan tot prijsstijging in sectoren met weinig technische vooruitgang. Het resultaat van dit alles is stijging van het prijsniveau. Daarom is wijziging van de prijsverhoudingen nodig.

Door Haller is naar voren gebracht dat bij sectoraal-gedifferentieerde technische vooruitgang de prijzen van de eindprodukten zouden kunnen dalen, conform de daling van de kosten per eenheid eindprodukt in die zin dat de inkomenselasticiteit met betrekking tot elk produkt één is⁶⁷. De wijziging van de prijsverhoudingen die hierbij optreedt is bedenkelijk. Want daarmee verdwijnt elke aantrekkelijkheid voor de ondernemers de mogelijke relatief-grote technische vooruitgang door te voeren; deze technische vooruitgang leidt niet tot een relatief-grotere stijging van de winst.

Het meest gewenst is die wijziging van de prijsverhoudingen, waarbij de prijs van het goed in de sector met grote technische vooruitgang wel daalt, maar niet teveel; terwijl in de sector met weinig technische vooruitgang een beperkte prijsstijging plaats heeft. In beginsel is zo'n relatieve prijswijziging in de gemengde volkshuishouding mogelijk. Want de prijsverhoudingen *tenderen in deze volkshuishouding naar een gelijkheid met de omgekeerde van de marginale nutsverhouding*. Het relatieve grensnut van het goed dat in grote kwantiteiten dan voorheen op de markt wordt gebracht zal dalen, hetgeen een tendenz naar een adequate relatieve prijsdaling insluit.

Wat betekent dit alles voor het prijsniveau? Overwogen moet worden dat het gehele proces zich voltrekt in de loop van de tijd. Het tijdselement betekent in beginsel de oriëntatie vanuit een recent verleden op een nabije toekomst. Gelet hierop heeft het tijdsaspect iets objectiefs en iets subjectiefs. Het objectieve verwijst naar wat voorbij is; het subjectieve naar wat komen gaat. In de waardevorming die wij zoëven als uitgangspunt namen

voor de bepaling van de prijsverhoudingen, gaat het economische subject steeds uit van het recente verleden. Vanuit deze oriëntatie is de waarde er reeds; zij bestaat als feit. In deze zin heeft het goed een buiten ons en bijgevolg een voor ons gegeven waarde. Hier is de waarde objectief.

Het objectieve in het tijdselement is waardevol; op basis hiervan ontstaat het verwachtingspatroon dat kenmerkend is voor het fiduciaire geld. Op dit punt kan worden aangesloten op het reeds in de literatuur bekende 'Prinzip der Preisfortsetzung'⁶⁸. Volgens dit beginsel oriënteren de economische subjecten zich in hun idee omtrent de gewenste prijsvorming steeds vanuit het meest nabije verleden, in die zin dat de prijs van goed A gisteren, in beginsel ook de prijs van goed A van vandaag behoort te zijn. Hieruit volgt dat ter stabilisering van het prijsniveau in beginsel die monetaire politiek past, waarbij de geldhoeveelheid toeneemt met de netto-toeneming van de goederenhoeveelheden maal hun prijzen. Gegeven de objectieve waarde van de goederen kan daarmee in beginsel een constant prijsniveau in de loop van de tijd worden gerealiseerd.

Reeds echter ligt in hetgeen beschreven werd, de overgang naar het subjectieve in het tijdselement: de bepaling van de marginale nuts- en prijsverhouding der goederen. Vanuit de produktiesector is al een bepaalde eindproduktenmutatie gepland, die tot wijziging van de marginale nuts- en prijsverhoudingen leiden kan. Terwijl de mutatie in de geldhoeveelheid na het voorgaande is gegeven met het objectieve in het tijdselement, is er vervolgens een mogelijkheid voor verandering in de prijsverhoudingen.

Nu moeten het objectieve en het subjectieve in het tijdselement in relatie tot elkaar worden gezien. Conform het objectieve — op grond waarvan de geldhoeveelheid stijgt met de netto-toeneming der goederen maal hun prijzen — is er in beginsel een constant prijsniveau in de loop van de tijd. Maar het objectieve is slechts tijdelijk. Het objectieve van vandaag is het subjectieve van gisteren. De prijsverhoudingen van gisteren, plus de eindproduktenmutatie van gisteren op vandaag, bepalen de geldhoeveelheid die voor het interne evenwicht vandaag gewenst is. In een samenspel tussen produktie en consumptie worden vervolgens de nieuwe prijsverhoudingen bepaald. Dat is het subjectieve van vandaag. Dit subjectieve is het objectieve van morgen; dan zijn wij het objectieve van vandaag reeds vergeten. De ontwikkeling van het prijsniveau en van de prijsverhoudingen op bovenschreven wijze vormt vanuit economisch-theoretisch gezichtspunt geen barricade voor 'full employment' bij een stabiel prijsniveau en bevat ook geen rem voor de technische vooruitgang. Gelet op het internationaal-economische verkeer rijst nu de vraag naar die wisselkoers welke leidt tot betalingsbalansevenwicht en die het geschetste beeld van het prijsniveau

en van de prijsverhoudingen niet verstoort. Het eigen karakter van deze wisselkoers moge eveneens vanuit het tijdsaspect worden besproken.

Bij de wisselkoersvorming, die zal leiden tot in- en extern evenwicht, staat voorop dat zij de resultante is van vrij internationaal-economisch verkeer bij bepaalde prijsniveaus en bepaalde prijsverhoudingen. Binnen het geschetste kader kunnen de prijsniveaus en de prijsverhoudingen bewegen in de loop van tijd en die bewegingen kunnen in de onderscheiden landen verschillend zijn. Hieruit volgt dat voor het simultane in- en externe evenwicht mogelijk ook de wisselkoers bewegen zal, want zij verbindt het prijsniveau en de prijsverhoudingen van onderscheiden landen op een bepaald tijdstip. Hierbij heeft iedere prijs — qua nominale grootte en qua verhouding — op elk moment een bepaalde functie; enerzijds heeft zij die functie met betrekking tot het prijsniveau in de loop van de tijd en anderzijds met betrekking tot de prijsverhoudingen op een bepaald tijdstip. Daarbij heeft de wisselkoers een verbindende functie waaraan, vanuit theoretisch gezichtspunt, twee eisen moeten worden gesteld. Op de eerste plaats moet zij kunnen bewegen in de loop van de tijd. Anderzijds moet zij vast liggen op een bepaald moment, in die zin dat haar hoogte op elk tijdstip bepaald dient te worden door de relatie tussen de prijsniveaus en de prijsverhoudingen in de onderscheiden landen.

Zowel voor wat betreft de vaste, als de flexibele wisselkoers ontbreekt zekerheid op deze punten. Als de prijsniveaus en de prijsverhoudingen wisselkoersbeweging eisen is de vaste wisselkoers niet juist, want deze kan niet bewegen. Aan de eerste eis is dan niet voldaan. Bij de fluctuerende wisselkoers is de wisselkoersvorming een zelfstandig marktgebeuren, waarbij de wisselkoers die tot stand komt in hoogte kan afwijken van die, welke voor het simultane in- en extern evenwicht op dat moment vereist is. Dan is aan de tweede eis niet voldaan. Hieruit volgt dat bij gescheiden geldstelsels het theoretisch niet zeker is dat de monetair-evenwichtige wisselkoers, waaronder wordt verstaan die wisselkoers, waarbij simultaan in- en extern evenwicht in de participerende volkshuishoudingen wordt bereikt tot stand zal komen. Daarom heeft bij gescheiden geldstelsels de monetair-evenwichtige wisselkoers slechts theoretische betekenis.

De vraag rijst welke conclusies uit deze beschouwing voor de monetair integratie binnen het EEG-gebied kunnen worden getrokken. Omdat voorgaande schets van theoretische aard is, hebben de volgende conclusies slechts een beperkte betekenis. Er zijn nog te weinig aspecten van de monetair integratie binnen het gezichtsveld gebracht om aan de nu volgende opmerkingen reeds monetair-politieke betekenis te kunnen toe-

kennen; zij dienen alleen als een schakel in de gedachtengang naar de volgende paragraaf en het volgende hoofdstuk.

Op de eerste plaats kan dan de Bretton Woods-wisselkoers voor de monetaire integratie worden besproken. De naoorlogse monetaire ontwikkeling is gegaan in de richting van de koers II-b en dat was goed. Maar deze koers kan niet als een eindpunt worden gezien. Met de Bretton Woods-wisselkoers is de monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen niet voltooid. De kritiek op de vaste en variabele wisselkoers leidt tot de conclusie dat de monetaire integratie als hier bedoeld, pas voltooid is met een monetaire unie. De eerste stap daartoe kan zijn het vastleggen van de onderlinge wisselkoersen binnen de EEG. Daarmee kan echter niet worden volstaan in verband met potentiële betalingsbalansproblemen die dan optreden. In de vijftiger jaren kon nog op aanvaardbare wijze worden gesteld dat eliminering van betalingsbalanstekorten eventueel kon plaatshebben door herinvoering van handelsbeperkingen. Bij het voortschrijden van de integratie moet deze gedachte echter uit het hoofd worden gezet⁶⁹. Dan resteert ter handhaving van het externe evenwicht slechts een zorgvuldige bewaking van het prijsniveau en de goud- en deviezenreserve. Er is ongetwijfeld bij het vastleggen van de wisselkoers behoefte aan een internationale afspraak op dit punt.

De instelling van een supranationaal gezag kan de tweede stap zijn naar de monetaire unie, gevolgd door de schepping van één geldstelsel voor de gehele EEG als derde en laatste stap. Zo'n weg naar de monetaire unie kan kritiek uitlokken. Die wordt in de volgende paragraaf behandeld.

3. KRITIEK OP DE MONETAIRE UNIE

Het perspectief van de monetaire integratie in EEG-verband, zoals hiervoor werd ontvouwd, ging in de richting van een monetaire unie. De ontworpen gedachtengang wordt nu, voor wat de hoofdpunten betreft, samengevat. Daarop aansluitend wordt aandacht geschonken aan kritiek, die recentelijk is geuit op het plan om te komen tot een monetaire unie in EEG-verband.

3.1. De monetaire unie in EEG-verband

De strekking van voorgaande paragraaf is, dat de monetaire integratie in EEG-verband kan leiden tot één geldstelsel voor de gehele gemeenschap.

Daarbij gelden drie overwegingen als uitgangspunt:

- a. de participerende landen hebben elk een fiduciair geldstelsel;
- b. in principe behoeven de grenzen van het geografische circulatiegebied voor fiduciair geld niet samen te vallen met de grenzen van de staat;
- c. de begrenzende factoren voor het geografische circulatiegebied zijn: het geld moet betaalmiddel zijn; het moet 'die Massengewohnheit der Annahme' bezitten en een redelijke stabiele waarde hebben in de loop van de tijd.

De drie factoren die genoemd zijn onder c. beperken het geografische circulatiegebied. Zodra een van deze drie vervalt, kan het fiduciaire geld niet meer bevredigend als reken-, ruil- en spaarmiddel dienst doen. Dat is de ene kant van de zaak. Anderzijds is er aanleiding het geografische circulatiegebied zoveel mogelijk uit te breiden. De gedachtenvorming daaromtrent start met het gegeven, dat bij gescheiden geldstelsels het vraagstuk van de ontmoeting naar voren komt. Dit vraagstuk is toegepast op de wisselkoersvorming. Hierbij kunnen — zoals reeds gebeurde in de vorige paragraaf — vier wisselkoersen worden onderscheiden:

- de fluctuerende wisselkoers. Deze moet worden afgewezen omdat hij grote problemen oproept met betrekking tot het interne evenwicht in de volkshuishouding;
- de stabiele wisselkoers. Deze kan op gebrekkige wijze leiden tot in- en extern evenwicht;
- de vaste wisselkoers (zonder goudbasis). Deze bevat reeds een hooggegradeerde monetaire integratie. Maar hij zal niet steeds de juiste wisselkoers zijn voor het simultaan bereiken van in- en extern evenwicht;
- de monetair-evenwichtige wisselkoers. Deze leidt tot in- en extern evenwicht. Maar hij heeft bij gescheiden geldstelsels slechts theoretische betekenis. Hij is realiseerbaar door het scheppen van één geldstelsel.

Uit het voorgaande volgt dat de meestgewenste monetaire integratie van volkshuishoudingen bestaat in de schepping van één geldstelsel, oftewel de vorming van een monetaire unie. Deze gedachtengang sluit in dat de staatsgrens met betrekking tot integrerende hoogontwikkelde gemengde volkshuishoudingen, geen principiële monetaire grens meer is.

De vorming van de monetaire unie kan in drie fazen verlopen:

- het vastleggen van de wisselkoers door de Bretton Woods-koers te zuiveren van alle mogelijke bewegingen, i.c. re- en devaluatie, plus fluctuaties tussen de marges;

- de vorming van een supranationaal monetair gezag, dat tot taak krijgt het voeren van een kwantitatief-ruime geldpolitiek;
- de schepping van een Europees geldstelsel. De te kiezen werkwijze op dit punt is in hoge mate een kwestie van praktisch beleid.

Dit integratieprogramma heeft tot strekking dat de internationale monetaire betrekkingen in EEG-verband praktisch vervallen. Er resteren na de realisering van voorgaand plan binnen de EEG nog slechts interregionale monetaire relaties.

Nu rijzen twee vragen. Op de eerste plaats is het interessant te weten of het hier een geheel nieuwe gedachte betreft. Dat is niet het geval; vooral na 1962 is de idee te komen tot een monetaire unie meermalen naar voren gebracht. Ten tweede: welke kritiek heeft het eventuele Europese geldstelsel reeds ondervonden? Op beide vragen wordt nu nader ingegaan.

De integratie op monetair terrein, zoals die in het EEG-verdrag werd voorzien, is van beperkte aard. Dat is logisch en verklaarbaar. Op een aantal punten stond het de partners in 1958 al duidelijk voor ogen in welke richting de integratie moest gaan met name voor wat betreft het vrije verkeer van personen, goederen en diensten. Maar op andere terreinen, vooral op die der economische, sociale en monetaire politiek, was het program voor de integratie in 1958 nog niet duidelijk bepaald⁷⁰.

In nauw verband hiermee zijn de monetaire verdragsbepalingen gekenmerkt door een lage integratiegraad. De bepalingen konden door hun beknoptheid uiteraard niet het kader van een concreet werkprogram vormen. Om tot zo'n program te komen, moesten zij in een later tijdsbestek nader worden geïnterpreteerd en vastgesteld.

De lage integratiegraad van de monetaire verdragsbepalingen heeft er toe geleid dat het nationale element er sterk in is beklemtoond. Artikel 104 verplicht elke lidstaat tot een beleid 'dat noodzakelijk is om het evenwicht van zijn betalingsbalans in haar geheel te verzekeren en het vertrouwen in zijn valuta te handhaven, waarbij hij zorg draagt voor een hoge graad van werkgelegenheid en een stabiel prijspeil'. Direct hierna echter bepaalt art. 105 dat de staten verplicht zijn hun beleid te coördineren bij de verwerkelijking van de doeleinden genoemd in art. 104.

Bij de interpretatie van de term 'coördinatie' domineerde tot in het begin van de zestiger jaren het nationale aspect. De coördinatie heeft in de loop van de jaren evenwel aan intensiviteit gewonnen. In het eerste jaarverslag van het Monetaire Comité is nog slechts vermeld dat coördinatie nodig is. 'Nauwe samenwerking tussen de lidstaten is een gebiedende eis', want

'een uiteenlopend monetair beleid kan leiden tot spanningen, die wellicht de inzake de convertibiliteit der valuta's en vrijmaking van het handelsverkeer geboekte vooruitgang in gevaar zouden kunnen brengen'. De klemtoon wordt hier gelegd op het behoud van het bereikte tijdens de EBU-periode. Maar in het tweede jaarverslag van het Comité wordt reeds benadrukt dat de coördinatie zich moet uitstrekken tot de standpuntbepaling van de Zes in 'internationale organisaties welke een groter aantal landen omvatten', zoals het IMF en de EMO⁷¹.

De intensivering — in die zin dat de coördinatie meeromvattend en diepgaander wordt — blijkt vooral uit het vierde jaarverslag, waarin impliciet is gesteld, dat de coördinatie niet meer omvat dan een fase in het integratieproces. Want door de intensivering 'zal de overgang van coördinatie naar centralisatie van de beslissingen te zijner tijd een kleinere stap blijken te zijn'⁷².

Dit verwijst naar een nieuw perspectief voor de monetaire integratie in EEG-verband. Dit perspectief ontstond vanaf 1962; het heeft twee aspecten. Op de eerste plaats groeiden nieuwe ideeën op het vlak van de integratie zelf. De gedachte om te komen tot een monetaire unie schoot wortel. Ten tweede zijn er ontwikkelingen gaande, die een hooggegradeerde monetaire integratie gunstig beïnvloeden. Beide punten worden nu besproken.

Het eerste aspect — nieuwe gedachten omtrent de monetaire integratie — kan worden belicht door de coördinatie nader te bezien. Zij heeft twee kenmerken. Enerzijds vraagt zij 'nicht die Vereinheitlichung des währungs-politischen Instrumentariums in den Mitgliedstaaten'⁷³; anderzijds eist zij wel dat bij de te nemen maatregelen rekening wordt gehouden met het effect van deze in de partnerlanden. Van coördinatie in deze zin kan men spreken voor wat betreft de periode 1958-1962. Negatief betekent de coördinatie dan dat mogelijk wordt afgezien van monetaire maatregelen, die in de partnerlanden ongewenste effecten sorteren. Positief leidt zij ertoe dat maatregelen zullen worden genomen, mede op grond van de gunstige invloed die deze hebben op de economie van het partnerland.

Vanaf 1962, toen de tweede etappe van de overgangperiode begon, werd in plaats van de coördinatie de harmonisatie van groot belang. Deze is gekenmerkt door 'Gleichschaltung der Instrumente und ihre Anwendung'⁷³. Het was niet zo dat er op dit punt al direct grote resultaten werden geboekt, maar het streven ging in die richting. Belangrijk in dit verband is de inventarisatie en beoordeling van de instrumenten voor monetair beleid in alle lidstaten. Hierbij stond de wens op de achtergrond om 'de methoden van de monetaire politiek dichter bij elkaar te brengen'⁷⁴.

De monetaire integratie kreeg gaandeweg groter belangstelling, met

name in het 'Memorandum van de Commissie over het Werkprogramma van de Gemeenschap gedurende de tweede etappe'. In het Memorandum is een belangrijke plaats voor de monetaire integratie ingeruimd. De Commissie stelt vast dat in EEG-verband de monetaire integratie nog niet verder is gekomen dan een toepassing van de Bretton-Woods-overeenkomsten. Dit stelsel vertoont echter een 'zekere broosheid'. Een monetaire integratie in EEG-verband, die leidt tot 'een sterke Europese geldeenheid' heeft twee belangrijke doeleinden: een bijdrage aan een 'stabilisering van het internationale monetaire systeem' en een 'innerlijke binding binnen de gemeenschappelijke markt'. Ten dienste hiervan dient tijdens de derde etappe, aldus de Commissie, een monetaire unie tot stand te komen⁷⁵. Dit perspectief werd wel geopend, maar voorlopig praktisch zonder nadere uitwerking. Het 'Memorandum' bevat geen concrete omschrijving van een 'monetaire unie'. Weliswaar wordt de vaste wisselkoers als een kenmerk aangeduid. Dit betekent echter niet dat de monetaire unie uitsluitend door de vaste wisselkoers is gekenmerkt. Zoals bleek in de vorige paragraaf past naar onze mening de vaste wisselkoers slechts in de periode waarin de monetaire unie wordt gevormd en dient de monetaire unie met één geldstelsel het eindpunt te zijn.

Later is de gedachte omtrent de strekking van de monetaire integratie scherper omlijnd. Zij heeft als doel 'aan het betalingssysteem binnen de Gemeenschap dezelfde voordelen te verbinden die een zelfde munt binnen de grenzen van één land heeft'⁷⁶. Gelet op de gedachtengang die in voorgaande paragraaf werd ontworpen, wijst dit in de richting van één geldstelsel voor de gehele EEG.

Naast de groei van dit perspectief voor de monetaire integratie in het algemeen is er een aantal maatregelen in EEG-verband genomen, waarmee de mogelijkheid om te komen tot een monetaire unie is verbeterd. Daarbij gaat het in hoofdzaak om drie punten: de vaststelling van een gemeenschappelijke graanprijs in het EEG-gebied, de gedeeltelijke vrijmaking van het kapitaalverkeer en het besluit 'betreffende de samenwerking tussen de centrale banken van de lidstaten der Europese Economische Gemeenschap'.

ad 1. Op 15 december 1964 nam de Raad van Ministers het besluit om in 1967 te komen tot een gemeenschappelijke graanprijs voor het gehele EEG-gebied. De regeling heeft tot strekking dat de graanprijs van jaar tot jaar in de gemeenschap veranderen kan, maar veranderingen in de pari-

koers van afzonderlijke landen mogen de graanprijsverhoudingen niet beïnvloeden.

Om dit doel te bereiken, is een scheiding van de reken- en ruilfunctie van het geld met betrekking tot de graanprijs doorgevoerd. Als rekengeld fungeert de Europese rekeneenheid; als ruilgeld fungeren de nationale valuta's. De prijs van het graan wordt uitgedrukt in de rekeneenheid, d.i. een bepaald goudgewicht. De vraag is nu uiteraard op welke wijze de relatie tussen de rekeneenheid als rekengeld en de nationale valuta's als ruilgeld tot stand komt. Die relatie kan worden gelegd, omdat de West-europese valuta's indirect via de dollar aan het goud gebonden zijn. De strekking van het een en ander is duidelijk: de prijs van het graan in nationale valuta als ruilgeld zal stijgen als deze valuta devalueert.

In deze studie moet nu de vraag aan de orde komen, welke betekenis aan de gemeenschappelijke graanprijs moet worden toegekend voor de monetaire integratie. Uiteraard vormt deze prijs een stap in de richting van de vaste wisselkoers. Men kan dit op de eerste plaats vanuit een theoretisch gezichtspunt benaderen. De vaste wisselkoers — zo luidt deze benadering — legt een vaste relatie tussen alle nationale prijzen. De gemeenschappelijke graanprijs is daartoe een begin; hij legt alvast een vaste relatie tussen de nationale prijzen van het graan. De gemeenschappelijke graanprijs heeft daarnaast echter nog een belangrijke politieke betekenis voor de monetaire integratie in West-Europa. Omdat de graanprijs is uitgedrukt in de rekeneenheid, stijgt deze prijs, uitgedrukt in de nationale valuta, als deze valuta devalueert. Omgekeerd echter zal deze prijs dalen, als de nationale valuta revalueert. Het kan nu voorkomen, dat revaluatie achterwege blijft vanwege mogelijke kritiek vanuit agrarische kring. De gemeenschappelijke graanprijs is dan een politieke barricade voor een wijziging van de wisselkoers, hij illustreert de tendens in West-Europa, die inhoudt dat de vaststelling van de wisselkoers steeds minder een economisch en steeds meer een politiek vraagstuk wordt.

ad 2. Aan de liberalisatie van het kapitaalverkeer binnen de EEG wordt door velen grote betekenis toegekend, omdat deze kan leiden tot een verbetering van de allocatie der produktiemiddelen. Het kapitaalverkeer binnen de EEG kent beperkingen van drieërlei aard⁷⁷. Op de eerste plaats zijn er concrete verboden dienaangaande in de nationale wetgeving. Als men de liberalisatie beschouwt vanuit dit gezichtspunt zijn er al vele belemmeringen opgeruimd, ofschoon een volledige vrijmaking binnen afzienbare tijd niet in het verschiet ligt⁷⁸. Op de tweede plaats zijn er verschillen in het economisch beleid van de nationale overheden, welke het kapitaal-

verkeer — zoals dat vanuit economisch gezichtspunt gewenst is — kunnen verstoren. In dit verband wijst Ruding op de noodzaak het economisch beleid van de onderscheiden staten te coördineren⁷⁷. Op de derde plaats trekken structurele belemmeringen de aandacht. Onder andere heeft de beurshandel nog geen Europees centrum⁷⁹ en er is nog geen Europees geldstelsel.

In dit laatste punt ligt de relatie tussen de vrijmaking van het kapitaalverkeer en de schepping van een supranationaal geldstelsel. Zij kunnen gezamenlijk leiden tot een tweetal problemen:

- als eerste mogelijke stap naar een monetaire unie werd reeds gewezen op de wenselijkheid de onderlinge wisselkoersen vast te leggen. Dit dient gepaard te gaan met een coördinatie van de monetaire politiek omdat dan niet meer mag worden overgegaan tot wisselkoerswijziging. De vraag rijst of het een en ander niet kan worden verstoord door grote kapitaalbewegingen op korte termijn;
- de schepping van een Europees geldstelsel als voltooiing van de monetaire integratie binnen het betreffende gebied zal ongetwijfeld de vorming van één kapitaalmarkt in de EEG gunstig beïnvloeden. Dan kan inderdaad een betere allocatie van produktiemiddelen worden bereikt. Dat is een gunstig gevolg. Maar de vraag is al aan de orde gesteld of zo'n liberalisatie, als gevolg waarvan de kapitaalstroom geheel wordt gereguleerd naar markteconomische overwegingen, met uitzondering van het overheidskapitaal, verantwoord is in het kader van een evenwichtige economische ontplooiing binnen de economische unie⁸⁰. Want zal het kapitaal dan niet vloeien naar de meest-produktieve gebieden, waardoor de industrieel achtergebleven streken relatief nog verder achterop raken?

Deze twee problemen worden in sub-paragraaf 3.3. verder behandeld.

ad 3. Op 13 april 1964 kwam een besluit van de Raad van Ministers tot stand 'betreffende de samenwerking tussen de centrale banken van de lidstaten der Europese Economische Gemeenschap'. Het besluit voorziet in de instelling van een 'Comité van presidenten van de centrale banken van de lidstaten'. Dit Comité is een belangrijk orgaan voor de monetaire integratie in de EEG. In het Memorandum-1962 was voorgesteld dat een raad van presidenten der centrale banken in de EEG het centrale orgaan wordt van een federatieve organisatie dezer centrale banken. Een geleidelijke groei naar zo'n federatieve organisatie was reeds in het rapport van Campen, eveneens van 1962, voorzien⁸¹.

3.2. *Kritiek in drieërlei vorm*

De gedachte om te komen tot een Westeuropese monetaire unie is bekritiseerd. Daarbij kunnen worden onderscheiden de kritiek

- die de monetaire unie op ideologische of monetair-politieke gronden afwijst;
- die het monetaire unie-plan prematuur acht, omdat aan vele noodzakelijk te vervullen voorwaarden nog lang niet is voldaan;
- die aan de vorming van een monetaire unie geen betekenis toekent, omdat problemen die men daarbij denkt op te lossen, slechts worden verplaatst.

Deze drie vormen van kritiek worden nu besproken.

Een kritiek op de monetaire unie op ideologische gronden mag met name worden verwacht vanuit klassiek-liberale kring omdat men daar steeds in sterke mate van de nationale staat uitgaat. In de visie op het simultaan bereiken van in- en extern evenwicht staat voor de liberalen de beweging van de prijsniveaus centraal. In een land met een betalingsbalanstekort moet het prijsniveau dalen; in een land met een betalingsbalansoverschot moet het stijgen. De invloed die daarmee wordt uitgeoefend op de prijsverhoudingen valt buiten het gezichtsveld, omdat de bepaling van het prijsniveau en van de prijsverhoudingen naar klassiek-liberale opvatting los van elkaar staan.

Vanuit monetair gezichtspunt is — opdat de beweging van de prijsniveaus zich op een juiste wijze kan voltrekken — convertibiliteit van de valuta's vereist. In de realisering van deze bestaat naar liberale opvatting in wezen de monetaire integratie. Als de convertibiliteit ontbreekt, kan met een monetaire unie — welke inhoud men aan dit begrip ook geven wil — **niets worden bereikt; als de convertibiliteit er wel is, is een monetaire unie overbodig.** Convertibiliteit is het enig nodige en het enig waardevolle. In dit kader moet de kritiek van Heilperin worden geplaatst, als hij betoogt: 'Solange die Währungen konvertibel sind, brauchen wir keine Union und wenn sie nicht konvertibel wären, wurde die Union nicht funktionieren'⁸².

Is het dan zó, is nu de vraag, dat als de convertibiliteit is gerealiseerd, de monetaire unie geen verdergelegen betekenis heeft? Voor degenen die zo'n verdergelegen betekenis niet aanwezig achten, is 31 december 1958 voor de monetaire integratie in EEG-verband een eindpunt. In deze studie is een ander standpunt ingenomen. In de vorige paragraaf werd beredeneerd dat de monetaire unie een eigen, zelfstandige betekenis heeft.

Men kan de onderscheiden standpunten hier echter slechts naast elkaar leggen. Een rationele discussie is niet mogelijk. Wij kunnen slechts als onze mening – en dus als ons waarde-oordeel – uitspreken dat de betekenis van de monetaire unie niet wordt onderkend door de liberaal-denkende criticus. Daaraan moge echter worden toegevoegd dat de liberale ideologische kritiek voortspuit uit een andere maatschappijbeschouwing als die waarop de Europese economische integratie steunt.

De monetair-politieke kritiek van Schmölders omvat vier punten⁸³. Deze zijn:

1. de monetaire unie dient slechts om de dollar en het pond te ondersteunen;
2. men wil de monetaire unie niet op economische, maar op politieke gronden;
3. de monetaire unie kan niet goed werken door het optreden van de wet van Gresham;
4. de monetaire unie kan niet tot stand komen, omdat een vertrouwensbasis voor supranationaal fiduciair geld ontbreekt.

Deze vier punten worden nu nader besproken:

ad 1. Het zijn geen monetair-politieke moeilijkheden van de EEG-landen die nopen tot een monetaire unie, aldus Schmölders. De EEG-valuta zijn hard, maar de dollar en het pond nemen een zwakke positie in. Waar de dollar en het pond in gebreke blijven, moet nu een Europese internationale liquiditeit het wereldbetalingsverkeer komen versterken.

Als argument tegen een monetaire unie kan dit betoog geen hout snijden. De Europese integratie heeft, zoals in de vorige paragraaf bleek, eigen economische motieven. Dat met deze integratie als neveneffect het mondiale betalingsverkeer constructief wordt ondersteund, is geen sub-argument tegen, maar juist vóór een monetaire unie;

ad 2. Naar Schmölders mening heeft de monetaire unie in wezen slechts een politieke motivering. Het gaat om 'eine Europa-Währung als Mittel und Weg einer fortschreitenden Integration der europäischen Staaten'. Moet men zich op grond hiervan tegen de monetaire unie verklaren? In paragraaf 2 van hoofdstuk I werd reeds opgemerkt, dat bij integratie van gemengde volkshuishoudingen economie en politiek steeds nauw zijn verweven. Het is niet mogelijk en niet juist die twee gebieden, als de integratie een vrij hoge graad bereikt, ten opzichte van elkaar te isoleren. Men kan

zich een laaggegradeerde economische integratie indenken, waarbij de nationale politieke zelfstandigheid praktisch geheel intact blijft. Dat is bij de EFTA het geval. De economische integratie is dan zeer concreet bepaald. Zij omvat in hoofdzaak de vrije handel in met name genoemde goederen.

Op een bepaald moment echter is deze integratie voltooid; het ideaal is bereikt. Dat was met de EFTA op 1 januari 1967 het geval. Op dat moment was de EFTA-integratie als ideaal verleden tijd. Intussen gaat het politieke leven verder. Vandaag of morgen stelt zich een nationaal-economisch probleem en de politiek zelfstandig gebleven natie gaat haar eigen weg, bijvoorbeeld door de invoermogelijkheden te beperken. Deze gang van zaken is funest voor een economisch bestel dat op continuïteit is ingesteld. Daar moet behoud van de integratieresultaten worden gegarandeerd. Juist in de verwevenheid van economie en politiek ligt dan ook de kracht van de EEG-integratie ⁸⁴;

ad 3. In een monetaire unie zal, naar de mening van Schmölders, de wet van Gresham optreden. In het voetspoor van Aftalion acht Schmölders zowel de betalingsbalans-, als de koopkrachtpariteitentheorie onvoldoende voor de verklaring van de wisselkoersvorming. Fundamenteel bij de wisselkoersvorming is het vertrouwen van de landgenoten in de waarde van de eigen valuta tegenover de buitenlandse. Impliciet bevat deze gedachte kritiek op een monetaire unie in EEG-verband. Wordt in een land, op grond van een gunstige betalingsbalans, revaluatie verwacht, dan is het eigen geld tegenover het supranationale waardevol en zal het niet circuleren. Binnen een monetaire unie in EEG-verband zal dan voor het ruilverkeer uitsluitend Europageld worden gebruikt. In een ander land binnen de unie, waarin op grond van een ongunstige betalingsbalans devaluatie wordt verwacht, is het eigen geld tegenover het supranationale van mindere kwaliteit. Hier zal het Europese geld uit de circulatie verdwijnen. Het resultaat is een **instabiel en gebrekkig functionerend monetair bestel**.

In Schmölders' gedachtengang komt het internationale geld dus naast het nationale. Een plan in die richting werd reeds ontworpen door Wolf aan het einde van de 19de eeuw ⁸⁵. Het voorstel hield in de uitgifte van internationale bankbiljetten door een aantal nationale circulatiebanken. Het plan had destijds vrij veel belangstelling; onder andere werd het in het Congres van de Verenigde Staten besproken.

In zo'n plan is de internationale geldeenheid als het ware samengesteld uit de geldeenheden van de afzonderlijke landen. Tussen deze landen bestaat een afspraak omtrent het aandeel van elk in de wisselkoersstabiliteit. Devalueert een nationale valuta, dan is dat ook met de internationale

valuta, zij het in beperkte mate, het geval. Conform deze gedachte heeft Drees Jr. gepleit voor 'een rekeneenheid die bijvoorbeeld bestaat uit een pakket munten van de zes landen. Zou in dat geval bijv. de Italiaanse lire devalueren, dan devalueert ook de gehele rekeneenheid, maar in mindere mate. De schok komt dan in Italië terecht, maar ook een klein beetje in de andere landen'⁸⁶.

Als dat rekengeld ook ruilgeld is, hebben de bedenkingen van Schmölders zin en betekenis. Maar de door hem gedachte geldvoorziening is een andere dan die welke in een monetaire unie gewenst is. Daar zal het internationale geld komen in de plaats van het nationale, behoudens in de overgangperiode. Met betrekking tot die periode zijn de bezwaren van Schmölders belangrijk. Daarom past in die periode de vaste wisselkoers, zoals direct nader wordt aangetoond;

ad 4. Het laatste bezwaar van Schmölders houdt in dat er geen vertrouwensbasis is voor supranationaal fiduciair geld. Dit bezwaar vervalt als aan de drie begrenzende voorwaarden voor het geografisch circulatiegebied over de grenzen van de staat heen is voldaan.

De monetair-politieke kritiek van Karsten is tweeledig⁸⁷. Sommigen menen dat de monetaire integratie het gehele integratieproces vergemakkelijkt. Dat is, aldus Karsten, niet het geval. Want elk land moet toch zorgen voor zijn economisch evenwicht. Als dan, tijdens het integratieproces monetair-politieke middelen moeten worden prijsgegeven, dienen de resterende middelen intensiever te worden gebruikt. Dit bezwaar is van betrekkelijke aard. Het wegvallen van de monetair-politieke middelen zal bij een goed verlopend integratieproces niet onverkort leiden tot de noodzaak om de resterende middelen op nationaal niveau intensiever te gebruiken. Want dan zullen monetair-politieke taken op supranationaal niveau worden overgenomen. Op de tweede plaats is, volgens Karsten, de monetaire unie 'one of the last priorities', omdat nationale monetaire verschillen — vooral de structuur van het bankwezen is gedifferentieerd — de vorming van de unie op korte termijn onmogelijk maken. Het gaat hier meteen om de reeds genoemde tweede groep van kritische geluiden, waarbij men het monetaire-unieplan prematuur acht, omdat aan vele noodzakelijk te vervullen voorwaarden nog lang niet is voldaan.

Naast Karsten heeft de directie van de Westduitse centrale bank kritiek in deze zin geuit, in rechtstreekse reactie op het EEG-Memorandum van 1962. Het plan om te komen tot een monetaire unie, zo wordt gesteld, gaat 'vorläufig den praktischen Möglichkeiten noch weit voraus'⁸⁸. Deze

kritiek is in beginsel uiteraard juist en heeft positieve waarde. Er moet bij de vorming van de monetaire unie met een overgangperiode worden gerekend. In dit verband heeft Meade naar voren gebracht dat op lange termijn bij integratie van gemengde volkshuishoudingen de monetaire unie een juist doel is. Maar in de overgangperiode ontstaan speciale betalingsbalansproblemen, die het best kunnen worden geëlimineerd door tijdelijk flexibele wisselkoersen te aanvaarden⁸⁹.

Het probleem is scherp gesteld door Cohen⁹⁰. Enerzijds zal de vorming van de monetaire unie pas aan het einde van het integratieproces kunnen plaats hebben om twee redenen. Een simpel samensmelten van de nationale valuta's is onvoldoende. Er moet ook een goed functionerende kapitaalmarkt zijn, als er één geldstelsel bestaat. Want regionale betalingsbalans-onevenwichtigheden dienen door kapitaaltransacties te worden geëlimineerd. Daaruit vloeit de noodzaak voort 'to integrate the presumable somewhat isolated national economy and capital markets'. Dat is een zaak die tijd vraagt. Ten tweede eist de vorming van een monetaire unie een supranationale autoriteit, die pas aan het einde van het integratieproces tot stand zal zijn gekomen. Ook hier gaat het om een aangelegenheid die niet op korte termijn haar beslag kan krijgen. De twee tot nu toe genoemde punten vormen de ene kant van de zaak. Anderzijds verbetert tijdens het integratieproces de betalingsbalans van de wordende unie. De gedachte hierbij is dat de invoerrechten produktiespecialisatie hebben tegengehouden. Nu de invoerrechten worden afgeschaft, openen zich buitenlandse markten, waarnaar met succes kan worden verkocht.

Daardoor verbetert, zo is de gedachtengang, tijdens het integratieproces de betalingsbalans van de wordende unie tegenover de buitenwereld. Maar de positieve saldi zijn ongelijk over de lidstaten verdeeld. De groeiende unie als geheel accumuleert internationale liquiditeiten, maar deze accumulatie is gedifferentieerd. De theoretische analyse die Cohen van het een en ander geeft, zal nu niet worden gereleveerd. Het is voldoende hier vast te stellen in de tabel 'Mutatie der internationale liquiditeiten', dat het theoretisch beredeneerde verschijnsel zich in EEG-verband heeft voorgedaan.

Het gevolg is dat een groeiende economische unie met gedifferentieerde inflatie wordt bedreigd. De voorstanders van flexibele wisselkoersen in de overgangperiode willen voorkomen dat land A inflatie van land B moet importeren; men wil de inflatie over de staatsgrenzen heen voorkomen. Dit standpunt is in beginsel juist, maar het voorgaande bevat niet het enige criterium voor de wisselkoers in de overgangperiode.

Als wij ervan uitgaan dat de monetaire unie het doel van de integratie is,

dient de wisselkoers in de overgangperiode vooral een juiste voorloper te zijn van die monetaire unie. Wij moeten er nu op letten dat de monetaire unie wordt gevormd door de inwisseling van nationale valuta's in een supranationale valuta. Daarbij wordt de inwisselingsverhouding door de wisselkoers bepaald. Op dit punt is de flexibele wisselkoers een politiek onzeker element en daar mogen wij niet stilzweigend aan voorbijgaan. Er is bij de integratie van gemengde volkshuishoudingen weliswaar een economische voorkeur voor een monetaire unie. Maar het besluit tot de

Tabel: Mutatie der internationale liquiditeiten (in miljoenen dollars)

	1955/1964 gemiddeld per jaar	1965	1966
Verenigde Staten	-630	-1220	-570
Groot-Brittannië	- 70	- 690	+ 100
België/Luxemburg	110	112	16
Frankrijk	446	619	390
Duitsland	530	-453	399
Italië	290	591	152
Nederland	108	67	32
Europese Economische Gemeenschap	+1484	+936	+1189

Bron: 'Accord Monétaire Européen' – *Huitième Rapport Annuel*. Paris 1967 – blz. 22 en 36.

vorming van een monetaire unie ligt op politiek terrein, waarbij dit besluit slechts met economische argumenten kan worden ondersteund. De vaste wisselkoers – als fase *a* in de vorming van een monetaire unie – is dan ook vooral een politieke aangelegenheid.

In de politieke structuur van de gemengde volkshuishouding ontdekt Stevers een tendentie naar een eng nationalistische politiek⁹¹. Deze tendentie wordt in wezen met de flexibele wisselkoers ondersteund. Want wanneer er vanuit een monetair bestel met flexibele wisselkoersen al ooit een plan om te komen tot een monetaire unie geboren zal worden, zullen de participerende landen zeker een 'goed wisselkoersmoment' afwachten. Maar het goede moment voor land I is het slechte voor land II. De monetaire unie is daarmee een onderwerp voor Utopia. Dit doet de voor-

keur uitgaan tijdens de overgangperiode naar een vaste wisselkoers. Als daarnaast in deze periode een ongeveer gelijke toeneming van de nationale geldhoeveelheden bij constante prijsniveaus kan worden geconstateerd, ontstaat een gunstig klimaat voor de vorming van een monetaire unie.

3.3. De monetaire unie en het kapitaalverkeer

In deze studie wordt onder 'monetaire unie' een supranationaal geldstelsel verstaan, dat de landen kunnen scheppen die tot monetaire integratie overgaan. We constateerden reeds in 3.1. dat de schepping van een monetaire unie en de vrijmaking van het kapitaalverkeer gezamenlijk tot een tweetal problemen kunnen leiden. Op de eerste plaats kan in de overgangperiode zich het vluchtkapitaalprobleem voordoen. Ten tweede kunnen, als de monetaire unie is gevestigd en het kapitaalverkeer geheel is geliberaliseerd, de regionale welvaartsverschillen toenemen. Beide problemen worden nu besproken.

Eerstgenoemd vraagstuk speelde in 3.2. reeds op de achtergrond. Als de landen tijdens de wordingsperiode van de monetaire unie, gedurende welke de wisselkoersen zijn vastgelegd, geheel zelfstandig hun monetaire politiek blijven voeren, bestaat het gevaar dat land I inflatie vanuit land II moet importeren en omgekeerd. Is zo'n ontwikkeling wel gewenst? De Sachverständigenrat, een college uit de Duitse Bondsrepubliek, meent van niet en heeft daarbij uiteraard in beginsel gelijk. Echter wanneer ter oplossing van het probleem, weliswaar in bedekte termen, flexibele wisselkoersen worden voorgesteld, past een vraagteken ⁹². Want het gehanteerde, hiervoor reeds beschreven, 'inflatie-isoleringsargument' alléén voor de flexibele wisselkoers — en verder komt de Sachverständigenrat in feite niet — is stellig onvoldoende. Er zijn, zoals in par. 2 van dit hoofdstuk en zoëven bleek, veel zwaarder wegende argumenten om de wisselkoers vast te leggen.

De Regering van de Bondsrepubliek heeft dan ook het gelijk aan haar zijde met de stelling tegenover de Sachverständigenrat dat voor eliminering van ongewenste invloeden der betalingsbalanssaldi op de liquiditeiten-massa, andere middelen moeten worden aangewend dan flexibele wisselkoersen.

Als enerzijds de wisselkoersen vastliggen en anderzijds de landen nog autonoom hun monetaire politiek voeren, hetgeen kenmerkend is voor de overgangperiode, is een monetair beleid gewenst, dat leidt tot een globaal constant binnenlands prijsniveau. Dan echter kunnen nog gedif-

ferentieerde betalingsbalanssaldi ontstaan als gevolg van verschillen in technische vooruitgang, produktiespecialisatie en toeneming van de internationale handel. Als een beheerste monetaire politiek als bovenbedoeld gepaard gaat met gedifferentieerde betalingsbalanssaldi in een wordende economische unie, kan vrijmaking van het kapitaalverkeer tot grote problemen leiden. Het is mogelijk dat in een land met een relatief minder goede betalingsbalanspositie er twijfel ontstaat omtrent de mogelijkheid voor de monetaire autoriteiten de buitenwaarde van het geld te handhaven. Het een en ander kan bij incidenteel⁹³ vrij kapitaalverkeer tot grote problemen leiden. De neiging om nationale valuta van landen met een relatief minder goede betalingsbalanspositie om te zetten in valuta met een beter betalingsbalansbeeld kan groot worden. Binnen de EEG bestond de mening dat, zolang geen structurele onevenwichtigheid aanwijsbaar was, de nationale reserves wel steeds voldoende zouden zijn om aan opvragingen van internationale liquiditeiten te kunnen voldoen. Deze gedachtengang bleek niet steeds te kloppen: de ervaring heeft geleerd 'dat de overschotpositie van ongeacht welke lidstaat zich op korte termijn fundamenteel wijzigen kan, dat reserves van een land in een indrukwekkend tempo kunnen verminderen . . .'⁹⁴. Hier treedt het zojuist beredeneerde verschijnsel op; een zeker wantrouwen in de valuta van een land leidt tot een grote kapitaal-export die de wisselkoers onder sterke druk zet. Het is zeer gewenst dat middelen worden gevonden om deze bedreigingen van de wisselkoersstabiliteit het hoofd te kunnen bieden. Het voorstel van de EEG-Commissie om te komen tot 'een mechanisme voor monetaire samenwerking' heeft deze strekking en is dan ook in beginsel juist. Op het voorstel zelf zal in paragraaf 2 van het volgende hoofdstuk worden ingegaan.

Vervolgens is de vraag aan de orde welke invloed er uitgaat van vrij kapitaalverkeer binnen de economische unie op de regionale welvaarts-verhoudingen. De monetaire unie leidt ertoe, dat de besparingen zich gemakkelijker dan voorheen kunnen bewegen naar industrieel goed geoutilleerde gebieden en binnen deze naar relatief rendabele bedrijfstakken. Deze grotere beweeglijkheid wordt niet alleen veroorzaakt door het wegvallen van het valutarisico. De monetaire unie schept een nieuw klimaat voor het kapitaalverkeer. Men bedenke met name in dit verband dat de effecten — waarbij de gedachten vooral uitgaan naar aandelen en obligaties — van de onderscheiden landen worden uitgedrukt in een en dezelfde geldeenheid. De kapitaalmarkt krijgt een supranationaal karakter.

Naast voordelen bevat het kapitaalverkeer binnen een monetaire unie ook een groot vraagstuk. Voor een schets daarvan moet worden gelet op de

betekenis van de technische vooruitgang. Het economisch groeiproces, waarin deze vooruitgang gestalte krijgt, verbindt technisch hooggeschoolde arbeid in een goed industrieel milieu met kapitaalgoederen. Een hoge produktiviteit van arbeid en kapitaal leidt tot een beloning van deze produktiefactoren, welke een hoog welvaartsmilieu garandeert. Deze medaille heeft haar keerzijde. Industrieel achtergebleven gebieden en relatief minder goed renderende bedrijfstakken zullen geen kapitaal kunnen aantrekken voor de financiering van het produktieproces⁹⁵. Daarmee komt de derde groep van kritische geluiden, die werd genoemd aan het begin van deze sub-paragraaf — en waarvan vooral Giersch woordvoerder is — aan de orde⁹⁶. De fundamenteel-economische kritiek, waarom het hier gaat, is het ernstigst.

Met de monetaire unie, zo wordt gesteld, worden geen problemen opgelost, doch slechts verplaatst. Als in EEG-verband een monetaire unie tot stand is gebracht, wat is dan bereikt? Wat vroeger het probleem van de betalingsbalans was in het kader van de internationale economie, is nu het vraagstuk van de regionale economische achterstand in het kader van de interregionale betrekkingen. De conclusie van dit betoog is dat binnen de monetaire unie met vrij kapitaalverkeer de welvaartsverschillen zullen toenemen. Want het kapitaal zal dan worden aangetrokken door industrieel reeds ontwikkelde gebieden en binnen deze gaat het naar goed renderende bedrijfstakken. De criticus heeft de toenemende welvaartsverschillen binnen de monetaire unie voor wat de oorzaak betreft, op een bepaalde manier aan de orde gesteld. Het is vooral de loonnivellerende activiteit van de vakbeweging, aldus Giersch, die ertoe leidt dat de loonquote in de bedrijven te hoog wordt. Daardoor is het kapitaalrendement te laag. Rendabele investeringen zijn hier niet mogelijk.

Deze voorstelling van zaken is te ongenueanceerd. Er dient een onderscheid te worden gemaakt tussen twee oorzaken van toenemende welvaartsverschillen in een economische unie. Deze verschillen ontstaan tussen onderscheiden produktiesectoren en onderscheiden regionen. De schepping van een economische unie betekent met betrekking tot de onderscheiden produktiesectoren, dat een land zich op de voortbrenging van het ene produkt wel zal specialiseren en op de voortbrenging van het andere produkt juist niet. Dit produktiespecialisatie-proces is gericht op het benutten van voordelen die schuilen in het bestaan van comparatieve kostenverschillen. Deze produktiespecialisatie is nu eenmaal, met een term van Schumpeter, een zaak van creatieve destructie. De sectoren waarin een land zich niet specialiseert, hebben in de economische unie een harde concurrentiestrijd te voeren. De loonnivellerende activiteit van de vakbe-

weging leidt hier tot loonstijgingen die deze strijd nog moeilijker maken. Het optreden van de vakbeweging heeft hier inderdaad het door Giersch geschetste gevolg. Deze produktiespecialisatie en internationale handel ontstaan echter reeds na de vrijmaking van de handel in eindprodukten. Zij hebben geen nauwe relatie met de schepping van een monetaire unie en de liberalisatie van het kapitaalverkeer. Deze conclusie moge worden ondersteund met het ervaringsfeit dat de groeiende welvaartsverschillen, waarvan hier sprake is, zich binnen de EEG reeds duidelijk voordoen, terwijl een monetaire unie nog lang niet tot stand is gekomen.

De ontwikkeling van de regionale welvaartsverhoudingen bij de schepping van een monetaire unie en de vrijmaking van het kapitaalverkeer vraagt nu de aandacht. Vergroting van de regionale welvaartsverschillen, als gevolg van het feit dat het kapitaal wordt aangetrokken door gebieden met een industriële voorsprong, is een aangelegenheid die goeddeels los staat van het streven naar loonnivellering door een ambitieuze vakbeweging. In industrieel achtergebleven gebieden is de vakbeweging niet in staat met succes looneisen te stellen op basis van het loonniveau in industrieel reeds ontwikkelde streken. Egalisering van deze welvaartsverschillen is dan ook niet mogelijk door loondenivellering. Regionale welvaartsverschillen zijn gegeven door het verschil in tempo waarmee de onderscheiden regionen zich economisch hebben ontplooid.

Als binnen de economische unie reeds regionale welvaartsverschillen bestaan, kunnen de schepping van een monetaire unie en de vrijmaking van het kapitaalverkeer gezamenlijk leiden tot verscherping van die verschillen. De oorzaak hiervan is dat reeds ontwikkelde gebieden het kapitaal zullen aantrekken; overwegend zal dáár de economische groei plaats hebben, met als gevolg dat achtergebleven streken nog verder achterop raken. Met de 'groep van deskundigen' kan echter worden aanvaard dat de oplossing hiervan niet is gelegen in een achterwege laten van de liberalisering van het kapitaalverkeer. De verschillen moeten worden opgeheven met een doelgericht regionaal economisch beleid, dat met de vorming van een monetaire unie en met de vrijmaking van het kapitaalverkeer gepaard dient te gaan⁹⁷.

SAMENVATTING

In hoofdstuk I werd de integratie van vrije, centraal-geleide en gemengde volkshuishoudingen onderscheiden.

Integratie van vrije volkshuishoudingen is in het Europa van vandaag

geen actuele aangelegenheid. Niettemin is aan de ontmoeting van nationale geldstelsels in dit verband aandacht besteed omdat daarin bouwstenen liggen voor de beschrijving van het monetaire aspect van integrerende gemengde volkshuishoudingen. De monetaire integratie van vrije volkshuishoudingen gaat in de richting van de internationale gouden standaard.

Hiervan is de monetaire integratie van centraal-geleide volkshuishoudingen scherp onderscheiden. In de centraal-geleide volkshuishoudingen is het geld met de functies van ruilmiddel, rekeneenheid, instrument ter verdeling van het nationale inkomen en controlemiddel voor de afloop van het economisch proces een instrument in handen van de overheid. De inwisselbaarheid van de valuta's stelt hier zeer grote problemen. Hoe kan een land een betalingsbalansoverschot luidende in roebels, zo goed mogelijk aanwenden in het belang van de eigen economie? Door de lage graad van de Oosteuropese integratie is dit probleem onopgelost. Daarom gaat de voorkeur uit naar een volledig glad lopen van de nationale betalingsbalansen in het kader van internationale clearing.

Bij monetaire integratie van vrije en centraal-geleide volkshuishoudingen is het nationale geldstelsel uitgangspunt. Dat is bij de ontmoeting van de geldstelsels bij integratie van gemengde volkshuishoudingen niet het geval. Het fiduciaire geld dat in de gemengde volkshuishouding circuleert, heeft eigen criteria voor de afbakening van het geografische circulatiegebied. Waar een en hetzelfde geld als wettig betaalmiddel en als algemeen aanvaard ruilmiddel, met een redelijk stabiele waarde, kan fungeren, dient één geldstelsel te zijn. Bij integratie van gemengde volkshuishoudingen gaat, als de betreffende integratie een hoge graad bereikt, de ontwikkeling in de richting van één geldstelsel voor het gehele gebied. De voorkeur gaat dan uit naar een monetaire unie. Een plan daartoe is in EEG-verband reeds ontworpen en bekritiseerd. Doordat in de overgangperiode de wordende unie gedifferentieerde betalingsbalansoverschotten oplevert, dreigt een inflatiegevaar. Om dat gevaar het hoofd te bieden, wordt wel gepleit voor flexibele wisselkoersen in de overgangperiode. Maar de flexibele wisselkoers is met betrekking tot de komende monetaire unie een politiek ongewenste zaak. In gerichtheid op de monetaire unie is een vaste wisselkoers nodig. Gegeven zo'n vaste wisselkoers zal het inflatiegevaar met andere middelen dan de flexibele wisselkoers moeten worden bestreden. De monetaire unie houdt het gevaar in dat de regionale welvaartsverschillen worden vergroot, omdat het geldkapitaal vooral zal gaan naar de hoogontwikkelde gebieden. Een regionale structurele achterstand dreigt dan te worden verscherpt. Daaraan dient met een doelgericht regionaal-economisch beleid het hoofd te worden geboden.

Actuele vraagstukken in de Europese monetaire integratie

Er loopt een rode draad door deze studie die ter inleiding tot dit hoofdstuk in het kort kan worden aangeduid. Wij begonnen met een omschrijving van 'economische integratie' als het in vrijheid genomen besluit tot internationaal-economische toenadering. In een nadere beschouwing hiervan kwam een schema tot stand met zes hoofdtypen van economische integratie.

Op basis van dat schema werd nagegaan welke integratievormen actueel zijn in het Europa van vandaag. De internationaal-economische toenadering in ons werelddeel nam in de jongste decennia drieërlei vorm aan: EFTA, COMECON en EEG. Bij de bestudering van de relatie tussen de economische orde en de monetaire integratie werd de EFTA buiten beschouwing gelaten. De aandacht ging uit naar de laaggegradeerde Oosteuropese integratie van centraal-geleide volkshuishoudingen in COMECON-verband en de integratie met een hoge graad binnen de EEG. De beschouwing daarvan wordt in dit hoofdstuk voortgezet. In beide integratievormen komen economie en politiek in een zich wijzigende verhouding tegenover elkaar. Dat is het onderwerp voor paragraaf 1 van dit hoofdstuk.

Naarmate een economisch proces door technische vooruitgang, toename van de arbeidsverdeling en intensivering van het ruilverkeer een hoger niveau bereikt, zal de produktie zich geografisch concentreren en de consumptie zich wereldwijd oriënteren. In het Europa van vandaag is dit verschijnsel duidelijk waarneembaar. De nationale grenzen worden in toenemende mate te eng voor een hoog-ontwikkeld economisch proces. Een bepaald gevolg hiervan is voor de hand liggend: de economie in het algemeen en het monetaire aspect daarvan in het bijzonder, vragen om een ruimer geografisch gebied dan de natie.

52
a

De staatsgrenzen worden knellend voor de economieën van de Europese landen, vooral omdat de economische evolutie zich met een zekere hardnekkigheid doorzet. De noodzaak tot uitbreiding van het geografisch gebied waarbinnen het economisch proces gestalte krijgt, maakt zowel in Oost-, als in West-Europa de monetaire integratie dan ook tot een actuele aangelegenheid. Maar de concrete vraagstukken zijn sterk verschillend. De specifieke Westeuropese problematiek komt aan de orde in paragraaf 2 van dit hoofdstuk. Daarna worden Oosteuropese problemen behandeld.

1. ECONOMIE EN POLITIEK IN OOST- EN WEST-EUROPA

De economische en politieke veranderingen, zoals die in de jongste decennia in Europa tot stand kwamen, zijn veelomvattend. De huidige generatie staat voor de opgave veranderende verschijnselen, waarmee zij gewild of ongewild — maar in ieder geval in feite — wordt geconfronteerd, evenwichtig te integreren in een tijdseigen standpuntbepaling.

1.1. *Economie en politiek in een evoluerende verhouding*

De standpuntbepaling in bovenomschreven zin — voorzover het daarbij gaat om de vraagstukken van de Europese monetaire integratie — is gericht op drie punten. Zij omvat de visie op de aard van de monetair-geografische grens, de wijze van verantwoording van deze grens in het recente verleden en de mogelijke verantwoording ervan in de naaste toekomst.

Omtrent de aard van de monetaire grens hebben de klassiek-liberale gedachtengang en de marxistisch-communistische benadering een merkwaaardige overeenkomst op een tweetal punten. Ten eerste komt men in beide gevallen tot een verantwoording van deze grens a priori; de monetair-geografische grens wordt verantwoord op een wijze die in beginsel los staat van plaats en tijd. Ten tweede wordt, zowel vanuit het klassiek-liberale, als het marxistisch-communistische gezichtspunt geconcludeerd tot een nationale begrenzing van het gebied waarin een geldstelsel dient te functioneren.

De liberale en communistische benaderingswijzen zijn betekenisvol; zij leidden in West- en in Oost-Europa tot de monetaire grensbepaling die wij nu kennen. Maar wij moeten ons afvragen of deze benaderingswijzen ook nu nog een uitgangspunt kunnen vormen voor een verantwoording van de monetair-geografische grens. Men kan met 't Hart de grens omschrijven als 'een door mensen vastgestelde, zich in de tijd wijzigende min of meer

spanningsvol beleefde maatstaf betreffende een al dan niet horen of behoren'¹. Deze omschrijving houdt in dat de grens voor de levende generatie steeds een te verantwoorden aangelegenheid is. Daarbij dient wel voor het recente verleden, echter niet zonder meer voor de nabije toekomst een nationale begrenzing van het monetair-geografisch gebied als een 'fait accompli' te worden aanvaard.

Weliswaar is het een historisch gegeven voor Oost- en West-Europa dat de monetaire grenzen van nationale aard zijn. De klassiek-liberale en de communistisch-marxistische motivering daarvan verliezen echter aan actualiteit. De groeiende democratisch-pragmatische benadering is op de eerste plaats niet a priori; zij is concreet-historisch. Zij vraagt om een verantwoord ontwerp van de aard der monetair-geografische grens voor de nabije toekomst vanuit het recente verleden.

Tot zo'n verantwoording van de monetair-geografische grens in West-Europa werd reeds overgegaan in het vorige hoofdstuk. De beschouwing had een economisch-theoretisch karakter, waarbij werd geconcludeerd tot de wens te komen tot een monetaire unie in EEG-verband. De vraag rijst wat aan deze conclusie nog moet worden toegevoegd. Kan deze studie hier niet eenvoudig – voor wat de monetaire integratie van West-Europa betreft – worden besloten met de wens dat snel de juistheid van voorgaand betoog zal worden erkend en dat op grond daarvan binnen afzienbare tijd de monetaire unie tot stand moge komen?

Het is niet gewenst deze studie op die wijze te beëindigen. Want dan zouden fundamentele problemen van Europese monetaire integratie onbesproken blijven. De zoëven omschreven wens zou inhouden dat de economische theorie een afgerond economisch-politiek werkprogram kan bieden. In de gemengde volkshuishouding is dat juist niet het geval. De theorie is hier geen ideologische deductie, waarmee concreet wordt aangegeven welke economisch-politieke gedragslijn dient te worden gevolgd. De theorie is hier slechts een hypothetische analyse, die een richting kan aangeven voor de economisch-politieke activiteit. Of de richting, die de theorie aangeeft, zal worden gevolgd, vraagt een zelfstandige economisch-politieke beslissing.

Zo blijft, na voorgaand hoofdstuk, een economisch-politieke benadering van de monetaire integratie in EEG-verband nodig. Daarbij vraagt de monetair-geografische grens om een concreet-historische verantwoording, welke noodzakelijkerwijs fundamenteel afwijkt van de klassiek-liberale en de marxistisch-communistische gedachtengang. In deze twee benaderingswijzen wordt de uiteindelijk gewenste monetaire orde onafhankelijk gezien van plaats en tijd. Zij staat in beginsel los van de concrete his-

torische situatie. Hypothetisch-decuderende wordt in beide gevallen geconcludeerd tot de nationale grens als de juiste monetaire grens. In West-Europa is men gekomen tot een verwerkelijking van de liberale gedachten; in Oost-Europa kwam men tot realisering van de communistische opvattingen.

b f De aard van de monetair-geografische grens vraagt een nadere bespreking, vanuit de verantwoording die voor deze grens in het recente verleden werd gegeven. Daartoe geldt als uitgangspunt dat het geld steeds een instrument is voor het verkrijgen van een gewenste afloop van het economisch proces.

c f De doelstellingen van dit proces kunnen, conform de klassiek-liberale gedachtengang, geheel autonoom door de economische subjecten worden vastgesteld. Dan moet het politieke gezag een juridisch kader scheppen met individueel eigendomsrecht en contractsvrijheid, dat leidt tot een zo min mogelijke binding van de individuen. De politiek staat dan in dienst van de economie. Hier bloeien vrije volkshuishoudingen. Tussen deze is de landsgrens in beginsel geen economische grens. Maar gegeven de nationale staten, waarin de individualistische rechtsorde tot stand is gekomen, zijn de landsgrenzen wel de facto economische grenzen. Gegeven de soevereine nationale staten ontstaan hier principieel nationale geldstelsels.

Anderzijds kunnen de doelstellingen van het economisch proces geheel politiek bepaald zijn, op basis van de marxistisch-communistische gedachtengang. In dat geval stelt het politieke gezag de normen voor de afloop van het economisch proces. De economie staat dan in dienst van de politiek. Hier floreert de centraal-geleide volkshuishouding, waarbij — ook weer gegeven het bestaan van nationale staten — het monetair-geografische gebied eveneens samenvalt met de staat. Daarom gaat het ook hier principieel om nationale geldstelsels.

In beide gevallen — dus liberaal en communistisch — is in beginsel de verhouding van de economie tot de politiek ideologisch-dwangmatig. Ongebondenheid in het ene en centrale planning met gecentraliseerde leiding in het andere geval zijn onaantastbare beginselen. Dergelijke ideologieën zijn diverse malen ontworpen in de loop van de geschiedenis, maar zij zijn lang niet altijd in praktijk gebracht. Het in praktijk brengen van zo'n ideologie is historisch steeds een interessant verschijnsel, waarvoor kenmerkend is dat wij dan een ideologie aanvaarden als program voor de toekomst in reactie op het verleden. Het liberalisme en het communisme bevatten beide zo'n historische standpuntbepaling.

Wanneer biedt dit aan een volk een perspectiefvol verwachtingenpatroon? De betreffende ideologie, zo leert de geschiedenis, ontstaat en schiet wortel in een samenleving met armoede en sociale spanning. Zij is voor het verdrukte volk het lonkend perspectief van een nieuwe sociale orde met vrede, vrijheid en geluk voor een ieder. Na de trendbreuk in de geschiedenis — 1789, resp. 1917 — ligt de weg naar de verwachte nieuwe sociale orde open en wordt betreden. Tragisch voor vele revolutionairen is het, dat zij korte tijd daarna worden overgeleverd aan de ijzeren wetmatigheid van een liberaal-economisch bestel, dan wel dat hun een functionele plaats wordt toegewezen in het al te ambitieuze plan een communistische heilstaat te vormen. Dat gebeurde met name in die periode waarin stringent volgens de ideologie werd geleefd; dat is het ideologisch-dwangmatige tijdvak. Daarin brachten liberalisme en communisme enerzijds leed en verdrukking; anderzijds wezen zij de weg naar economische ontplooiing.

De ideologische dwangmatigheid is, resp. wordt geschiedenis. Daarbij valt het op dat na liberalisme, resp. communisme, in het Europa van na 1945 geen nieuwe ideologie blijvend wortel schoot. De gevestigde ideologieën werden geleidelijk meer flexibel. Daardoor kwamen economie en politiek in een evoluerende verhouding. In West-Europa is deze ontwikkeling duidelijk waarneembaar. De tijd waarin, ideologisch geladen vooral vanuit de arbeidersbeweging — die in een liberaal milieu werd geconfronteerd met veel werkloosheid en een grote sociale onzekerheid, een laag welvaartsniveau en een gebrekkige rechtspositie — de roep klonk naar 'een nieuwe maatschappij', is verleden tijd.

Want waar de liberale samenleving voor velen destijds een bedreiging was, omdat zij normale wegen ter levensontplooiing afsneed, is de momentele welvaartsstaat voor velen een uitdaging, omdat hij vele wegen ter levensontplooiing openstelt. De welvaartsstaat biedt een scala van mogelijkheden, waaruit een verantwoorde keus moet worden gedaan. Men kan constateren dat naarmate in een maatschappelijk bestel meer vrije persoonsontplooiing mogelijk is, de ideologie aan dwangmatigheid verliest. Oost-Europa vertoont ook tendensen in deze richting. De communistische ideologie wordt gaandeweg minder een program om te komen tot de heilstaat. In zekere zin wordt de communistische ideologie voor Oost-Europa een sociale utopie.

Neusüss heeft vastgesteld dat de sociale utopie een drietal ontwikkelingsfasen heeft doorgemaakt². Aanvankelijk had zij een plaats in de literatuur. Daarna leverde zij het beeld van de ideale maatschappij; zij werd een

geseculariseerde eschatologie. Recentelijk heeft zij zich ontwikkeld tot de 'kritische visie op de gestaltegeving van de maatschappij' ².

Het marxisme schoot wortel in de tweede fase; het is echter niet bedoeld als een sociale utopie in de betekenis van die tijd. Het marxisme heeft juist de pretentie een weg aan te duiden naar de toekomstige ideale maatschappij. Het is daarin niet geslaagd; op grond daarvan schijnt het een sociale utopie te worden in de momentele betekenis. Nu past een onderscheiding. Men kan de sociale utopie als de 'kritische visie op de gestaltegeving van de maatschappij' op tweeërlei wijze uitleggen. Op de eerste plaats is een identificatie mogelijk met de sociale ideologie. Wij hebben deze identificatie aanvaard in hoofdstuk 1. De sociale ideologie werd daar omschreven als de kritische interpretatie van de maatschappij in een bepaald tijdvak. Zij biedt niet het werkelijke beeld van de toekomstige samenleving. Want als enige punten van haar program zijn verwerkelijkt, wordt zij zelf voorwerp van kritiek. In deze zin zijn de sociale utopie en de sociale ideologie vanaf een bepaald punt 'spelen met mogelijke uitbreiding van de realiteit' ³.

In de tweede benaderingswijze blijft men menen dat de sociale ideologie werkelijk het beeld biedt van de ideale samenleving. Maar de wijze waarop die ideologie tot nu toe in praktijk werd gebracht, is aan kritiek onderhevig; de concrete vormgeving van de ideologie was tot nu toe onvoldoende doordacht en geschiedde op utopische wijze. Het communisme schijnt op een aantal plaatsen in het huidige Oost-Europa een sociale utopie te worden in deze zin. De zelfkritiek van het communisme houdt dikwijls in, dat in vergelijking met vroeger een genuanceerder uitleg en toepassing van de oorspronkelijke idee nodig wordt geacht ⁴.

Dit houdt in dat de communistische ideologie voor Oost-Europa in toenemende mate een historisch gegeven is, waarmee men nú werken moet. Zo kan de opdracht voor de huidige generatie worden omschreven als de zorg om op ideologisch-flexibele wijze binnen een geërfd communistisch-maatschappelijk bestel vrije persoonsontplooiing mogelijk te maken. Hier liggen vele voetangels en klemmen. De politici hebben voorlopig succes met hun poging de filosofische heroriëntatie die in het kader van genoemde opdracht plaats vindt, te isoleren ⁵. Hierin ligt de aanwijzing dat op het politieke vlak de problematiek is geconcentreerd.

Het lijkt alsof wij ons eigenlijke onderwerp – de begrenzing van het monetair-geografische gebied – enigszins uit het oog hebben verloren. Dat is echter niet het geval. Voorgaande schets was nodig om te kunnen concluderen dat met een verantwoording van het monetair-geografisch gebied

naar liberale, resp. naar communistische opvatting niet langer kan worden volstaan. Met name in West-Europa is een nieuwe standpuntbepaling met betrekking tot de monetair-geografische grens nodig. Daarbij staat voorop dat deze standpuntbepaling evolutionair dient te zijn. Het evolutionaire is niet a priori, maar concreet-historisch; op grond daarvan heeft het twee aspecten: het aspect van het verleden en het aspect van de toekomst. Over het eerstgenoemde aspect is zoëven iets gezegd; maar dat gold slechts als motief om tot een nieuwe standpuntbepaling te komen. De beschouwing zal direct worden verdiept. Het aspect van het verleden heeft daarbij als uitgangspunt de nationale begrenzing van het gebied, waarin een geldstelsel bestaat en functioneert. Deze nationale begrenzing, die nog uitvoeriger behandeling zal krijgen, is een fase in de monetaire ontwikkeling. Daar is een prenationale fase aan voorafgegaan. In het verlengde van het nationale stadium ligt de supranationale fase. Zo kan de monetaire ontwikkeling in Europa in de loop van de tijd vanuit de prenationale, de nationale en de supranationale fase worden besproken. In de volgende sub-paragraaf zal worden gepoogd daartoe te komen.

1.2. Ontwikkelingsfazen in West-Europa

Reeds werden drie ontwikkelingsfazen onderscheiden. Zij liggen als wij letten op de namen van de stadia min of meer vanzelfsprekend in elkaars verlengde: de prenationale, de nationale en de supranationale fase. Waarover is echter nu in concreto sprake? Er is behoefte aan een begripsmatige begrenzing van de drie onderscheiden stadia. Omdat deze studie is gewijd aan het geografische gebied waarin een geldstelsel bestaat en functioneert, kan voor deze begrenzing het geldstelsel tot uitgangspunt dienen. Een geldstelsel is een verzameling munten, plus munt- en bankbiljetten, met een in het geldend recht geregelde vaste onderlinge waardeverhouding. De begrenzing van de stadia ligt in de aard van het desbetreffende geldende recht. In het prenationale stadium is dit recht nog niet van nationale aard. In het nationale stadium is dat wel het geval. In het supranationale stadium wordt het geldstelsel geregeld in het supranationale recht.

Nu komen de stadia conform een begrenzing als zoëven omschreven afzonderlijk aan de orde. Daarbij zullen de geraadpleegde werken om een veelheid van noten te voorkomen, niet worden aangehaald: zij zijn wel vermeld op de literatuurlijst (o.a. de studies van Bouman, Treep, von Eijjern en Mallens).

De prenationale fase is in beginsel die lange tijd welke verliep tussen de eerste indirecte ruilverhouding en de vorming van een nationaal geld-

stelsel. Niet die gehele faze uiteraard, doch slechts enkele gebeurtenissen in het meest recente deel ervan worden hier besproken.

De gedachten gaan daarbij naar de 16de en 17de eeuw. In die tijd kreeg het mercantilisme gestalte. In West-Europa had dit een tweetal aspecten waarnaar Bouman verwijst en die hier van belang zijn. Het Westeuropese mercantilisme 'hoezeer ook ingeschakeld in het streven naar staatsmacht, berustte gewoonlijk op een oprechte belangstelling voor de welvaart als zodanig'.

Voor wat het eerste aspect betreft — het streven naar staatsmacht — is er een verschil tussen het Franse en het Duitse deel van het EEG-gebied. In Frankrijk, waar men van oudsher een combinatie van een individualistische levenshouding met een vrij sterk nationaal politiek gezag aantreft, ontwikkelde zich het mercantilisme in de richting van een nationale welvaartspolitiek, waarbij het bedrijfsleven zich vrij ontplooien kon. Duitsland kon in de 16de en 17de eeuw nog niet tot politieke eenheid komen. Het mercantilisme leidde aldaar tot de kameralistiek: een veelheid van adviezen aan de vorsten voor hun huishouding. De politieke versnippering en de machtsposities van de vorsten leidden ertoe dat vrije ontplooiing van het bedrijfsleven in veel mindere mate mogelijk was dan in Frankrijk. In aansluiting hierop ontstonden in de negentiende eeuw verschillen in monetaire ontwikkeling tussen Duitsland en Frankrijk, die nog nader de aandacht vragen.

Op het program van het mercantilisme stond ook de bevordering van de welvaart. Bouman wijst er in dit verband op dat het mercantilisme een structureel onderdeel is van het vroegkapitalisme, vooral als het wordt bekeken van de monetaire kant. Het geldverkeer ontwikkelde zich sterk en in de ordening daarvan kreeg de overheid een belangrijke taak. Daarmee komt de nationale faze binnen de gezichtskring.

Het nationale stadium in West-Europa begint even na 1800 en loopt tot heden. Deze periode kan, als wij letten op belangrijke monetair-structurele ontwikkelingslijnen, worden verdeeld in een viertal substadia. In het eerste substadium kwamen nationale circulatiebanken tot stand (1815-1875). Vervolgens gaf het particuliere bankwezen een grote opkomst te zien (1875-1920). Na de eerste wereldoorlog en met name in de dertiger jaren belandde de klassiek-liberale maatschappij in een diepe crisis. Na de tweede wereldoorlog oriënteerde het nationale monetaire bestel zich in internationale richting.

In de 19de eeuw werden circulatiebanken opgericht, achtereenvolgens in Frankrijk (1800), in Nederland (1814), in België (1835), in Italië (1859) en in Duitsland (1875). De nationale metallieke standaard ontstond

met bankbiljetten als fiduciair geld, waarvan de inwisselbaarheid werd gegarandeerd door de circulatiebank. Het gezag op monetair terrein is daarbij in Frankrijk en in Duitsland op verschillende wijzen benaderd.

In Frankrijk domineerde een klassiek-liberale houding. Het is tot op heden merkbaar dat in dit land het individualisme is gecombineerd met een vrij sterk nationaal gezag. In deze combinatie zit iets logisch. Zij geeft uitdrukking aan de door Machiavelli beschreven 'onrust van de individualistische mens, die de chaos vreest en zich daarom in de onvermijdelijkheid van de gezagshandhaving schikt'. In een liberaal-getint maatschappelijk milieu leeft de wens de verhouding tussen overheid en onderdaan concreet en goed omlijnd te ordenen vanuit de individualistische levenshouding. Deze gedachte domineerde bij de oprichting van de Banque de France. Het liberale denken bepaalde de houding met betrekking tot het bankbiljet, de circulatiebank en het monetair gezag. Naar liberale opvatting moet het bankbiljet inwisselbaar zijn in edel metaal tegen een vaste prijs. Vervolgens moeten voor de goede orde de bankbiljetten in een bepaald land worden uitgegeven door één bank. Als overweging geldt daarbij dat de emittent, door de garantie van de inwisselbaarheid, verplichtingen heeft tegenover de burgers. Het gezag in de liberale maatschappij heeft steeds verplichtingen tegenover de individuen, niet alleen ter garantie van de *liberté*, maar ook van de *égalité*. Het monetaire gezag maakt hierop geen uitzondering. De *égalité* eist dat de bankbiljetten alle gelijk, proportioneel naar hun nominale waarde, gedekt zijn. Daartoe moet de voorraad edel metaal, die ter dekking dient, zich bevinden op één punt, van waaruit de uitgifte der bankbiljetten plaats heeft. Tot slot mag de ene circulatiebank geen staatsbank zijn, maar ook geen particuliere bank. Want het geld dat zij uitgeeft, is niet van de staat, noch van een of van enkele individuen. Daarom werd de Banque de France opgericht als een speciale rechtspersoon.

Geheel anders waren de overwegingen bij de oprichting van de Deutsche Reichsbank in 1875. In Duitsland leefde niet het ideaal te komen tot een afgewogen formele verhouding tussen staatsgezag en onderdaan ter garantie van liberale vrijheid en gelijkheid voor elke burger. Bij de oprichting van de Reichsbank klonk een ander geluid: . . . der Nachwächterstaat war ein veraltetes Ideal'. Er moest orde komen op monetair gebied ter wille van de economische vooruitgang in een land dat nog maar juist zijn politieke eenheid had verkregen en waar nog verschillende munten, papiergeld van eenentwintig staten en de bankbiljetten van eenendertig circulatiebanken in omloop waren. De nieuwe monetaire orde, waarin de Reichsbank een grote rol ging spelen, was in een bepaald opzicht niet revolutionair. Meer-

dere circulatiebanken van de vroegere Duitse staten, met name de Pruisische Bank, kenden reeds een grote invloed van overheidswege in hun bestuur. Bij de Reichsbank werd dat gecontinueerd.

De Banque de France werd vanaf 1808 (tot 1936) bestuurd door een 'Conseil Général', samengesteld uit drie gouverneurs, drie censoren en vijftien regenten. De gouverneurs werden benoemd door de regering, de censoren en regenten door de algemene vergadering van aandeelhouders, die echter was beperkt tot tweehonderd grootaandeelhouders. De Reichsbank daarentegen werd geleid door een directorium 'das unmittelbar dem Reichskanzler unterstand'. Dit verschil in monetair gezag kan als uitgangspunt dienen in de volgende paragraaf voor een bespreking van het monetaire gezag in EEG-verband.

Tijdens het tweede nationale substadium bloeide in West-Europa de vrije volkshuishouding. Het liberaal-economische proces was in hoofdzaak een nationale aangelegenheid, behoudens het imperialistische streven van een aantal naties. In alle Westeuropese landen bestond de metallieke standaard. Maar vanaf ongeveer 1870 voltrokken zich in het geldwezen structurele veranderingen die het einde van deze standaard inluiden. Drie ontwikkelingslijnen grepen daarbij in elkaar. Het particuliere bankwezen bracht het girale geldverkeer tot ontwikkeling. De nationale bank werd als gevolg daarvan ook bank der banken. Tot slot raakten het particuliere bankwezen en de industrie met elkaar vertrouwd.

Men ziet deze ontwikkelingslijnen duidelijk in Frankrijk. In de loop van de negentiende eeuw ontwikkelden zich aldaar — zoals onder andere blijkt uit de studie van Treep — de circulatiebank en een aantal particuliere banken, zoals depositobanken, de 'banques d'affaires' en de banken voor middellang krediet. Tussen beide ontstond een spanningsveld; daarvoor zijn twee oorzaken. Op de eerste plaats domineerde in wetenschappelijke kring de gedachte, dat het publiek via het bankbiljet en niet via het 'moderne deposito' met het bankwezen vertrouwd diende te worden. Impliciet bevat deze gedachte het standpunt dat de circulatiebank en het chartale geld een dominerende positie in het geldverkeer behoren in te nemen. Dit standpunt heeft het klassiek-liberale denken over monetaire zaken, dat met betrekking tot de 'Banque de France' zoëven aan de orde kwam, als basis. De tweede oorzaak van deesignaleerde spanning houdt in, dat het klassiek-liberale denken over monetaire aangelegenheden een bepaalde weerklink bij de bevolking had. Gedurende lange tijd stond het Franse bedrijfsleven niet erg welwillend tegenover de gedachte het betalingsverkeer via particuliere banken te laten lopen.

In het laatste kwartaal van de negentiende eeuw kwamen vooral de

depositobanken tot ontwikkeling, hetgeen mogelijk was omdat het bank-beleid werd afgestemd op de mentaliteit van de Franse burger. De leiding van de depositobanken zocht naar een veilige belegging van de toevertrouwde middelen en een hoge graad van liquiditeit. Daarmee echter was nog lang niet voldaan aan de kredietbehoeften van de opkomende industrie. Deze vond lange tijd weinig weerklank. Eerst vanaf 1872 kwamen de 'banques d'affaires' tot stand, die zich bezig hielden met het verstrekken van industriële kredieten op lange termijn. Deze banken zijn erin geslaagd een eigen positie op te bouwen. Dat geldt ook voor de banken ter verstreking van middellang krediet, die vooral na 1918 zijn opgekomen.

Zo grepen de drie genoemde ontwikkelingslijnen — het tot ontwikkeling komen van het particuliere bankwezen; structurele wijzigingen in het geldstelsel, die het einde van de gouden standaard inluiden en integratie van bankwezen en industrie — in elkaar. Het een en ander duidt op een evolutie in de structuur van het geldwezen in relatie tot het niveau van het economisch proces. Die ontwikkeling hield in dat het bankbiljet en het girale geld zonder grote zorg omtrent de metaaldekking door economische subjecten werden aanvaard in het ruilverkeer. Dit betekende micro-economisch reeds het einde van de metallieke standaard. Het liberaal-ideologische monetaire tijdvak ging voorbij. De dekkingsvoorschriften voor de centrale bank zouden weliswaar nog decennia lang gehandhaafd worden. Maar de economische subjecten aanvaardden het geld reeds op basis van het vertrouwen, dat zij het later ook weer op de normale wijze zouden kunnen aanwenden in het economisch verkeer. Een economisch proces met hoogontwikkeld ruilverkeer vraagt zo'n houding van de marktpartijen. De hier aan de orde zijnde relatie tussen economische groei en monetaire evolutie, ofwel de structuur van het momentele geldstelsel, dient in de volgende paragraaf in het kader van de Westeuropese monetaire integratie nader te worden onderzocht.

In de periode tussen de twee wereldoorlogen, het derde nationale substadium, belandde het liberaal-economische stelsel in een diepe crisis. Het vierde nationale substadium, dat even na de tweede wereldoorlog begon, heeft een internationaal accent. De economische relaties tussen de Westeuropese landen werden intiëmer. Maar de nationale monetaire zelfstandigheid bleef intact. Het nationale geldstelsel is nog maar recent ter discussie gesteld. Tussen het derde en het vierde nationale substadium ligt een verband met de kritiek op de vrije volkshuishouding die na 1945 grote en praktische betekenis kreeg. Wat is het wezen van deze kritiek? De klassiek-liberale conceptie van het economisch bestel houdt in, dat in de vrije volkshuishouding de onderscheiden economische subjecten

zich conflictloos vrij kunnen ontplooien, onder andere door volledige werkgelegenheid voor de arbeidende groep. Deze opvatting contrasteerde scherp met de donkere werkelijkheid der dertiger jaren. Een aantal doeleinden, zoals volledige werkgelegenheid en egalisering van de conjunctuurgolven, bleken toen niet in vervulling te gaan. Bij de kritiek, die vooral door de crisis werd ingegeven, ging het niet om de introductie van doeleinden met betrekking tot het economisch proces die liberaal onaanvaardbaar zouden zijn. In de klassiek-liberale gedachtengang zijn volledige werkgelegenheid, betalingsbalansevenwicht, een stabiel prijsniveau, bevredigende economische groei en een juiste inkomensverdeling nooit als onbelangrijk of als niet-nastrevenswaard terzijde geschoven. De kritiek heeft dan ook iets eigenaardigs. Het wezen ervan blijkt uit de wijze waarop zij werd geuit. Zij werd gericht op de maatschappijstructuur, zoals die vanuit liberaal gezichtspunt het meest wenselijk werd geacht. De kritiek werd geuit op de vrije volkshuishouding als samenlevingsvorm. Een oude ideologie omtrent een gewenste maatschappijstructuur werd daarmee terzijde geschoven. Maar de kritiek was niet zó dat het beeld van een nieuwe toekomstige maatschappij werd opgeroepen, waarin de gestelde doeleinden wel in vervulling zouden gaan. Daarom behoort het tot het wezen van de kritiek der jongste decennia op de vrije volkshuishouding, dat de huidige generatie niet gelooft in een maatschappij, waarin een 'invisible hand' of een totalitair gezag er voor zorgt dat alles goed komt. Daarmee werd de weg naar de gemengde volkshuishouding opengesteld. De aard van deze volkshuishouding, voorzover van betekenis voor de monetaire integratie in West-Europa, vraagt nog nader de aandacht.

Voorgaande globaal-historische benadering van de monetaire ontwikkeling leert dat de EEG-staten eenmaal een monetaire grens hebben overschreden en wel met de overgang van de prenationale naar de nationale fase. Zij leert verder dat een nieuwe grensoverschrijding in het verschiet ligt. De specifieke vraagstukken die daarbij naar voren komen zijn: de plaats van het monetaire gezag, de structuur van het momentele geldwezen en de aard van de gemengde volkshuishouding.

1.3. Monetair-structurele ontwikkeling in Oost-Europa

De aandacht gaat nu uit naar Oost-Europa. De COMECON-integratie, — met de aantekening dat aanvankelijk de COMECON niet als integratie was bedoeld, maar zich wel als zodanig gaat ontwikkelen — kan worden getypeerd als het samengaan van een aantal centraal-geleide economieën onder Sovjetrussische supervisie⁶. Dit samengaan is een historisch proces, waarin

een drietal ontwikkelingen samenvloeit:

- de politieke, economische en monetaire ontwikkeling in Tsjecho-Slowakije, Polen, Hongarije, Roemenië en Boelgarije vanaf $\pm$ 1860 tot de eerste wereldoorlog en voorts de gang van zaken op deze terreinen tussen de twee wereldoorlogen;
- de groei van de Sovjetstaat na 1917;
- de uitbreiding van de Russisch-communistische invloedssfeer in Oost-Europa vanaf 1945.

Een uitgebreide bespreking van deze drie punten sluit het gevaar in dat deze sub-paragraaf onevenwichtig lang wordt. Daarom wordt volstaan met een bespreking van het karakteristieke op monetair terrein. Ook nu zullen de geraadpleegde werken niet in de tekst worden geciteerd; zij zijn wel vermeld op de literatuurlijst.

In de tweede helft van de negentiende eeuw werden Roemenië en Boelgarije zelfstandige staten, die bij de schepping van een nationaal geldstelsel de blik richtten naar West-Europa, met name naar Frankrijk. In 1868 voerde Roemenië een metalliek geldstelsel in op basis van de Franse muntvoet. De lei werd standaardmunt; deze was qua gehalte en waarde gelijk aan de toenmalige Franse franc. In 1880 werd de Roemeense nationale bank opgericht. Boelgarije volgde het Roemeense voorbeeld. Op 11 juli 1879 werd in een dekreet de waardeberekening van vreemde munten op basis van de Franse franc voorgeschreven. In 1880 kwam een Boelgaars metalliek geldstelsel tot stand met de lev als standaardmunt die eveneens gelijk was aan de toenmalige Franse franc. Hoewel Roemenië en Bulgarije formeel niet bij de Latijnse Muntunie aansloten, volgden zij in hun monetair beleid wel de afspraken, die binnen deze unie werden gemaakt.

In Oost-Europa begon op kleine schaal een nationale ontwikkeling met de blik naar West-Europa. Lag een politieke, economische en monetaire opgang in het verschiet, zoals die zich in West-Europa reeds voor een groot deel had voltrokken? Voor het antwoord op deze vraag is de gang van zaken in de periode tussen de twee wereldoorlogen van grote betekenis.

Vergelijkt men de landkaart van Europa van even vóór 1914 met die van kort na 1918, dan valt de verdeeldheid van Centraal-Europa in vele kleine staten op. Dat is het resultaat der verdragen van Versailles, Saint-Germain en Trianon. Het gevolg van de vredesregelingen was dat in 1920 een episode in de Centraaleuropese geschiedenis begon met een veelheid van vraagstukken.

De nieuw gevormde staten moesten orde op zaken stellen, met name op monetair gebied. Daarbij ging Tsjecho-Slowakije voorop. Reeds in 1919 werd een monetaire sanering doorgevoerd; de Tsjechische kroon werd standaardmunt. Een afdeling van het Ministerie van Financiën kreeg de zorg voor de bankbiljettenuitgifte. Deze taak werd later overgenomen door de Nationale Bank van Tsjecho-Slowakije, die in 1925 werd opgericht.

Deze snelle monetaire sanering had als gunstig gevolg dat Tsjecho-Slowakije van de inflatie, die in Duitsland en Oostenrijk in het begin van de twintiger jaren plaats vond, gespaard bleef. Dat gold niet voor Polen. Tot 1918 circuleerden in het Russische, Duitse en Oostenrijkse deel van dat land — op die wijze was Polen verdeeld sinds 1815⁷ — respectievelijk roebels, marken en kronen. Daarnaast was tijdens de bezetting in 1916 door de Duitsers een circulatiebank in het leven geroepen die Poolse marken uitgaf. Na de totstandkoming van de staat Polen nam de overheid de taken van deze bank over. Al het circulerende geld werd omgezet in Poolse marken. Van 1919 tot 1923 vond een grote inflatie plaats. Aan het einde van 1918 bedroeg de circulerende geldhoeveelheid ruim een miljard marken; op 31 maart 1924 niet minder dan ruim 596 miljard. Toen werd een monetaire reorganisatie doorgevoerd. De Poolse nationale bank ('Bank Polski') werd opgericht; een nieuwe standaardmunt — de zloty, zoals reeds tijdens Sigismund III (1587-1632) een Poolse gouden munt was genoemd — werd ingevoerd.

De monetaire sanering van Hongarije doet denken aan Tsjecho-Slowakije en aan Polen. Evenals in Tsjecho-Slowakije werden de circulerende kronen afgestempeld. Maar deze afgestempelde kronen moesten voor de helft gedwongen worden geleend aan de overheid, die daarmee haar budgettekort financierde. Door deze werkwijze werd de weg naar de inflatie betreden. In 1924 begon men met de monetaire sanering, waarbij de Volkenbond hulp bood. De Hongaarse nationale bank werd opgericht; een nieuw **geldstelsel werd ingevoerd met de pengő als standaardmunt.**

Alle landen accepteerden de metallieke standaard conform klassiek-liberale opvatting; typerend in dit verband is dat hun centrale banken vaak een oplopend dekkingspercentage kregen voorgeschreven. In Boelgarije bepaalde art. 8 van de wet, waarin de positie van de nationale bank werd geregeld: 'The gold reserve against liabilities at sight must not be below 33 1/3 per cent, and the Bank will take steps to raise proportion to 40 per cent'. De centrale bank van Tsjecho-Slowakije startte met een dekkingspercentage van 20, dat met 1% per jaar moest stijgen tot 35%. Ook de centrale bank van Hongarije startte met een dekkingspercentage van 20%, dat in ± 20 jaar moest oplopen tot 33 1/3%. In Polen moest

het dekkingspercentage stijgen van 30 naar 40%.

Het ideaal leefde staten te vormen naar Westeuropes model. Dit ideaal uitte zich ook op het monetaire vlak. Dit streven is niet met succes be kroond. Op dit punt is het betoog van Wirsing instructief. De vorming van de naties in Europa, zo zegt deze auteur, verliep in drie fazen. Tijdens de eerste fase werd, denkend aan Frankrijk en Engeland, de staat gevormd als de resultante van een historisch groeiproces. Aan het einde daarvan stond, strikt genomen, niet de proclamatie, maar het feit van de natie. De vorming van de natie op deze wijze was juist; zij leidde tot politieke democratie en economische vooruitgang. In de tweede fase, denkend aan Italië en Duitsland, werden geografische begrippen tot naties. Maar het geografisch begrip was niet scherp omlijnd; de begrenzing ervan schiep problemen. Daarmee verloor 'der Nationalstaatsbegriff an Eindeutigkeit'. De beperkte politieke mogelijkheden binnen het kader van de staat begonnen zich reeds af te tekenen.

De derde fase omvat de vorming van de staten in Centraal-Europa. Deze fase heeft een bepaalde tweeslachtigheid. Enerzijds werden de resultaten die bereikt werden in de eerste fase als doeleinden gezien. Er was een ideaal om sterke en gezonde naties te vormen. In enkele landen van Centraal-Europa was er een streven naar politieke democratie. Men wilde economische vooruitgang en evenwichtige monetaire ontwikkeling. Maar, aldus Wirsing, in feite stelden zich de problemen die al in de tweede etappe naar voren kwamen, in versterkte mate. Deze conclusie wordt door de studie van Hugh Seton-Watson ondersteund. Deze auteur heeft de geschiedenis van Centraal-Europa tussen de twee wereldoorlogen ingedeeld in drie perioden. In de eerste periode (1918- ± 1923) was de aandacht geconcentreerd op de 'foundation of new states'. Daarbij ging het met name om de regeling van grensvraagstukken, waarbij vooral Tsjecho-Slowakije en Polen problemen ontmoetten. In de tweede periode, die liep van ± 1923 tot in het begin der dertiger jaren bereikten de landen een relatieve stabiliteit. Toen vond overwegend ook de aanpassing van het monetair bestel plaats. In de derde sub-periode vormen Polen, Hongarije, Roemenië en Boelgarije vier variaties op één thema. Deze landen kenden elk een groeiende dictatuur in dit tijdvak, die ook het economisch leven voor een groot deel beheerste. Kenmerkend voor het regime in elk land was dat het verstoken bleef van een idee voor economische ontwikkeling, die praktisch van betekenis was.

Voor al in deze tijd nestelde zich in Polen, maar ook in andere Centraal-europese staten, het etatisme. Met deze term wordt aangeduid de neiging om bij het verdelen van taken eerst te denken aan het staatsgezag. Eta-

tisme is niet een bepaalde ideologie die de staat de zorg voor het onderwijs, etc. wil opdragen, doch duidt op een praktische voorkeur om bepaalde taken door de staat te laten uitvoeren. Binnen het etatisme kan een bepaalde ideologie inhoud worden gegeven. Dat was tussen de twee wereldoorlogen in Centraal-Europa juist niet het geval. Er kwamen dictaturen, die zonder grote visie en zonder groot succes, een economisch beleid voerden, dat weinig perspectief bood.

Wat tenslotte de ontwikkeling na de tweede wereldoorlog betreft, moge erop worden gewezen dat volgens het commentaar van Stalin de revolutie van 1917 een tweeledige betekenis heeft. Voor de Westeuropese proletariërs moge zij leiden tot geloof in eigen kracht en in de mogelijkheid succesvol naar de staatsmacht te grijpen. Voor de volkeren van het nabije Oosten en Azië moge de revolutie betekenen dat zij 'zu historischem Sein' ontwaken. Volgens deze gedachtengang werd in Sovjet-Rusland een communistische staat geschapen met een historisch-unieke betekenis. Sovjet-Rusland werd het uitverkoren grondgebied voor de vestiging van de dictatuur van het proletariaat. Van hieruit zou na de tweede wereldoorlog een communistische infiltratie in Centraal-Europa plaatshebben. De geschiedenis daarvan is bekend. Er kwam een aantal communistische naties tot stand onder Sovjetrussische supervisie met eigen geldstelsels. Daarbij werd alleen in Hongarije, in vergelijking met de situatie tussen de twee wereldoorlogen, een nieuwe munt – de forint – ingevoerd. De betreffende staten maakten een industrialiserings- en economisch groeiproces door in de jongste twintig jaar, hetgeen leidt tot internationalisering van hun economieën. Op grond daarvan stelt zich monetaire integratie in Oost-Europa met steeds dwingender noodzaak.

Opvallend is dat de Oosteuropese staten in de laatste jaren trachten tot een grotere zelfstandigheid te komen. Hoe moeten nu de economische tendens tot internationalisering enerzijds en de politieke tendens met een nationaal accent anderzijds, in relatie tot elkaar worden beschouwd? In dat kader moet het perspectief van de communistische monetaire integratie in Oost-Europa worden geplaatst. Dat komt nader aan de orde in paragraaf 3 van dit hoofdstuk.

2. DE VORMING VAN EEN MONETAIRE UNIE

Vanuit economisch-theoretisch gezichtspunt bestaat de ideale monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen in het scheppen van één geldstelsel binnen het integratiegebied. Deze conclusie, waartoe wij kwamen

in voorgaand hoofdstuk, heeft een beperkte betekenis, want zij bevat geen concrete opdracht om een monetaire unie tot stand te brengen. De realisering van economisch-politieke doeleinden in de gemengde volkshuishoudingen wordt nu eenmaal niet door de economische theorie voorgeschreven, maar vindt plaats op basis van argumenten, die democratisch als juist zijn erkend en aanvaard in een gedifferentieerd maatschappelijk bestel. De vraag rijst of vanuit dit gezichtspunt, in aansluiting op de zoëven beschreven historische ontwikkeling, de vorming van een monetaire unie mogelijk is.

2.1. Economie en politiek in de gemengde volkshuishouding

Het geld is in zijn diverse functies, vooral als rekeneenheid en als ruilmiddel, steeds een instrument voor het verkrijgen van een bepaalde, gewenste afloop van het economisch proces. In de onderscheiden volkshuishoudingen speelt het geld daartoe een inhoudelijk gedifferentieerde rol, die echter steeds wordt bepaald door een drietal factoren. Deze zijn:

- a. de doelstellingen, die gelden met betrekking tot het economisch proces in de betreffende volkshuishouding;
- b. de structuur van de monetaire orde waarbij het in concreto gaat om de vorming van het geldstelsel, de wijze van geldvoorziening en de aard van het geldgebruik;
- c. de plaats en de taak van de monetaire autoriteiten.

Deze drie punten worden nu besproken met betrekking tot de monetaire integratie in EEG-verband. Denkend over de mogelijke toekomst, in aansluiting op het recente verleden, van de monetair-geografische grens in West-Europa, is het zinvol uit te gaan van de economische groei, die er toe leidt dat de nationale grenzen monetair erg eng worden. Dit kan leiden tot een supranationaal geldstelsel. De drie zoëven genoemde factoren, die de rol van het geld in beginsel bepalen, houden nu in dat de beschouwing kan worden gericht op drie vragen:

- ad a.* past een uitbreiding van het monetair-geografisch gebied, welke tot stand komt met de schepping van een supernationaal geldstelsel, in de doelstellingen van het economisch proces, zoals zich dat binnen de huidige gemengde volkshuishouding voltrekt?
- ad b.* welke invloed heeft de betreffende uitbreiding op de monetaire orde, voor wat betreft de geldvoorziening en het geldgebruik? Is die invloed aanvaardbaar? Bij de bespreking van dit punt komt de specifieke

inhoud van de geldfuncties in de gemengde volkshuishouding met betrekking tot de monetaire integratie aan de orde;

ad c. welke plaats en taak krijgt het monetaire gezag bij een supranationaal geldstelsel?

Met de beantwoording van deze vragen wordt aangesloten op sub-paragraaf 1.2., waar de betreffende punten reeds ter nadere overweging werden genoteerd. De aard van de gemengde volkshuishouding, de structuur van het momentele geldwezen en de plaats van het monetaire gezag trekken andermaal de aandacht.

Op de eerste plaats is het dus de vraag of uitbreiding van het monetair-geografische gebied in overeenstemming is met de doeleinden van het economisch proces, zoals zich dat momenteel in de Westeuropese gemengde volkshuishouding voltrekt. Wij zagen dat vooral de economische groei aanleiding kan geven tot monetaire integratie. Deze groei wordt op hoge prijs gesteld. Daarnaast bestaat in de Westeuropese gemengde volkshuishouding een grote voorkeur voor een kwantitatief-ruime geldpolitiek, opdat — naast de economische groei — ook nog andere macro-doeleinden kunnen worden bereikt. Concreet luidt nu de vraag: is uitbreiding van het monetair-geografische gebied in overeenstemming met de monetaire eisen van het economische groeiproces en kan daarbij de gewenste kwantitatief-ruime geldpolitiek worden gevoerd? Met deze probleemstelling wordt een relatie gelegd tussen het economisch-theoretische betoog van het vorige hoofdstuk en de meer praktische economisch-politieke benadering, die nu wordt nagestreefd. De theoretische beschouwing vormt de achtergrond van een nu te ontwerpen economisch-politieke gedachtengang. Daarmee komen economie en politiek in de gemengde volkshuishouding met elk een eigen betekenis tegenover elkaar en krijgt de theorie van de monetaire unie haar juiste plaats binnen het geheel van deze studie.

In het vorige hoofdstuk werd vastgesteld dat de monetair-evenwichtige wisselkoers, die praktisch gerealiseerd kan worden door de schepping van een supranationaal geldstelsel, het monetaire klimaat bij uitstek is voor economische groei in internationaal verband. Deze wisselkoers bevat impliciet de gewenste kwantitatief-ruime geldpolitiek en leidt tot een juiste ontwikkeling van het prijsniveau en van de prijsverhoudingen in een zich ontplooiend economisch bestel, waarbij macrodoeleinden, zoals volledige werkgelegenheid en een aanvaardbare inkomensverdeling, kunnen worden gerealiseerd. De theorie van de monetair-evenwichtige wisselkoers is dan ook een goede achtergrond voor hetgeen nu volgt; daarom wordt in deze

*over
vrij
12*

sub-paragraaf gestreefd naar een economisch-politieke interpretatie van de voorgaand ontworpen gedachtengang omtrent de monetaire unie.

Zo'n interpretatie is gewenst. Want de uitbreiding van het monetair-geografisch gebied is niet slechts een theoretische aangelegenheid. Zij wordt ook een praktische economisch-politieke noodzakelijkheid, naarmate de economische groei voortgaat. In een nog niet-ontwikkeld economisch bestel, met een primitief transportwezen en een consumptieve vraag die overwegend is gericht op de vervulling van de eerste levensbehoeften, zijn de geografische ruimten, waarbinnen de produktie en de consumptie zich voltrekken, klein en door de aard van het economisch proces vallen zij praktisch samen. In de ontwikkelde volkshuishouding is dat juist niet het geval. De produktie vertoont daar een geografische concentratie; de consumptie een wereldwijde oriëntatie. Belangrijk is in dit verband het reeds besproken feit dat de economische groei vooral een gevolg is van gedifferentieerde sectorale technische vooruitgang. Deze is min of meer voor de hand liggend. Geen enkel land kan zich op allerlei terreinen technisch ontwikkelen; in elk land zal worden gestreefd naar een zinvolle produktie-specialisatie. De economische groei leidt dan tot het ontstaan en het vergroten van comparatieve kostenverschillen tussen de onderscheiden landen.

De landen worden dan voor wat de afzet van hun produkten betreft, steeds meer van elkaar afhankelijk. Want in autarkisch verband zou een technische vooruitgang als bovenbedoeld, weinig of geen winst opleveren. Wellicht zouden de prijzen van de goederen, die onder technisch gunstiger omstandigheden dan vroeger worden voortgebracht, vrij ver dalen. Daarom is het gewenst dat technische vooruitgang gepaard gaat met vergroting van het geografisch afzetgebied. De open grenzen voorkomen dan een onaangename prijsdaling van het goed dat bij dalende kosten per eenheid produkt in grotere hoeveelheden dan voorheen op de markt wordt gebracht. Het supranationale geldstelsel is nu in beginsel het monetaire klimaat bij uitstek waarin zich technische vooruitgang, produktie-specialisatie en toeneming van de internationale handel kunnen voltrekken. Zo mag worden vastgesteld dat uitbreiding van het monetair-geografisch gebied in principe gewenst is in de gemengde volkshuishouding met sectoraal-gedifferentieerde economische groei.

Vervolgens is de vraag aan de orde of, gelet op de aard van de geldvoorziening en het geldgebruik, een supranationaal geldstelsel al of niet gewenst is. De beschouwing hiervan sluit nauw aan op het voorgaande. Naarmate de economische groei voortgaat, komen er veranderingen in de geldvoorziening en in het geldgebruik. Men kan deze veranderingen bezien vanuit

het kwalitatieve of vanuit het kwantitatieve gezichtspunt. In kwalitatief opzicht komen er met de economische groei wijzigingen in de aard en in de vorm van het geld; in kwantitatief opzicht verandert de omvang van de circulerende geldhoeveelheid. Wij hebben nu uitsluitend de kwalitatieve veranderingen op het oog.

In de vorige paragraaf werd in dit verband reeds vastgesteld dat de rol van het geld evoluerend is in het kader van de economische groei. Een stijgend niveau van produktie en consumptie door arbeidsspecialisatie betekent dat elk van ons steeds minder produceert van datgene wat hij consumeert. Dat leidt tot toeneming van het ruilverkeer en vraagt een ontwikkeling van het geldwezen in gelijke tred. Dit proces voltrekt zich reeds geruime tijd. Door de economische groei is het geldwezen structureel belangrijk gewijzigd. Met name vond een overgang plaats van het geld als een goed of een aanspraak daarop, naar fiduciair geld. Deze overgang bevat een tweetal punten, die voor de beantwoording van de vraag of uitbreiding van het monetair-geografische gebied uit een oogpunt van geldvoorziening en geldgebruik aanvaardbaar is, belangrijk zijn. De aandacht gaat hier uit naar de ontwikkeling van het fiduciaire geld op het micro-, resp. op het macro-economische vlak.

Vanuit micro-economisch gezichtspunt gaat het om de rol van het geld in een bepaalde economische transactie. Het kenmerkende van het fiduciaire geld in dit opzicht kan worden geschetst vanuit de functies reken-eenheid en ruilmiddel. In beginsel heeft het geld deze twee functies steeds. Zolang het geld een goed is of een aanspraak daarop, hebben die functies ten opzichte van elkaar een zekere zelfstandigheid. De onderscheiden functies kunnen dan zelfs door verschillende geldsoorten worden uitgeoefend; bijvoorbeeld fungeert een gouden munt als rekengeld en zilvergeld als ruilmiddel. Dit is mogelijk als er tussen beide geldsoorten een bepaalde waardeverhouding bestaat⁸.

Met de ontwikkeling van het fiduciaire geld echter, wordt het geld op de eerste plaats rekeneenheid. Het geldbezit omvat nu de zeggenschap over een aantal rekeneenheden in chartale of girale vorm, waarmee economische waarden worden aangeduid. Hierop aansluitend is het geld in de ruilmiddelfunctie te omschrijven als rekeneenheden, die in ruil voor economische waarden kunnen worden overgedragen. Het eigenaardige van de monetaire ontwikkeling vanuit micro-economisch gezichtspunt — hetgeen reeds in sub-paragraaf 1.2 bij de bespreking van het Franse bankwezen werd signaleerd — houdt in, dat de term 'geldeenheid' niet meer verwijst naar een klompje goud of een aanspraak daarop, maar naar rekeneenheden met een aanspraak op economische waarden.

Vanuit macro-economisch gezichtspunt, waarbij het gaat om de rol van het geld in het gehele economische proces, betekent de overgang van het metallieke naar het fiduciaire geldstelsel in West-Europa, dat er maatschappelijke verwachtingen zijn ontstaan met betrekking tot de circulerende geldstroom. Hierbij zijn vooral de continuïteit en de stabiliteit van het economische proces belangrijke punten.

Welke consequenties heeft de schepping van een supranationaal geldstelsel voor de geldvoorziening en het geldgebruik met bovenomschreven kenmerken? We kunnen vaststellen dat de aangeduide ontwikkeling in de structuur van het geldwezen de uitbreiding van het geografische circulatiegebied niet in de weg staat, maar juist ondersteunt. Want uit het voorgaande kunnen drie praktische economisch-politieke motieven voor de vorming van een supranationaal geldstelsel worden afgeleid:

- de economische groei noodzaakt tot economische integratie. Op een aantal gebieden zal die integratie relatief gemakkelijk verlopen, als zij wordt ondersteund door monetaire integratie, in die zin dat binnen het integratiegebied één geldstelsel tot stand komt (integratie-argument);
- de micro-economische ontwikkeling van het fiduciair geld biedt het geldwezen vele mogelijkheden tot vergroting van de efficiency in het monetair verkeer. Van deze mogelijkheden kan met name gebruik worden gemaakt bij een supranationaal geldstelsel (efficiency-argument);
- met het supranationale geldstelsel kunnen de macro-verwachtingen met betrekking tot het economisch proces constructief worden ondersteund (stabiliteits-argument).

In de volgende paragraaf worden deze drie argumenten verder besproken.

Tot nu hielden wij ons in deze paragraaf bezig met het leggen van een basis voor een economisch-politieke motivering van een monetaire unie. Bij de verdere uitwerking hiervan zullen wij stoten op drie problemen, die de schepping van een supranationaal geldstelsel oproept. Deze zijn de creatie van een supranationale circulatiebank, een juiste wijze van vervanging der nationale valuta door Europees geld en de vestiging van een Europees monetair gezag. Met de behandeling van dit laatste punt zal de vraag ad c omtrent de plaats en de taak van de monetaire autoriteiten aan de orde komen.

2.2. Economisch-politieke argumenten voor een monetaire unie

De vorming van een supranationaal geldstelsel in EEG-verband kan niet

op korte termijn worden verwacht. Op de eerste plaats is met de noodzakelijke voorbereidende werkzaamheden nog maar nauwelijks een begin gemaakt. Ten tweede is de politiek-aanvaardbare motivering nog niet afgerond. Beide punten worden nu besproken.

De vorming van een monetaire unie kan verlopen in drie fazen. Wij gaan even in op de stand van zaken:

— het vast leggen van onderlinge wisselkoersen. Momenteel is nog koersvariatie mogelijk tussen kleine marges, terwijl tot devaluatie, resp. revaluatie kan worden overgegaan bij een fundamentele onevenwichtigheid van de betalingsbalans overeenkomstig de statuten van het IMF. Het gesprek over uitschakeling van de wisselkoersbeweging tussen de bestaande kleine marges komt op gang⁹. Daarnaast is een 'mechanisme voor monetaire samenwerking' in voorbereiding. De bedoeling is dat daarbij de EEG-landen automatisch, als een lidstaat dat wenst, internationale liquiditeiten aan elkaar ter beschikking stellen voor het opvangen van betalingsbalanstekorten als gevolg van eenzijdig incidenteel kapitaalverkeer⁹. De pogingen tot volledige uitschakeling van wisselkoersbewegingen en tot stabilisering van de wisselkoers door een 'mechanisme voor monetaire samenwerking', kunnen als waardevolle, maar nog bescheiden stappen in de richting van de vaste wisselkoers worden gezien;

— de vorming van een supranationaal monetair gezag. Opvallend is dat reeds bij het 'mechanisme voor monetaire samenwerking' de behoefte ontstaat aan een supranationaal instituut voor het uitvoeren van monetair-politieke taken. De gedachte om hiervoor de Bank voor Internationale Betalingen te Bazel in te schakelen lijkt minder gelukkig⁹. Het 'mechanisme voor monetaire samenwerking' is een onderdeel van de monetaire integratie binnen de EEG. Daarom is het gewenst om met de, weliswaar nog **bepaalde, werkzaamheden een instituut van de EEG zelf te belasten**. De taak van dit instituut kan later worden uitgebreid; zo'n ontwikkeling lijkt logisch te volgen op de instelling van het 'Comité van presidenten van de centrale banken van de lidstaten', waarvan in paragraaf 3 van het vorige hoofdstuk sprake was;

— de schepping van één geldstelsel binnen de EEG. Op dit punt is er nog slechts van een inleidende gedachtenvorming sprake, zoals verderop in deze paragraaf blijken zal.

Uit deze drie punten moge worden afgeleid dat met de concrete werkzaamheden voor de vorming van een monetaire unie in EEG-verband nog

maar juist is begonnen. Niettemin, zoals reeds in de inleiding tot deze studie werd vermeld, is de monetaire integratie binnen de EEG, met als strekking dat deze tot een supranationaal geldstelsel dient te leiden, het onderwerp van diverse recente studies. De belangstelling voor het onderwerp is groeiende. Daarom is het zinvol de economisch-politieke motivering van een monetaire unie, waarmee zoëven begonnen werd, nu nader te bespreken.

Wij zullen ons bezig houden met de vraag waarom een politiek-aanvaardbare motivering van een monetaire unie nodig is en op welke wijze deze tot stand kan komen. De beslissing een monetaire unie te vormen is het begin der verwerkelijking van een idee. Die idee vraagt om een verantwoording vanuit twee gezichtspunten. Op de eerste plaats dient zij een bouwsteen te zijn voor evenwichtige economische ontplooiing. Voor het antwoord op de vraag of zij hieraan voldoet, verschaft de economische wetenschap ons informatie. Vanuit dit gezichtspunt is het plan om te komen tot een monetaire unie in het vorige hoofdstuk besproken en akkoord bevonden. Maar dat is nog slechts een gedeeltelijke motivering. De voltooiing van de argumentatie vindt plaats in het praktische economisch-politieke bestel, als de betreffende idee in brede kring als juist wordt aanvaard.

Dit laatste is essentieel voor de verwerkelijking van een idee in een democratisch-pragmatisch samenlevingsverband. In het algemeen hebben ideeën omtrent mogelijke maatschappelijke vernieuwing drieërlei toekomst. Het kan zijn dat zij nooit tot werkelijkheid worden; dan kan de ontwerper van de idee er zich over beklagen dat hij niet begrepen wordt. Ten tweede is het mogelijk dat een dictatoriale macht de nieuwe idee dwangmatig realiseert. Tot slot kan de idee als juist worden aanvaard in het maatschappijbeeld van de grote groep en in aansluiting daarop tot werkelijkheid worden. Deze laatste mogelijkheid opent zich in de gemengde volkshuishouding. Want daar is geen ideologisch gefundeerde macht, die een bepaald economisch ordepatroon dwangmatig oplegt. Hieruit vloeit voort dat de relatie tussen de economische orde en de monetaire integratie in de gemengde volkshuishouding van geheel andere aard is dan in een liberaal-vrij of een communistisch centraal-geleid economisch bestel.

In het sociale kader van de gemengde volkshuishouding tracht eenieder zich, individueel en groepsgevijs, te ontplooien vanuit zijn positie en zijn kijk op de economische werkelijkheid. Daarom moet de economisch-politieke beslissing in deze volkshuishouding de toets van de kritiek kunnen doorstaan vanuit de vraag of de economische subjecten dit besluit als juist

ervaren of niet. Hier ligt het criterium voor de economisch-politieke aanvaardbaarheid van het plan om te komen tot een monetaire unie.

Het voorgaande kan zó worden opgevat dat een economisch-politiek besluit in de gemengde volkshuishouding theoretisch en praktisch juist moet zijn. De vorming van een supranationaal geldstelsel in West-Europa schijnt aan beide criteria te voldoen. Dat het hierbij om een theoretisch-juiste beslissing gaat leert de gedachtengang omtrent de monetair-evenwichtige wisselkoers. Dat het ook een praktisch-juist besluit zal zijn, volgt uit de beschouwing met betrekking tot de monetair-geografische grens. Daarbij kan er van worden uitgegaan dat in de gemengde volkshuishouding er geen dominerende ideologie is die noopt tot een nationale begrenzing van het geldstelsel. De gemengde volkshuishouding heeft voor het optimale circulatiegebied van fiduciair geld eigen criteria, die werden besproken in paragraaf 2 van voorgaand hoofdstuk. Daarnaast is deze volkshuishouding gekenmerkt door een geleidelijke economische ontwikkeling; op grond daarvan is een tijdseigen monetaire grensbepaling niet een revolutionaire, maar een evolutionaire aangelegenheid. Zo past de monetaire unie als de supranationale faze, die ligt in het verlengde van het prenationale en het nationale stadium. Tot zover lijkt het plan om te komen tot een monetaire unie theoretisch en praktisch verantwoord.

Toch is de economisch-politieke motivering nog niet afgerond. De vraag of de vorming van een monetaire unie ook als praktisch juist wordt ervaren, is nog onbeantwoord. En er zijn problemen op dit punt. Weliswaar liggen de voordelen van een monetaire unie, zo betoogt Collin, voor het grijpen. Maar anderzijds is het niet moeilijk een grote groep van tegenstanders te formeren¹⁰. Hoe komt het dat voor velen het supernationale geldstelsel bedenkingen oproept, ofschoon de kritiek — zoals bleek in de slotparagraaf van hoofdstuk II — fundamenteel nauwelijks hout snijdt? Daarop wordt nu ingegaan.

Het dualisme met betrekking tot de monetaire unie behoeft niet te verontrusten, maar het is wel nodig er ernstig rekening mee te houden. De gemengde volkshuishouding is, vooral op het economische vlak, een praktisch samenlevingsverband, waarin eenieder de zaken bekijkt op zijn manier en vanuit zijn gezichtspunt. De mogelijkheid daartoe is wezenlijk voor onze maatschappij. Daarom kan voor velen de vorming van een supranationaal geldstelsel, waarbij de vertrouwde nationale gulden plaats maakt voor een Europese geldeenheid, iets revolutionairs, iets totaal anders betekenen. Het geld is nu eenmaal 'de zenuw aller zaken' en een verandering daarin kan, hoe evolutionair zij ook is, als revolutionair worden

ervaren. Hier ligt een barricade voor het als praktisch juist ervaren van een monetaire unie en daarmee blijkt dat in het voorgaande de economisch-politieke motivering van een supernationaal geldstelsel nog niet was voltooid. De gedachte een monetaire unie te vormen, kan slechts economisch-politiek aanvaardbaar worden, wanneer zij door velen vanuit hun maatschappijbeeld als juist wordt gezien. Vanuit dit gezichtspunt kunnen het integratie-, het efficiency- en het stabiliteitsargument nader worden besproken.

Economische integratie spreekt ons aan, want deze is bevorderlijk voor de economische groei. Maar integratie van gemengde volkshuishoudingen is in haar beginperiode steeds een vrij vage aangelegenheid. Voor de vorming van een economische unie is er nu eenmaal geen concreet en afgerond plan a priori. Dat leert de geschiedenis van de EEG tot nu toe vrij duidelijk. Er zal met de vorming van zo'n unie ergens een begin worden gemaakt, terwijl tijdens het integratieproces men zich steeds op het program voor een afzienbare tijd zal moeten herbezinnen.

Het is voor de hand liggend dat in 1958 de bekende idealen van de integratie der vrije volkshuishoudingen in EEG-verband domineerden. Deze idealen zijn duidelijk en concreet. Zij spreken ook het meest aan. Zo werd al direct gestreefd naar vrijmaking van het goederen-, kapitaal- en personenverkeer. Al vlug kon hiermee niet worden volstaan en moest de integratie meer omvatten.

De vrijmaking van het goederenverkeer, met als doel de vorming van een EEG-markt voor eindprodukten, riep al spoedig de vraag op naar integratie op het gebied van de directe en de indirecte belastingen¹¹. Met name vroegen de kostprijsverhogende belastingen om harmonisatie, ten-einde zover mogelijk te komen tot dezelfde prijzen voor gelijke goederen in de onderscheiden landen. De gedachte dat het hier een zekere noodzaak betreft werd gemeengoed en leidde, resp. leidt, onder andere tot een omzetbelasting op de toegevoegde waarde. In aansluiting hierop worden de prijzen nog veel betrouwbaarder genivelleerd, als zij worden uitgedrukt in een en dezelfde geldeenheid. Bij gescheiden geldstelsels immers fungeert ons geld in het buitenland, resp. het buitenlandse geld in ons land hoogstens als rekeneenheid. Een supranationale geldeenheid vervult in de onderscheiden landen beide functies tegelijk, hetgeen een tendens tot prijsnivellering inhoudt. Daarom volgt min of meer vanzelfsprekend op de fiscale de monetaire integratie.

De vrijmaking van het kapitaalverkeer vertoont een analoge tendens. De kapitaalmarkten in het EEG-gebied zijn nog in hoge mate van nationale

aard. Maar voor economische groei is een supranationale kapitaalmarkt van grote betekenis, vooral in West-Europa. Want typerend voor het EEG-gebied is dat het totale bedrag der besparingen wel voldoende is om de nodige investeringen te financieren. Echter wel is het zo dat de kanalen via welke de besparingen naar de investeringen worden geleid, gebrekkig functioneren¹². Er is reeds ernstig gestreefd naar de vorming van een Europese kapitaalmarkt. Maar daarbij is tot nu toe het nationale geldstelsel intact gebleven. De vraag rijst hoe lang dat zo kan blijven. Want terecht wordt in het rapport-Segré een toenemende spanning gesignaleerd tussen een vrijer wordende kapitaalmarkt enerzijds en een verzwakkende nationale monetaire politiek van de andere kant¹². Daarom past bij de ontwikkeling van vrijheid in het kapitaalverkeer over de grenzen heen, het totstandbrengen van een supranationaal monetair gezag, waarover in de volgende sub-paragraaf nader sprake zal zijn.

Op de vrijmaking van het verkeer van natuurlijke personen zal hier niet nader worden ingegaan. Het is evenwel interessant dat de EEG-integratie zover is gevorderd, dat de vraag wordt gesteld naar een Europese rechtspersoon, geregeld in het supranationale recht. In dit verband heeft de Rotterdamse hoogleraar Sanders een plan voor een Europese naamloze vennootschap ontworpen. Volgens het ontwerp-statuten kan het maatschappelijk kapitaal van deze vennootschap worden uitgedrukt in Europese rekeneenheden, die dan uiteraard slechts als rekengeld fungeren¹³. De handel in de betreffende aandelen vraagt dan steeds – zolang nationale geldstelsels bestaan – een omrekening in nationale valuta van de waarde der aandelen uitgedrukt in de rekeneenheid op basis van een bepaalde wisselkoers. Deze omslachtigheid en onzekerheid kunnen worden opgeheven met de vorming van een supranationaal geldstelsel. Zo past in de ontwikkeling van de Europese naamloze vennootschap de schepping van een Europees geldstelsel.

Het integratie-argument voor een monetaire unie houdt, concluderend, in dat de schepping van een supranationaal geldstelsel juist is, omdat dit stelsel evolutionair past in de integratie van gemengde volkshuishoudingen, zoals die in EEG-verband reeds aan de gang is.

De monetaire unie zal eerst dan als praktisch juist worden ervaren wanneer blijkt dat zij tastbare economische voordelen oplevert. In dit verband kan niet worden verwezen naar de voordelen die de theorie aanwijst, in die zin dat deze unie het monetaire klimaat bij uitstek is voor economische groei. Het gaat bij de economisch-politieke argumentatie vooral om het efficiencyvoordeel dat de doorsnee-burger aanspreekt. De grotere effi-

ciency die met de vorming van een monetaire unie bij het gebruik van chartaal geld kan worden bereikt is voor de hand liggend. Want de inwisseling der EEG-valuta's onderling vervalt. Terwijl wij nu nog dikwijls in een rij voor een wisselloket moeten wachten, is dat bij een geheel voltooide monetaire unie – voor wat het geldverkeer binnen de EEG betreft – niet meer het geval. Als resultaat hiervan zijn er veel minder wisselloketten nodig; een aantal personeelsleden van de banken kan voor andere werkzaamheden dan valuta-omwisseling worden ingeschakeld. Voor de banken vallen hiermee personeels- en andere kosten weg; de cliënten behoeven geen provisie meer te betalen, terwijl er voor hen ook geen onvoordelige marges bij aan- en verkoop van vreemd geld meer bestaan.

Niet alleen het gebruik van chartaal geld wordt efficiënter met de komst van een monetaire unie. Pfeiderer heeft uitvoerig aandacht geschonken aan de grotere efficiency, die wordt bereikt in het girale geldverkeer als er een Europees geldstelsel tot stand komt¹⁴. Het momentele, zeer omslachtige girale geldverkeer tussen de EEG-landen wordt met de vorming van een monetaire unie zeer vereenvoudigd. Het girale geldverkeer zal beduidend sneller kunnen verlopen; een groot aantal formulieren wordt overbodig, terwijl veel arbeidstijd wordt bespaard.

Dat de monetaire unie efficiencyvoordelen oplevert zal weinig tegenspraak uitlokken. Maar uiteraard zal direct daarop volgend de vraag naar voren komen welke betekenis de monetaire unie heeft voor het geordende monetaire verkeer. Bij het beantwoorden van deze vraag komt het stabiliteitsargument naar voren.

De mogelijke toekomstige monetaire integratie in EEG-verband is de ontmoeting van nationale fiduciaire geldstelsels. Voorgaand werd reeds opgemerkt dat het fiduciaire geld steunt op toekomstverwachtingen. Want dit geld wordt in het economisch verkeer aanvaard op basis van de verwachting dat het opnieuw in dit verkeer kan worden aangewend. Er is, om aan deze verwachtingen te voldoen, een monetair bestel nodig, dat de economische subjecten weinig onzekerheid geeft. Vertrouwen en onzekerheid sluiten elkaar uit; daarom is het een eis van een goed functionerend fiduciair geldstelsel dat monetaire onzekerheid zoveel mogelijk wordt beperkt.

Met de komst van de monetaire unie valt voor de doorsnee-burger een stuk monetaire onzekerheid weg. Want het aantal transacties met het buitenland waaraan wisselkoersrisico is verbonden vermindert, omdat in monetair opzicht een deel van het buitenland binnenland is geworden.

Voorts hebben wij belang bij een goede monetaire orde in wereldver-

band. Ons huidige internationale monetaire bestel heeft op dit punt een bepaald dualisme. Enerzijds is het Amerikaanse betalingsbalanstekort ongewenst, omdat dit de goudprijs in gevaar kan brengen. Anderzijds draagt bij handhaving van het Bretton Woods-stelsel, dit tekort bij tot het op peil houden van de voorraad internationale liquiditeiten in de loop van de tijd. Na de invoering van de speciale trekkingsrechten op het Internationale Monetaire Fonds is de betekenis hiervan geringer geworden.

Weliswaar is er geen objectieve norm voor de behoefte aan internationale liquiditeiten in de naaste toekomst¹⁵. Ook de praktische gedragsregel voor een beoordeling van de voorraad goud en deviezen, die door de Nederlandsche Bank wordt gehanteerd – dát gedeelte van de liquiditeitenmassa, hetwelk groter is dan 30% van het nationale inkomen moet volledig gedekt zijn – heeft als uitgangspunt 'dat aan geen enkele norm voor de noodzakelijke omvang van de goud- en deviezenvoorraad een absoluut karakter mag worden toegekend'¹⁶. Maar deze gedragsregel betekent tóch wel dat het percentage van 30 kan worden verhoogd zodra het gebied waarbinnen een geldstelsel functioneert groter wordt, omdat dan het binnenlands voor transactiedoeleinden gebonden bedrag, relatief groter wordt. Hiermee wordt het zoëven besproken dualisme minder scherp en oefent de monetaire unie een stabiliserende werking uit op het internationale monetaire bestel.

Het voorgaande heeft betrekking op de totale omvang van de voorraad internationale liquiditeiten. Pfleiderer heeft nog gewezen op de stabiliserende invloed die de monetaire unie heeft op de samenstelling van deze voorraad¹⁷. Tot nu toe kan elk land zelf de verhouding waarin dollars, ponden, goud en IMF-posities worden aangehouden, bepalen. In een monetair geïntegreerd Europa gebeurt dat op supranationaal niveau en dan kan naar verhouding een veel beter beleid worden gevoerd conform de behoeften van het wereldbetalingsverkeer, dan nu het geval is.

Dit voert reeds tot een van de problemen, die de vorming van een moneaire unie oproept: de supranationale monetaire autoriteit en het beleid dat door deze zal worden gevoerd.

Voorgaande bespreking van economisch-politieke argumenten voor de vorming van een monetaire unie maakt geen aanspraak op volledigheid. Het geheel heeft meer het karakter van een eerste verkenning. Als de gedachte om te komen tot een EEG-geldstelsel meer gemeengoed wordt dan nu het geval is, zal het zeker mogelijk zijn voorgaande gedachtengang te verdiepen.

2.3. *Hoofdproblemen bij de vorming van een monetaire unie*

Drie vraagstukken die zich voordoen bij de vorming van een monetaire unie trekken nu de aandacht. Deze zijn de functie van een Westeuropese circulatiebank, de schepping van een Europees geldstelsel en het instellen van een supranationale monetaire autoriteit. Er kan niet worden gestreefd naar een volledige behandeling van elk probleem, noch naar een driedelige pasklaar afgeronde oplossing. Daarvoor is de tijd nog lang niet rijp. Van elk vraagstuk kan in dit stadium van de gedachtenvorming nog slechts de kern worden gesteld en belicht, terwijl voor wat de oplossing betreft, moet worden volstaan met een poging enkele fundamentele gedachten te ontwikkelen.

Voorgaand is de vorming van een EEG-geldstelsel geschetst als een evolutionaire aangelegenheid; in dit verband is het van belang dat zo'n geldstelsel qua structuur in grote lijn overeenstemt met de momentele nationale monetaire orde. Dit sluit de wens in te komen tot een centrale bank binnen de EEG voor de uitgifte van chartaal geld en voor het voeren van monetaire politiek.

Reeds in de beginperiode van de EEG betoogde Holtrop dat het noodzakelijk is te komen tot een gemeenschappelijke centrale bankpolitiek in een economisch geïntegreerd Europa¹⁸. Daarbij gold in 1957 met een bepaalde vanzelfsprekendheid het nationale geldstelsel nog als uitgangspunt. Binnen dit stelsel is een belangrijke evolutie in de hoofdfunctie van de centrale bank waarneembaar. Vroeger bestond deze functie, aldus Holtrop, in de bevordering van handel en industrie. Nu moet de centrale bank haar beleid eerst en vooral richten op een regulering van 'the supply of money and credit in such a way that the internal and external purchasing power of the monetary unit be maintained'¹⁸. Kan deze hoofdfunctie — kort omschreven als de handhaving van de binnen- en buitenwaarde van de geldeenheid — tot uitgangspunt dienen voor een te creëren circulatiebank? Farian acht handhaving van de waarde van het geld als hoofdfunctie voor de centrale bank niet juist.

De handhaving van de binnenwaarde van het geld eist stabilisering van het prijsniveau, maar wat moet daartoe — zo vraagt Farian zich af¹⁹ — in feite worden gestabiliseerd? Men kan wel een doorsnee-goederenprijs berekenen, maar deze heeft betrekking op een 'Warenkonglomerat' zonder werkelijke economische betekenis. Men is geneigd Farian hier tot op een bepaalde hoogte te volgen, overwegende dat bedoeld 'Warenkonglomerat' een gemiddelde is dat de facto in geen enkele boodschappentas wordt aangetroffen.

Farian heeft echter een andere motivering voor zijn standpunt. Hij stelt zich kritisch op tegenover het klassiek-liberale denken, waarin het prijsniveau en de prijsverhoudingen scherp zijn onderscheiden. De geldhoeveelheid wordt bepalend geacht voor het prijsniveau en op de stabilisering daarvan wordt het monetaire beleid gericht. Vanuit een ideologisch gezichtspunt¹⁹, dat hier onbesproken moge blijven, stelt Farian voor, de betekenis van de economische prestaties ten opzichte van elkaar, of — met andere woorden — juist te achten prijsverhoudingen, te verheffen tot het centrale doel van de monetaire politiek. Hij pleit voor een selectieve kredietpolitiek van de centrale bank, waarin krediettermijnen en intresthoogten worden gedifferentieerd naargelang de doeleinden, waarvoor de kredieten dienen.

Inderdaad is naar klassiek-liberale opvatting de bepaling van de prijsverhoudingen een zaak die los staat van het prijsniveau. Het ontbreken van een relatie op dit punt kan worden verklaard met het eigen karakter van de nominale prijshoogte naar liberale mening. In het marktverkeer staat naar liberale visie elke prijs op zich; hij is een aanduiding van de waarde van een goed in goud²⁰, door marktpartijen vastgesteld zonder verdere maatschappelijke betekenis. Het stabiliseren van het prijsniveau betekent monetair-politiek nu niet de handhaving van de gemiddelde prijs van een 'Warenkonglomerat', maar stabilisering van één prijs en wel van de goudprijs, onafhankelijk van de prijsbeweging der overige goederen. Daartoe moet de hoeveelheid fiduciair geld in de hand worden gehouden en dat is mogelijk met globale middelen, zoals de disconto- en openmarktpolitiek, mits deze maar intensief genoeg worden toegepast (Brachial-theorema).

De kritiek van Farian op het monetaire beleid heeft geen actuele betekenis. De stabilisering van het prijsniveau naar klassiek-liberale opvatting — i.c. stabilisering van de goudprijs — als centrale doelstelling van de monetaire politiek is verleden tijd. Met de overgang van de kwantitatief-enge naar de kwantitatief-ruime geldpolitiek veranderde de functie van de prijs in monetair opzicht. Hij was niet langer uitsluitend de resultante van een vrij individueel contract, maar werd een geïntegreerd onderdeel van het gehele economische proces qua nominale hoogte en qua verhouding. Er is daarbij in beginsel — zo werd vastgesteld in paragraaf 2 van het vorige hoofdstuk — een belangrijke relatie tussen het prijsniveau en de prijsverhoudingen. We concludeerden dat een goede ontwikkeling van de prijsverhoudingen een vrij grote stabiliteit vraagt van het prijsniveau. Daarom is, ondanks de bedenkingen van Farian, stabilisering van de waarde van de geldeenheid de meest juiste hoofdfunctie van een centrale bank, ook op supranationaal niveau. Een globale stabilisering van het prijsniveau,

ook al is dit niveau niet exact aanwijsbaar, is beter dan een regelmatige stijging van dit niveau.

De schepping van een EEG-geldstelsel omvat de formatie van een aantal Europese munten, munt- en bankbiljetten met een vaste onderlinge waardeverhouding, die is geregeld in het geldende recht. Aan de juridische aspecten daarvan moge hier stilzwijgend voorbij worden gegaan. De monetaire unie wordt voltooid door het functioneren van het betreffende Europese geld als rekeneenheid, ruil- en betaalmiddel in het gehele EEG-gebied.

Een Europese rekeneenheid is er reeds. Zij stamt uit de EBU-periode en is qua goudwaarde gelijk aan de U.S.-dollar. Zou zij tot de geldeenheid van een EEG-geldstelsel kunnen worden verheven, met de bedoeling munten, munt- en bankbiljetten, uitgedrukt in die rekeneenheid de reken-, ruil- en betaalfunctie te laten vervullen? Bij het voorstel te komen tot een muntunie is in het rapport-Dichgans deze weg niet gevolgd²¹. In de betreffende studie is voorgesteld aan een van de reeds bestaande nationale geldeenheden — i.c. de Franse franc — een Europees karakter te geven. Dat is ongetwijfeld een gelukkige gedachte. De overgang van de nationale naar de supranationale geldeenheid wordt daarmee relatief gemakkelijk. Men realiseer zich, dat bij die overgang de economische subjecten zich vanuit de bestaande situatie, moeten oriënteren op prijzen, uitgedrukt in 'nieuw geld'. Voor Frankrijk heft voorgaand voorstel alle problemen op dit punt op; voor de overige landen zijn de vraagstukken wellicht kleiner dan wanneer zij zich moeten oriënteren op een eenheid, die zij in het geheel niet kennen. Het rapport-Dichgans bevat voorts het voorstel om in eerste aanleg een muntunie te vormen. Dit voorstel steunt op de 'kroningsgedachte': de muntunie is een begin en de monetaire unie is de bekroning van de monetaire integratie. De Latijnse en Scandinavische Muntunie worden daartoe in het rapport-Dichgans ten voorbeeld gesteld²².

Hierop is door Jenkis steekhoudende kritiek uitgeoefend. Op de eerste plaats omschrijft deze auteur daarbij de monetaire unie als volgt: 'Die Währungsunion wollen wir dahin definieren, dass sie in dem aus mehreren Volkswirtschaften (Staaten) bestehenden Integrationsraum, die Einführung einer einzigen Währungseinheit, einer Währungsbehörde (Notenbank) und einer einheitlichen Währungspolitik beinhaltet'. Uit het uitvoerige onderzoek van Jenkis blijkt dat de Scandinavische Muntunie een hogere graad van monetaire integratie bereikte dan de Latijnse Muntunie. Maar in beide gevallen kwam men toch niet tot een monetaire unie in bovenomschreven zin; daarom is een muntunie niet een eerste stap naar een monetaire unie.

Los van de bezwaren die Jenkis naar voren heeft gebracht, zijn er nog bedenkingen van meer praktische aard. Volgens het voorstel in het rapport-

Dichgans zullen aanvankelijk slechts munten van één en van vijf eurofranc in circulatie worden gebracht. Het is de vraag of zo'n muntunie een goed begin is voor de vorming van een monetaire unie. Dat is waarschijnlijk niet het geval om twee redenen. Op de eerste plaats zullen bij zo'n muntunie Europese en nationale pasmunt naast elkaar circuleren, hetgeen tot verwarring leidt. Ten tweede, waarmee we komen aan het voornaamste bezwaar, levert de muntunie zoals voorgesteld, in concreto als begin van een monetaire unie, weinig resultaat op. Het gaat er immers in feite om dat het huidige chartale geld met zo weinig mogelijk praktische moeilijkheden door Europees chartaal geld wordt vervangen, waarbij dan die vervanging zó dient te zijn, dat zij een gerede aanleiding insluit het girale geld te gaan uitdrukken in de eurofranc.

Het is wellicht zó, dat bij de vervanging van het nationale chartale geld het best kan worden begonnen bij de bankbiljetten met de hoogste nominale waarde. Bijvoorbeeld worden — nadat de wisselkoersen zijn vastgelegd — alle bankbiljetten van DM 100.- en hoger in de EEG-landen vervangen door bankbiljetten luidende in eurofrancs. Daarna komen bankbiljetten met een kleinere coupure aan de beurt; tot slot worden de munten en de muntbiljetten vervangen.

Op deze wijze kan evolutionair, maar tegelijk concreet-doelgericht, het EEG-geldstelsel gestalte worden gegeven. Dit praktische plan kan een aanleiding zijn voor het bankwezen het girale geld te gaan uitdrukken in de eurofranc.

De functie van de centrale bank is qua inhoud historisch evoluerend. In de beginperiode van het centrale bankwezen was er binnen het EEG-gebied een zekere differentiatie waarneembaar. Frankrijk was het land bij uitstek om te komen tot een circulatiebank naar klassiek-liberaal model²³. In een liberaal milieu heeft de overheid in hoofdzaak twee monetaire taken. Zij moet daar het geldstelsel regelen en er voor zorgen dat het geld als betaalmiddel goed kan functioneren. In de 19de eeuw kwam hier een taak bij. Het bankbiljet deed zijn intrede en de plaats daarvan moest conform de liberale beginselen worden veilig gesteld. Daartoe diende het gezag van de leiding van de centrale bank evenwichtig in de liberale maatschappij te worden geplaatst. Waar in die samenleving de overheid de enige gezagsdrager is, heeft de leiding van de centrale bank wel een grote zelfstandigheid, maar niettemin een gezag dat door de overheid aan haar is gedelegeerd²⁴. De maatschappelijke plaatsbepaling van de centrale bank in Duitsland ging een andere weg. In de leiding van die bank had de overheid een veel directer invloed dan in Frankrijk. Als gevolg daarvan is

de Duitse centrale bank steeds nauw betrokken geweest bij de politieke lotgevallen van het Duitse volk. In elke politieke episode kreeg de centrale bank een aangepaste structuur. Na de tweede wereldoorlog zijn de verschillen gaandeweg kleiner geworden.

De centrale bank van Frankrijk is van oudsher een n.v.; sinds 1945 is de staat de enige aandeelhouder. Ook de Nederlandsche Bank is een n.v., waarvan sedert 1948 alle aandelen in handen van de staat zijn. De centrale bank van België is een naamloze vennootschap, doch de staat bezit daar slechts de helft van de uitstaande aandelen. De 'Banca Italia' werd in 1936 omgezet van een n.v. in een publiekrechtelijke rechtspersoon, die echter vele kenmerken van een n.v. heeft. Want in het kapitaal van deze bank participeren onder andere spaarbanken en verzekeringsinstellingen, hetgeen een belangrijke zeggenschap in de leiding van de centrale bank geeft. De 'Deutsche Bundesbank' is vanaf 1957 een publiekrechtelijke rechtspersoon.

Zo zijn de circulatiebanken in West-Europa een naamloze vennootschap geworden met de staat als enige of als voornaamste aandeelhouder, dan wel een publiekrechtelijke rechtspersoon. In beide gevallen heeft de leiding van de centrale bank een vrij grote zelfstandigheid bij de uitvoering van haar taak. Deze omvat vooral de regulering van de geldvoorziening conform de behoeften van 's lands economie, waarbij de waarde van de geldeenheid zoveel mogelijk moet worden gestabiliseerd²⁵. Daarbij is in alle landen van de EEG een zekere zelfstandigheid voor de uitvoering van de taak der centrale banken.

Het is gewenst dat bij een taakomschrijving voor de leiding van een Westeuropese circulatiebank hierop zo goed mogelijk wordt aangesloten. En het is zinvol dan slechts die taken aan de supranationale monetaire autoriteiten op te dragen die voor een goed functioneren van een EEG-geldstelsel op dat niveau moeten worden uitgevoerd.

Het moet onjuist worden geacht de schepping van een EEG-geldstelsel en de taakomschrijving voor een supranationale monetaire autoriteit te maken tot een oefenterrein voor het in praktijk brengen van monetair-theoretische vondsten. Daarom moet de weg die Walker wijst voor de Europese monetaire integratie worden afgewezen²⁶. Deze auteur geeft in een voortvarende studie, waarin veel van datgene wat in de monetaire theorie een zekere algemene aanvaarding heeft, wordt gesloopt, een taakomschrijving voor de leiding van een Westeuropese circulatiebank, die met de opdracht voor de leiding van de huidige nationale circulatiebanken zeer grote verschillen vertoont. De studie van Walker roept vele vragen op van

monetair-theoretische aard, welke — indien zij beantwoording behoeven — niet beantwoord dienen te worden in het kader van de Westeuropese monetaire integratie. De studie van Walker kan slechts leiden tot de conclusie dat monetaire integratie in Europa een vraagstuk is, dat dient te worden bestudeerd vanuit een juiste probleemstelling, in die zin dat daarbij niet meer problemen worden aangeroerd dan die integratie zelf oproept.

3. PROBLEMEN IN OOST-EUROPA

Deze paragraaf sluit aan op de beschrijving van de ontmoeting der geldstelsels van centraal-geleide volkshuishoudingen en de aanduiding van monetaire ontwikkelingsfazen in Oost-Europa. De huidige monetaire problematiek binnen de COMECON heeft een ideologisch en een economisch aspect.

Voor wat het ideologische aspect betreft, vertoont het Oostblok een steeds scherper wordend dualisme. Enerzijds streeft de Sovjet-Unie er naar ideologisch te domineren. Zij wil het historische vaderland zijn van het bevrijde proletariaat en daarmee een klassiek model voor alle communistische staten die na haar zijn gesticht. Anderzijds heeft de Sovjetrussische politiek van na 1945 de landen in Oost-Europa, die behoren tot het COMECON-gebied, in beginsel economisch en politiek zelfstandig gelaten. Zonder hun communistisch karakter te verloochenen, pogen nu diverse Oosteuropese landen hun zelfstandigheid duidelijker dan voorheen gestalte te geven. Er is een toenemende neiging waarneembaar bij niet-russische Oostblokstaten om binnen het Oosteuropese communistische milieu hun nationale karakter scherper te accentueren. Er is een streven om op pluriforme wijze het communisme een eigen nationale kleur te geven. Naarmate dit pogen slaagt is de Sovjet-Unie in mindere mate het originele vaderland van het bevrijde proletariaat.

Voor wat het economische aspect betreft is er een toenemende arbeidsverdeling, produktie-specialisatie en internationalisering van het economische proces. Een combinatie van het ideologische en het economische aspect levert structurele problemen op voor de ontmoeting van de nationale geldstelsels in COMECON-verband in de naaste toekomst. Een algemene benadering van deze problematiek — vergelijkenderwijs met West-Europa — wordt nagestreefd in sub-paragraaf 3.1. Meer concreet, met het vraagstuk van de convertibiliteit der valuta's in het middelpunt van de belangstelling, wordt het een en ander besproken in sub-paragraaf 3.2.

3.1. *Nationale zelfstandigheid en internationaal monetair verkeer*

Elk niveau van produktie en consumptie vraagt een bepaalde monetaire orde. Op grond daarvan kan Ederer 'four logically distinct stages in the evolution of money or, more broadly, in the evolution of exchange' onderscheiden²⁷. De vier stadia zijn de ruil in natura, de ruil met het geld dat nog een goed is, de ruil met het geld dat door de staat wordt uitgegeven en tot slot de ruil met het geld dat het bankwezen schept. Vooral in de overgang van de derde naar de vierde fase, met een 'steadily increasing money demand which accompanied the commercial and industrial revolutions'²⁷ blijkt duidelijk dat de ontwikkeling van het economisch proces een aangepaste monetaire vooruitgang vraagt. Die monetaire evolutie heeft een tweetal aspecten:

- de ontwikkeling in de aard van het geld. Aan dit onderwerp behoeft hier geen grote aandacht te worden besteed. Belangrijk slechts in het kader van dit betoog is dat vroeg of laat er een overgang zal plaats hebben van een metalliek naar een fiduciair geldstelsel;
- de bepaling van de omvang van het geografische circulatiegebied. In dit verband gaat hier de aandacht uit naar de mogelijke uitbreiding van het betreffende gebied.

Op welke wijze de monetaire evolutie zich in concreto voltrekt wordt voor een groot deel bepaald door de dominerende ideologie omtrent de gewenste maatschappelijke orde en — daarop aansluitend — de structuur van de betreffende volkshuishoudingen.

De overgang van een metalliek naar een fiduciair geldstelsel in West-Europa — het eerste aspect van de monetaire evolutie — werd reeds besproken in paragraaf 1 van dit hoofdstuk. Die overgang vond het eerst plaats op het micro-economische vlak. Dit houdt in dat het geld op de eerste plaats als vertrouwensgeld werd aanvaard in de afzonderlijke economische transactie.

Ideologisch was tot aan het begin der dertiger jaren de ontwikkeling nog niet zover voortgeschreden. In dit opzicht gaf de klassiek-liberale gedachtengang de toon aan, volgens welke het ideale geldstelsel de gouden standaard is. De situatie die zodoende onstond kan als volgt worden geschetst: terwijl de praktische motivering van de gouden standaard reeds geschiedenis was geworden, domineerde leerstellig omtrent de gewenste monetaire orde nog het liberale denken. In het feitelijke economische proces ontstond reeds de behoefte aan fiduciair geld. Maar ideologisch bleef men nog vasthouden aan de gouden standaard. 'De inwisselingsplicht bleef

gehandhaafd. Ook de zgn. bankmatige dekking werd aan bepaalde regels gebonden. Terwijl het bankbiljet op deze wijze formeel het geldvorderingskarakter behield en het aanhouden van een metaaldekking als een logisch uitvloeisel daarvan kon gelden, werd de feitelijke zelfstandigheid van het bankbiljet als ruilmiddel hoe langer hoe meer als vanzelfsprekend aanvaard²⁸.

De liberale dekkingsvoorschriften voor de centrale banken bleven nog decennia lang voortbestaan, ofschoon de economische subjecten het geld reeds als vertrouwensgeld accepteerden. Dit leidde tot een deflatoire monetaire politiek; hier ligt voor een groot deel de oorzaak van de crisis der dertiger jaren.

Pas na de tweede wereldoorlog deed een geldpolitiek haar intrede, gericht op doeleinden buiten de geldsfeer, zoals volledige werkgelegenheid, een stabiel prijspeil, conjunctuurbeheersing en een evenwichtige betalingsbalans. Men kan dit ook zó zeggen, dat eerst ná 1945 een monetaire politiek werd gevoerd conform verwachtingen op macro-niveau met betrekking tot de circulerende geldstroom. Daarom ontstond in West-Europa eerst na de tweede wereldoorlog het fiduciaire geld op macro-niveau, dat in beginsel het voeren van een kwantitatief-ruime geldpolitiek mogelijk maakt.

Hier gaat zich een scherp onderscheid tussen de monetaire ontwikkeling in Oost- en West-Europa aftekenen. Was het in West-Europa zó dat vanuit het metallieke geldstelsel zich eerst het fiduciaire geld op micro- en pas later op macro-niveau ontwikkelde; in Oost-Europa ontstond niet een stabiel monetair bestel op metallieke basis, zoals dat in West-Europa vooral vóór 1914 het geval was. Uiteraard gaat het hier om een zekere globale aanduiding van de historische werkelijkheid, die in de onderscheiden landen op gevarieerde wijze tot stand kwam.

Tsjecho-Slowakije benaderde het dichtst de Westeuropese situatie. Zonder twijfel ontstond in dit land reeds in de periode tussen de twee wereldoorlogen micro-economisch het fiduciaire geld, zoals in West-Europa. Van Polen, Hongarije, Roemenië en Boelgarije kan dat niet worden gezegd. Vooral aan het begin van de dertiger jaren bleek het monetair bestel van deze landen zeer zwak te zijn²⁹. In Polen devalueerde de zloty reeds twee maal in de twintiger jaren, gedurende welke het economische en monetaire bestel toch vrij stabiel was. Een zekere monetaire stabiliteit kan nadien worden bereikt door een vrij grote invloed van overheidswege op het geld-, krediet- en bankwezen. In Hongarije ontstond in het begin van de dertiger jaren een zeer ernstige monetaire crisis. Het publiek verloor het vertrouwen in het papiergeld; om dit te herwinnen was de overheid genoodzaakt een

goud-pengö uit te geven³⁰. Analooq was de situatie in Roemenië. Dit land poogde te komen tot fiduciair geld, maar gaf veel te veel bankbiljetten uit. Daarom moest Roemenië in 1932 terug naar de metallieke standaard in oude vorm. De bankbiljetten werden ingetrokken en door metalen munt vervangen. De krant berichtte: 'Zelfs grote betalingen worden van overheidswegen in metalen munt voldaan, met als gevolg dat menige leverancier van de gemeente Boekarest, die meer dan 100.000 Lei moet ontvangen, het geïnde geld in grote zware zakken per handkar moet vervoeren'³⁰.

Hieruit mag worden afgeleid dat in Oost-Europa vóór de tweede wereldoorlog het fiduciaire geld nog niet ver tot ontwikkeling is gekomen. Het kwam pas na 1945 — en toen direct op macro-niveau — tot stand. Nu blijkt meer concreet dan zoëven dat de monetaire evolutie voor een groot deel afhankelijk is van de dominerende ideologie omtrent de gewenste maatschappelijke orde. In het — destijds overwegend liberale — West-Europa kwam het fiduciaire geld eerst, zoals we zoëven zagen, op het micro-economische vlak tot ontwikkeling. Na de tweede wereldoorlog is zo'n evolutie op macro-terrein waarneembaar. In het communistische Oost-Europa vond eveneens na de tweede wereldoorlog, met uitzondering van de Sovjet-Unie, een ontwikkeling naar een fiduciair geldstelsel plaats. Maar dat gebeurde meteen op macro-niveau, waardoor het alles-overheersende staatsgezag monetair gestalte kreeg.

De Oosteuropese monetaire evolutie is in feite nog niet verder gekomen dan een nationaal macro-economisch fiduciair geldstelsel. Het vertrouwensgeld in micro-economisch opzicht is nog steeds een onbetreden terrein binnen het COMECON-gebied. Hier ligt een bron van grote Oosteuropese economische en monetaire vraagstukken.

Deze problemen kunnen worden besproken, uitgaande van de onderscheiden inhoud die de term 'vertrouwen' heeft in de monetaire stelsels van Oost- en West-Europa.

Deze term duidt in West-Europa op de individuele verwachting dat het geld morgen in het economisch verkeer kan worden aangewend zoals dat vandaag het geval is, plus de maatschappelijke verwachting dat de monetaire autoriteiten de geldhoeveelheid zó reguleren, dat globaal aan de macro-verwachtingen omtrent de afloop van het economisch proces wordt voldaan. In Oost-Europa ligt dat anders. Daar hanteert de staat het geld als een van de instrumenten voor een centrale regulering van het economisch proces, vooral conform politiek vastgestelde prioriteiten. Als gevolg daarvan heeft binnen het COMECON-gebied de term 'vertrouwen' als inhoud een door de staat gegarandeerde aanspraak op goederen tegen van overheidswegen vastgestelde prijzen.

Deze onderscheiden inhoud van de term 'vertrouwen' heeft verstrekende gevolgen voor de mogelijkheden van de monetaire integratie. Deze sub-paragraaf wordt besloten met een formulering van de algemene probleemstelling op dit punt.

De landen in Oost- en West-Europa worden – misschien met uitzondering van de Sovjet-Unie – economisch en monetair te klein. In West-Europa kan dat leiden tot een fiduciair geldstelsel dat zijn juridische grondslag krijgt in het supranationale recht. Principieel levert dit geen problemen op. Er is in West-Europa niet een dominerende sociale ideologie die de vorming van een supranationaal geldstelsel onmogelijk maakt. Het betreft hier eenvoudig het monetaire aspect der integratie van gemengde volkshuishoudingen, waarbij economische groei voorop staat. Het supranationale geldstelsel is het monetaire klimaat bij uitstek waarbinnen die groei kan plaats hebben. De praktische realisering ervan levert wel grote problemen op, maar die zijn niet onoverkomelijk. Nadat is geconcludeerd dat de monetaire integratie in West-Europa in de richting van een monetaire unie een reëel perspectief heeft, kan thans de vraag aan de orde komen hoe het met het een en ander is gesteld in Oost-Europa. Principieel wordt de schepping van een supranationaal geldstelsel binnen de COMECON pas mogelijk als een supranationaal orgaan eigenaar is van de produktiemiddelen. Dit orgaan moet dan het economisch proces plannen en de uitvoering van het plan controleren. Daartoe is een supranationaal geldstelsel nodig. Een ontwikkeling in deze richting is in de eerstkomende jaren niet te verwachten. De monetaire integratie binnen de COMECON heeft vooralsnog slechts zeer beperkte mogelijkheden. Daarbij roept vooral de overgang van macro- naar micro-economisch fiduciair geld grote problemen op. Een scherper stellen van het vraagstuk zal leiden tot de conclusie dat het daarbij vooral gaat om de convertibiliteit van de valuta's.

3.2. Centraal-geleide volkshuishouding en convertibiliteit

Enerzijds is monetaire integratie met een hoge graad, door de vorming van een supranationaal geldstelsel, in COMECON-verband uitgesloten. Anderzijds is het wel nodig tot enige monetaire integratie te komen, omdat het ideaal van volledig glad lopende betalingsbalansen met multilaterale clearing niet realiseerbaar bleek, zodat nog steeds het probleem bestaat op welke wijze een land een betalingsbalansoverschot kan aanwenden. Er zijn en blijven vooralsnog gescheiden nationale geldstelsels in Oost-Europa en de COMECON-landen hebben onevenwichtige betalingsbalansen³².

Het gaat er nu om te komen tot een zinvolle verrekening van de be-

talingsbalansoverschotten. De transferabele roebel heeft hiervoor geen oplossing gebracht.

Deze roebel, zo luidt de conclusie van Wyczalkowski does not represent a general claim on goods in any member country'. Want 'the use of the 'gold ruble' in intra-COMECON settlement is strictly dependent not only on the valuation of goods exchanged at world market prices but also on agreements as to what goods can be exchanged. These agreements determine the quantities of each commodity exported or imported in accordance with each country's plans of production, investment, and consumption'³³. Binnen dit systeem is het praktisch niet mogelijk te komen tot aanwending van positieve betalingsbalanssaldi voor de aankoop van die goederen waaraan het betreffende land structureel behoefte heeft. Wanneer bijvoorbeeld Polen zijn betalingsbalansoverschot wil aanwenden in de DDR ten aankoop van machines, is het een kwestie van toeval of al dan niet in het DDR-plan in de produktie van deze machines ter export naar Polen is voorzien³⁴. Het probleem is in feite dat de nationale economische plannen onvoldoende op elkaar zijn afgestemd. Daarom zijn er structurele wijzigingen nodig in het handels- en betalingsverkeer binnen de COMECON. Enerzijds is in dit verband de studie van Kohlmey conservatief. Zij gaat uit van soevereine nationale staten, hetgeen wordt gemotiveerd met de stelling: 'Internationale Arbeitsteilung und staatliche Souveränität schlieszen einander im sozialistischen internationalen System keineswegs aus'³⁵. Principeel wordt daarmee de internationale handel het resultaat van de coördinatie der nationaal-economische plannen. Op dit punt bevat de studie van Kohlmey niets nieuws. Anderzijds worden progressieve voorstellen gedaan. De prijzen in het COMECON-verkeer moeten relaties hebben met die op de wereldmarkt en die in de afzonderlijke communistische landen. Voorts moet het multilaterale systeem worden uitgebouwd door de communistische valuta's convertibel te maken³⁵. Maar een praktisch plan ter realisering van het een en ander wordt niet geboden. Het motief van het betoog is slechts het 'bewijs' te geven van de superioriteit van het communistische systeem³⁵. Daarmee staan de beschouwingen van Kohlmey voor een groot deel buiten de eigenlijke structurele COMECON-problematiek.

De beschouwingen, die wij aantreffen in het 'Sozialistisches Weltwirtschaftssystem' hebben grotere diepgang³⁶. Naarmate de technische vooruitgang voortschrijdt, kan een land zich niet meer op alle terreinen der voortbrenging specialiseren. Men zal overgaan tot produktiespecialisatie en internationale handel. In een kapitalistisch stelsel verloopt deze handel via een vrije markt; in een communistisch stelsel gaat het om een gereguleerde maximale 'Einsparung gesellschaftlicher Arbeit'. Wij zullen

deze gedachtengang hier niet theoretisch becritiseren; dat is nu niet nodig. Want men is in Oost-Europa nog lang niet zover dat het arbeidsbesparingscriterium praktisch kan worden toegepast. 'Die Preise auf dem sozialistischen Weltmarkt haben keine eigene Basis, sie orientieren sich im wesentlichen an den Preisen des kapitalistischen Weltmarktes. Es gibt bisher noch nicht einmal eine Methodik für die exakte Berechnung des nationalen Werts der Erzeugnisse für die einzelnen Länder, geschweige denn für die Gegenüberstellung der nationalen Werte' aldus de auteurs van het 'Sozialistisches Weltwirtschaftssystem'³⁷.

Uiteraard leidt dit tot grote internationaal-economische problemen, die wellicht het meest duidelijk naar voren komen in Hongarije. Dat ontsnapt in het westen enigszins aan de aandacht, omdat het proces van toenemende nationale bewustwording overwegend in Tsjecho-Slowakije en Roemenië wordt gadegeslagen.

Hongarije — waarin reeds in de vijftiger jaren economische hervormingsplannen werden ontworpen —³⁷ is per 1 januari 1968 begonnen met de invoering van de meest-ingrijpende economische hervorming binnen het Oostblok³⁸. Betekenisvol is dat daarbij een aantal bedrijven een keuze kan doen uit afzet naar het buitenland, dan wel op de binnenlandse markt. Bij de opzet van het plan is uitgegaan van een vrij stabiel communistisch-politiek bestel, dat een bepaalde nationaal-economische zelfstandigheid toelaat, in het kader waarvan een zekere vrijheid in het internationaal-economisch verkeer tot stand kan komen. Het gedrag tijdens de Tsjecho-slowaakse invasie illustreert dit duidelijk³⁸; nog op 20 september 1968 pleitte de Hongaarse vice-premier en COMECON-vertegenwoordiger Antal Apro voor een 'gemeinsamen internationalen Verbrauchermarkt in Ost-europa sowie eine gemeinsame Währung aller Partner'.

Intussen heeft de Hongaarse economische hervorming reeds invloed op de positie van Hongarije binnen de COMECON. De economische hervorming enerzijds en de structuur van de COMECON-handel anderzijds leiden tot problemen op korte termijn die reeds actueel zijn en vraagstukken op lange termijn, met een latente actualiteit.

De korte termijn-problemen zijn aan de orde gesteld door Nagy³⁹. Er is een conflict mogelijk tussen de internationale handel die conform bestaande afspraken moet plaats hebben en de internationale handel die plaats heeft op basis van het plan der economische hervorming. Tussen de Oostblokstaten werden in aansluiting op soortgelijke overeenkomsten vroeger, einde 1965/begin 1966 bilaterale handelsovereenkomsten gesloten die lopen tot einde 1970. Daarbij zijn vroegere wereldmarktprijzen met correcties tot uitgangspunt gekozen.

De verhouding tussen de binnenlandse en de buitenlandse prijzen kan het nu aantrekkelijk maken voor de bedrijven om meer, resp. minder, te exporteren dan de overeenkomsten eisen. Zorgvuldig wordt nu naar die oplossing gezocht, waarbij enerzijds de overeengekomen verplichtingen worden nagekomen en waarbij anderzijds de vrijheid in het economisch handelen, die sinds 1 januari 1968 bestaat, niet wordt beperkt. Die oplossing wordt o.a. bereikt door exportpremies; directe aanwijzingen omtrent de produktieomvang en de afzetrichting van overheidswege worden zoveel mogelijk achterwege gelaten, want deze zijn volgens Nagy 'Fremdkörper in dem System des neuen Mechanismus'.

In wezen blijft hiermee het bestaande internationale handels- en betalingsverkeer binnen de COMECON onaangetast. Maar de noodzaak tot grotere vrijheid in het internationaal-economische verkeer, nu er wel enige vrijheid komt voor het economisch leven binnen de nationale grenzen, zal zich steeds sterker doen gevoelen. Wat zal er — in het licht hiervan — gebeuren na 1970? Zal er een grotere vrijheid op internationaal niveau komen, waarvoor het noodzakelijk is dat de valuta's onderling inwisselbaar worden? Daarmee komt de monetaire problematiek van de COMECON op lange termijn binnen het gezichtsveld. Een ontwikkeling van de Oost-europese valuta's tot aanvaarding ervan buiten de grenzen van de staat waarbinnen zij worden uitgegeven, is een belangrijke stap in de monetaire evolutie. Enerzijds zal dan de centrale bank van het betreffende land bereid dienen te zijn de eigen valuta om te wisselen in valuta's van andere landen. Anderzijds echter dienen de ingezetenen van dat land de eigen valuta niet in te omvangrijke hoeveelheden aan te bieden; die eigen valuta moet een zodanig vertrouwen hebben bij de economische subjecten dat de omwisseling binnen normale perken blijft. Daartoe zal het vertrouwen in het communistisch geld een nieuwe dimensie moeten krijgen; het gaat daarbij om een ontwikkeling van het fiduciaire geld op micro-niveau. Dat was gedurende lange tijd het probleem van de Joegoslavische dinar. De betreffende stap is het convertibiliteitsprobleem van de centraal-geleide volkshuishouding. Voor de oplossing hiervan is nodig de schepping van een werkelijke internationale monetaire orde binnen het Oostblok. Daarbij stellen zich twee grote problemen: het verschil in economische ontwikkeling van de COMECON-landen en de Sovjetrussische superioriteit.

Men kan zich een Oosteuropes internationaal monetair bestel indenken waarbij de transferabele roebel fungeert als internationale liquiditeit op goudbasis. Daartoe moet de monetaire onvolledigheid, die werd besproken in hoofdstuk II — 1.2. — worden doorbroken. De inwisselbaarheid van de transferabele roebel in goud wordt dan werkelijkheid. Voorts hebben in

zo'n bestel alle valuta's der niet-russische COMECON-landen een bepaalde koers tegenover de transferabele roebel. Zo kan een monetair bestel ontstaan voor, in beginsel, vrij internationaal verkeer tussen de Oostblok-landen onderling.

Zo'n bestel kan van grote betekenis zijn voor de economische hervormingen; het monetaire klimaat voor de afzet van in gespecialiseerde produktie voortgebrachte goederen wordt er veel beter door. Maar de vraag rijst of dit in overeenstemming is, respectievelijk kan worden gebracht met de centraal-economische planning. Daarbij moet er verder op worden gelet dat de economische hervormingen niet tot stand komen zonder grote moeilijkheden. Met name leiden de vergroting van de efficiency en de mechanisatie tot werkgelegenheidsproblemen van grote omvang⁴⁰. Dit vraagstuk doet zich vooral voor in de ontwikkelingslanden binnen de COMECON.

Intussen zijn de vrijmaking van het internationale economische verkeer en de ontwikkeling van de betreffende landen nauw met elkaar verweven. Dat is besproken door Mrkušič⁴¹. Het gaat vooral om de criteria ter beoordeling van de betalingsbalans.

Voor een sluitende saldering zijn er in beginsel, aldus het betoog, drie mogelijkheden. De saldering conform de gouden standaard moet worden afgewezen, omdat daarmee een ongewenste invloed op de afloop van het economische proces wordt uitgeoefend. Ten tweede kan met de wisselkoers worden gemanipuleerd; ten derde kan tot deviezencontrole worden overgegaan. In de Bretton-Woods-overeenkomsten is deviezencontrole als niet-wenselijk gekwalificeerd: 'Der IWF als Synthese der alten Regeln der Goldwährung und neuerer Ideen der manipulierten Währung stellt die Abwertung in der Vordergrund, während er die Devisenkontrolle als Übergangssystem der Nachkriegszeit behandelt. Entspricht das der Realität?' vraagt Mrkušič zich af⁴¹.

Het betoog van Mrkušič zal niet in extenso worden gereleveerd. De conclusie echter trekt de volle aandacht. Deze houdt in dat een land-in-ontwikkeling eigenlijk gedurende enige tijd niet buiten een tekort op lopende rekening kan. Om tot economische ontwikkeling te komen moet dit land tijdelijk meer investeren dan het kan besparen. Het moet kapitaal-goederen invoeren, terwijl het niet de middelen heeft om deze te betalen. Het gaat er nu om, 'das Defizit in solchen Grenzen zu halten, dass dieser Vorschuss auf die Zukunft keine wesentliche Störungen der Volkswirtschaft verursacht'⁴¹. Opdat dit proces goed zal verlopen moet nu juist niet met de wisselkoers worden gemanipuleerd. Deze manipulatie zou enerzijds betekenen dat de import van kapitaalgoederen niet — of in onvoldoende

mate – zal plaats hebben, terwijl anderzijds het land wordt gedwongen vast te houden aan een eenvoudige, agrarische produktiestructuur. In feite wordt hiermee de economische vooruitgang op lange termijn afgeremd.

Er schijnt zich met betrekking tot de wisselkoers een typisch tegengestelde ontwikkeling in Oost- en West-Europa te voltrekken. De wisselkoers is in beginsel al een economisch-politieke aangelegenheid. In West-Europa wordt hij minder economisch en meer politiek. In het najaar van 1968 devalueerde de Franse franc niet, omdat dit Frankrijk als natie schade zou doen. De devaluatie kon pas plaats hebben na een verandering in het politieke klimaat. En de Duitse mark werd aanvankelijk niet gerevalueerd, omdat vele kiezers de consequenties daarvan onaangenaam zouden vinden. De revaluatie kwam pas tot stand na de verkiezingen van 1969. Omgekeerd bleek zoëven reeds dat in Oost-Europa de wisselkoers meer en meer op zijn economische betekenis beoordeeld wordt. Intussen verbergt het betoeg van Mrkušić nog een groot probleem.

Waar krijgen de landen met een betalingsbalanstekort tijdelijk de middelen ter saldering van hun betalingsbalansen? Vóór 21 augustus 1968 werden enkele voorstellen gedaan om het westen te laten bijdragen in een fonds met middelen voor genoemd doel⁴². Inmiddels is de situatie uiteraard gewijzigd. Daarmee komt het vraagstuk van de Sovjetrussische superioriteit binnen de COMECON scherp naar voren. Zal de Sovjet-Unie ooit ruimte geven voor een ontwikkeling als bovenomschreven? Deze vraag raakt het ideologische aspect van de monetaire problematiek in COMECON-verband in de kern. Als de economische hervormingen zover gaan in de naaste toekomst, dat op basis van een bepaalde vrijheid in het marktverkeer een convertibele roebel kan ontstaan en functioneren, zal dat grote consequenties hebben voor de Sovjet-Unie. Het een en ander zal ertoe leiden, dat de niet-russische COMECON-partners met een zekere vrijheid op de Sovjetrussische markt kunnen handelen en daarmee in feite hun nationale zelfstandigheid op Sovjet-grondgebied kunnen onderstrepen. Het is zeer twijfelachtig of zo'n ontwikkeling kan worden verwacht. Een gezaghebbend auteur wijst erop dat in het proces van nationale verzelfstandiging der Oostblokstaten een anti-russische tendens aanwijsbaar is⁴³. Aan de basis hiervan ligt een belangrijke ontwikkelingstendens van het Oosteuropese communisme. Terwijl het 'vaderland van het proletariaat' zoals dat binnen de Sovjet-Unie tot ontwikkeling kwam, zich ten voorbeeld wil stellen aan de broederlanden, is voor deze het niet-russische communisme juist een kritisch object, in reactie waarop zij hun eigen communisme vorm en inhoud willen geven. Hierop wordt vanuit de Sovjet-

Unie vrij scherp gereageerd met de Bresjnef-doctrine, volgens welke de Sovjet-Unie gerechtigd is in satellietstaten tussenbeide te komen als de ontwikkelingen daar een gevaar voor het Sovjet-communisme kunnen inhouden. Waarheen leidt dit dualisme? Er zijn twee mogelijkheden.

Misschien komt er grotere economische vrijheid, die tot ontplooiing leidt. Het communisme zal dan blijken beter te zijn voor Oost-Europa dan het liberalisme, dat faalde tussen de twee wereldoorlogen. Maar het is ook mogelijk dat de Sovjet-Unie haar communisme blijvend dwangmatig oplegt.

SAMENVATTING

In hoofdstuk II werd op theoretische gronden geconcludeerd tot de wenselijkheid te komen tot één geldstelsel binnen de EEG. Zo'n theoretische gedachtengang leidt in de gemengde volkshuishouding niet rechtstreeks tot een program ter vorming van zo'n geldstelsel. Het gaat bij de schepping van een supranationaal geldstelsel om een eigentijdse monetair-geografische grensbepaling in West-Europa. De beslissing daartoe is van economisch-politieke aard. De theoretische analyse die aan deze beslissing ten grondslag ligt, is belangrijk, maar toch niet meer dan een gedeeltelijke motivering van de betreffende beslissing als een concreet-historische plaatsbepaling.

Deze plaatsbepaling heeft twee aspecten: het aspect van het verleden en dat van de toekomst. Conform het aspect van het verleden kunnen in West-Europa drie ontwikkelingsstadia worden onderscheiden: de pre-nationale faze, die voorbij is; de nationale faze, waarin wij ons momenteel nog bevinden en de supranationale faze, die in het verschiet ligt. Een globaal-historische beschouwing op basis van deze fazen werpt met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling naar een supranationaal geldstelsel een drietal problemen op.

Op de eerste plaats is het de vraag of een supranationaal geldstelsel past in de doeleinden van de gemengde volkshuishouding. Deze vraag kon bevestigend worden beantwoord, waar bleek dat de monetaire unie een goed milieu is voor de realisering van economische groei in internationaal verband. Ten tweede kan de vraag worden gesteld of de monetaire unie in overeenstemming is met de huidige structuur van het geldwezen. Ook deze vraag kon bevestigend worden beantwoord. De Westeuropese gemengde volkshuishoudingen hebben micro- en macro-economisch fiduciaire geldstelsels en deze hebben eigen criteria voor de afbakening van het monetair-geografische gebied. Waar een en dezelfde geldeenheid de func-

ties ruil- en betaalmiddel, met een redelijke stabiele waarde in de loop van de tijd, kan uitoefenen, gaat de voorkeur uit naar één geldstelsel. Het derde probleem heeft betrekking op de positie van de monetaire autoriteiten in de EEG met één geldstelsel. Het is gewenst hierbij als belangrijkste taakopdracht de handhaving van de waarde van de Europese geldeenheid tot uitgangspunt te nemen. Bij dit derde vraagstuk speelt op de achtergrond reeds de gedachte om de overgang naar een supranationaal geldstelsel zoveel mogelijk evolutionair te laten verlopen. Deze gedachte moet centraal worden gesteld bij de praktische motivering van de vorming van een monetaire unie. Deze motivering steunt op integratie-, efficiency- en stabiliteitsargumenten.

Ook Oost-Europa bevindt zich nog in de nationale fase; veel duidelijker zelfs dan dat dat in West-Europa het geval is. Binnen het COMECON-gebied heeft zich het fiduciaire geld nog maar uitsluitend op macro-niveau kunnen ontwikkelen. Daarom is de monetaire integratie binnen het Oostblok beperkt tot ontwikkeling gekomen.

Een supranationaal geldstelsel binnen de COMECON binnen afzienbare tijd is uitgesloten. Niettemin is een herziening van de internationale monetaire orde dringend geboden onder invloed van de nationale economische hervormingen.

Wanneer zich binnen de COMECON een internationale monetaire orde kan ontwikkelen met de roebel als een in goud inwisselbare internationale liquiditeit, zijn er nog twee grote problemen. Op de eerste plaats vraagt het tijdelijke betalingsbalanstekort van de ontwikkelingslanden binnen het Oostblok om oplossing; ten tweede dient de Sovjetrussische superioriteit aan de niet-russische COMECON-landen een zekere vrijheid te laten.

Samenvatting

Deze studie werd geopend met een omschrijving van het begrip 'economische integratie'. Dit begrip omvat het in vrijheid genomen besluit tot internationaal-economische toenadering. Omdat deze toenadering meer of minder diepgaand kan zijn, werd de term 'integratiegraad' gebruikt. Daarmee wordt globaal de mate van intensiteit van onderscheiden integratieprocessen aangeduid.

Zoals in bovenstaande omschrijving reeds naar voren komt, is de vrijheid essentieel voor de integratie. Echter de term 'vrijheid' heeft een gevarieerde inhoud. Het was gewenst de klassiek-liberale, de marxistisch-communistische en de democratisch-pragmatische vrijheidsidee te onderscheiden. In aansluiting daarop kwamen de integratie van vrije, centraal-geleide en gemengde volkshuishoudingen aan de orde.

Naarmate de integratiegraad hoger is, is er een nauwere verwantschap tussen de vormgeving van de economische integratie en de structuur van de participerende naties. Dit leidde ertoe dat de integratiegraad enerzijds, onderscheiden naar hoog en laag, en het driedelig onderscheid in de structuur van de integrerende volkshuishoudingen anderzijds, een typologie van zes integratievormen opleverde: de vrijhandelszone, de coördinatie van nationaal-economische plannen, de douane-unie, de liberale wereld-economie, het supranationale communistische economische stelsel en de economische unie.

Daarbij bleken de vrijhandelszone (EFTA), de coördinatie van nationaal-economische plannen (COMECON) en de economische unie (EEG) in de momentele Europese integratie een bepaalde plaats hebben. De integratie van gemengde volkshuishoudingen in EEG-verband is daarbij het belangrijkste. Zij past ook het best in het huidige tijdsbestek. De bestudering van het monetaire aspect van deze vorm van economische integratie kan niet plaats hebben door een uitbouw der theorie van de douane-unie in monetaire richting. Want deze theorie heeft slechts betrekking op integratie van vrije volkshuishoudingen. Zij gaat daarmee voor een groot deel voorbij aan de vraagstukken bij de vorming van een economische unie.

Integratie van vrije volkshuishoudingen is in het Europa van vandaag geen

actuele aangelegenheid. Niettemin is aan de ontmoeting van geldstelsels in dit verband in hoofdstuk II aandacht besteed. Want daarin lagen bouwstenen voor de beschrijving van het monetaire aspect van integrerende gemengde volkshuishoudingen.

De monetaire integratie van vrije volkshuishoudingen gaat in de richting van de internationale gouden standaard. Daarvan is de monetaire integratie in Oost-Europa scherp onderscheiden. In de centraal-geleide volkshuishouding is het geld, met de functies betaalmiddel, rekeneenheid, instrument ter verdeling van het nationaal inkomen en controlemiddel voor de afloop van het economische proces, een instrument in handen van de overheid. De onderlinge inwisselbaarheid van de nationale valuta's ontbreekt in het COMECON-gebied en dat leidt tot zeer grote problemen. Hoe kan een land een betalingsbalansoverschot dat luidt in roebels, zo goed mogelijk aanwenden in het belang van de eigen economie? Door de lage graad van de Oosteuropese integratie bleef dit probleem tot nu toe onopgelost. Daarom gaat de theoretische voorkeur in Oost-Europa uit naar volledig glad lopen van nationale betalingsbalansen in het kader van internationale clearing.

Bij monetaire integratie van vrije en centraal-geleide volkshuishoudingen is het nationale geldstelsel een principieel uitgangspunt. Dat is bij de ontmoeting van geldstelsels in het kader der integratie van gemengde volkshuishoudingen niet het geval. Het fiduciaire geld dat in de gemengde volkshuishouding circuleert, heeft eigen criteria voor de geografische afbakening van het circulatiegebied. Waar een en dezelfde geldeenheid als wettig betaalmiddel en als algemeen aanvaard ruilmiddel kan fungeren, met in de loop van de tijd een redelijke stabiele waarde, daar dient één geldstelsel te zijn. Daarom gaat bij monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen, mits deze een vrij hoge graad bereikt, de voorkeur uit naar één geldstelsel voor het gehele gebied.

Een verantwoording daarvan met de theorie van de monetair-evenwichtige wisselkoers werd gegeven in paragraaf 2 van hoofdstuk II. Het betreft hier geen werkelijkheidsvreemde theorie. Een praktische gedachten-gang gaat in dezelfde richting. Want een plan om te komen tot één geldstelsel in het EEG-gebied is al ontworpen. Dit plan heeft ook al kritiek ontmoet, maar die bleek niet wezenlijk te zijn.

Er zijn grote problemen in de overgangsperiode van de nationale naar het supranationale geldstelsel. Doordat in de wordingsperiode van de economische unie er bij de deelnemende landen gedifferentieerde betalingsbalansoverschotten ontstaan, dreigt een inflatiegevaar. Er wordt wel gepleit voor flexibele wisselkoersen in de overgangsperiode, om daarmee inflatie-im- en export te voorkomen. Dat is een bedenkelijk voorstel. Want de

flexibele wisselkoers is, afgezien nog van zijn economische onaanvaardbaarheid, met betrekking tot de komende monetaire unie een politiek ongewenst element. In gerichtheid op de komende monetaire unie zijn vaste wisselkoersen nodig.

Als vaste wisselkoersen zijn aanvaard en het inflatiegevaar met andere middelen dan met de flexibele wisselkoers zal worden bestreden, resteert nog een belangrijk probleem. De monetaire unie sluit het gevaar in dat zij leidt tot vergroting van de reeds bestaande welvaartsverschillen tussen onderscheiden regionen binnen de economische unie, omdat het kapitaal zal worden aangetrokken door relatief reeds hoogontwikkelde gebieden. Regionale structurele achterstanden, die door de monetaire unie dreigen te worden verscherpt, dienen dan ook met een doelgericht regionaal-economisch beleid te worden bestreden.

Hoofdstuk I is gewijd aan de economische integratie in het algemeen met name in verband met het economische ordepatroon. In hoofdstuk II is daarop aansluitend een theorie van de monetaire integratie geboden. In hoofdstuk III werd de studie besloten met een bespreking van praktische vraagstukken, die zich momenteel bij de monetaire integratie in Europa voordoen.

Zowel in Oost-, als in West-Europa bevinden zich economie en politiek in een evolutionaire verhouding ten opzichte van elkaar. De economische groei gaat gestadig voort en als gevolg daarvan stellen zich op het politieke vlak vragen naar een juiste monetair-geografische orde. Voor de beantwoording van deze vragen geldt als uitgangspunt dat wel voor het recente verleden, maar niet voor de nabije toekomst het nationale geldstelsel als een gegeven behoeft te worden aanvaard. Zowel in Oost-, als in West-Europa ging het tot voor kort, voor wat de monetair-geografische grensbepaling betreft, om een standpunt a priori volgens communistische, resp. liberale opvatting. In beide gevallen wordt geconcludeerd dat het geldstelsel van nationale aard dient te zijn.

Kan praktisch-politiek het nationale geldstelsel nu nog als vanzelfsprekend worden aanvaard? Voor de huidige generatie past hier, in tegenstelling tot vroeger, geen beantwoording van deze vraag op ideologische wijze a priori. Wij moeten in een tijdseigen standpuntbepaling, waarin op heden en verleden wordt gelet, ons afvragen hoe ons geldstelsel in zijn momentele nationale begrenzing historisch is ontstaan en daaruit afleiden welke verdere ontwikkeling, in verband met de voortgaande economische groei, daarop nu logisch volgt.

Het is zinvol om, voor wat de historische monetair-geografische grens-

bepaling betreft, een drietal stadia te onderscheiden en wel de prenationale, de nationale en de supranationale fase. In West-Europa eindigt de prenationale fase even na 1815. Dan worden de staten gevormd en ontstaan nationale geldstelsels. Intussen ligt een supernationale fase in het verschiet. Voor Oost-Europa eindigt de prenationale fase eerst in 1918. De ontwikkeling is daar sindsdien geheel anders dan in West-Europa. Reeds in de periode tussen de twee wereldoorlogen werd daar de bodem rijp voor de naoorlogse centraal-geleide volkshuishouding. De vorming van deze huishoudingen na 1945 heeft er toe geleid dat Oost-Europa zich nog duidelijk in de nationale fase bevindt.

De ideale monetaire integratie van gemengde volkshuishoudingen is de vorming van één geldstelsel binnen de economische unie. Een theoretische verantwoording daarvan werd gegeven in hoofdstuk II. Die verantwoording is waardevol, maar zij is niet praktisch. Een economisch-theoretische analyse in de gemengde volkshuishouding leidt nooit tot een pasklaar economisch-politiek program. Voor het realiseren van belangrijke economisch-politieke doelstellingen, zoals de vorming van een monetaire unie, zijn praktische argumenten nodig, die aanvaardbaar zijn in de politiek.

Zulke argumenten werden in paragraaf 2 van hoofdstuk III verzameld. Daarbij werden het integratie-, het efficiency- en het stabiliteitsargument onderscheiden. De economische integratie die leidt tot een economische unie zal relatief gemakkelijker verlopen als zij door een supranationaal geldstelsel wordt ondersteund. Voorts kan dit geldstelsel leiden tot een relatief grotere efficiency in het betalingsverkeer, vooral omdat de onderlinge inwisseling der valuta's vervalst. Tenslotte kan een monetaire unie een belangrijke stabiliserende invloed uitoefenen op de internationale monetaire orde.

Er zijn drie hoofdproblemen bij de vorming van een monetaire unie in West-Europa. Op de eerste plaats gaat het daarbij om het creëren van een supernationale circulatiebank, verder het vinden van een juiste wijze van vervanging der huidige valuta door Europees geld en tot slot de vestiging van een Europees monetair gezag. Deze vraagstukken werden globaal en inleidend besproken in paragraaf 2 van hoofdstuk III.

In Oost-Europa is enerzijds een economische internationalisering en anderzijds een politieke nationale verzelfstandiging waarneembaar. Dit dualisme stelt grote problemen op het terrein van de monetaire integratie. De vraagstukken zijn geconcentreerd op de convertibiliteit der Oosteuropese valuta's, waarvoor binnen afzienbare tijd geen passende oplossing in het verschiet ligt. Want intern zal het Oostblok het convertibiliteitsprobleem niet kunnen oplossen, terwijl extern zich dit blok sterk van het westen heeft vervreemd.

Zusammenfassung

Diese Abhandlung begann mit einer Umschreibung des Begriffes 'wirtschaftliche Integration'. Dieser Begriff enthält den in Freiheit genommenen Entschluss, zu einer international-wirtschaftlichen Annäherung. Da diese Annäherung mehr oder weniger tiefgehend sein kann, war es nötig, den Ausdruck 'Integrationsgrad' zu gebrauchen. Damit wird das Mass der Intensität unterschiedlicher Integrationsprozesse angedeutet. Sowie in obengenannter Umschreibung schon betont wird, ist die Freiheit für die Integration essentiell. Der Begriff 'Freiheit' enthält aber viele Variationen. So war es nötig, die klassisch-liberale, die marxistisch-kommunistische und die demokratisch-pragmatische Freiheitsidee zu unterscheiden. Hierauf kam anschliessend die Integration der freien, zentral-geleiteten und gemischten Volkswirtschaft zur Rede. Je höher der Integrationsgrad ist, desto mehr stellt er eine Verbindung zwischen der Formgebung der wirtschaftlichen Integration und der Struktur der partizipierenden Nationen dar. So entstand durch den Integrationsgrad mit dem Unterschied von hoch nach tief auf der einen Seite und dem dreiteiligen Unterschied in der Struktur der integrierenden Volkswirtschaften auf der anderen Seite, eine Typologie von sechs Integrationsformen: Die Freihandelszone, die Koordination national-wirtschaftlicher Planen, die Zollunion, die liberale Weltwirtschaft, die kommunistische Grossraumwirtschaft und die Wirtschaftsunion.

Nun zeigte es sich, dass die Freihandelszone (EFTA), die Koordination der national-wirtschaftlichen Planen (COMECON) und die Wirtschaftsunion (EEG) in der jetzigen europäischen Integration einen besonderen Platz eingenommen haben. Die Integration der gemischten Volkswirtschaften in EEG-Verband ist dabei das Wichtigste. Sie passt auch am besten in die heutige Zeit. Eine wissenschaftliche Untersuchung des monetären Aspektes dieser Form wirtschaftlicher Integration kann nicht durch Ausbau der Theorie der Zollunion in monetäre Richtung vollzogen werden. Diese Theorie hat nämlich nur Beziehung zur Integration freier Volkswirtschaften. Sie geht

auf Probleme, die bei der Bildung einer Wirtschaftsunion entstehen, grösstenteils gar nicht ein.

Integration der freien Volkswirtschaften ist in dem heutigen Europa keine aktuelle Angelegenheit mehr. Trotzdem wurde im zweiten Kapitel die Begegnung der Geldsysteme in diesem Sinne näher erläutert, da in dieser Begegnung Bausteine zur Beschreibung des monetären Aspektes der integrierenden gemischten Volkswirtschaften liegen. Die monetäre Integration freier Volkswirtschaften geht in die Richtung des internationalen goldenen Standards. Hiervon unterscheidet sich die monetäre Integration in Osteuropa sehr deutlich. In der zentral geleiteteten Volkswirtschaft hat das Geld die Funktionen Zahlungsmittel, Recheneinheit, Instrument zur Verteilung des nationalen Einkommens und Mittel zur Kontrolle über den Verlauf des wirtschaftlichen Prozesses. In diesen Funktionen wird das Geld ganz von der Regierung beherrscht. Das gegenseitige Einwechseln der nationalen Valuten ist im COMECON-Gebiet nicht möglich und dadurch entstehen sehr grosse Probleme. Wie kann ein Land einen Zahlungsbilanzüberschuss, in Rubel ausgedrückt, so gut wie möglich und im Interesse der eigenen Wirtschaft anwenden? Durch den niedrigen Stand der osteuropäischen Integration, blieb dieses Problem bis heute ungelöst. Darum gibt Osteuropa theoretisch einem völlig glatten Ablauf der nationalen Zahlungsbilanzen im Rahmen der internationalen Clearing den Vorrang.

Bei der monetären Integration freier und zentral geleiteter Volkswirtschaften ist das nationale Geldsystem ein prinzipieller Ausgangspunkt. Dies ist bei der Begegnung von Geldsystemen im Rahmen der Integration gemischter Volkswirtschaften nicht der Fall. Das fiduziäre Geld, welches in der gemischten Volkswirtschaft zirkuliert, hat eigenes Kriterium zur Abgrenzung des geografischen Zirkulationsgebietes. Wo sich ein und dieselbe Geldeinheit als gesetzliches Zahlungsmittel und als allgemein anerkanntes Tauschmittel mit einem stabilen Wert durchsetzen kann, muss ein Geldsystem sein. Bei monetärer Integration der gemischten Volkswirtschaften wird, falls diese einen hohen Grad erreicht hat, in Theorie ein Geldsystem für das ganze Gebiet bevorzugt.

Paragraph 2, Kapitel II gibt hierüber mit der Theorie des monetär-ausgeglichene Wechselkurses Rechenschaft. Es geht hier nicht um eine Theorie, die der Wirklichkeit fremd ist. Ein praktischer Gedankengang geht in dieselbe Richtung, da der Plan für *ein* Geldsystem im EEG-Gebiet schon entworfen ist. Dieser Plan bekam viel Kritik, doch ist diese Kritik nicht wesentlich von Bedeutung.

Es treten grosse Probleme in der Übergangsperiode vom nationalen zum übernationalen Geldsystem auf. Weil in der Entstehungsperiode der Wirt-

schaftsunion bei den teilnehmenden Ländern differenzierte Zahlungsbilanzüberschüsse entstehen, besteht Inflationsgefahr. Man bemüht sich wohl um flexible Wechselkurse in der 'transition period' um dadurch Inflationsim- und export zu verhüten. Das ist ein fragwürdiger Vorschlag, da ein flexibler Wechselkurs, ganz abgesehen von seiner wirtschaftlichen Unannehmbarkeit, in Beziehung zur kommenden monetären Union politisch ein unerwünschtes Element ist. In Hinblick auf die kommende monetäre Union ist ein fester Wechselkurs nötig. Ist der feste Wechselkurs angenommen und wird die Inflationsgefahr mit anderen Mitteln als mit dem flexiblen Wechselkurs bestritten, so bleibt dennoch ein bedeutendes Problem. Die monetäre Union birgt die Gefahr in sich, die bereits bestehenden Wohlstandsunterschiede zwischen verschiedenen Regionen innerhalb der Wirtschaftsunion noch zu vergrößern, da das Kapital durch die relativ bereits schon hochstehenden Gebiete angezogen wird. Der regionale strukturelle Rückstand, welcher durch die monetäre Union bedroht wird verschärft zu werden, muss deshalb durch eine zielbewusste, regional-wirtschaftliche Führung bekämpft werden.

In Kapitel I wurde die wirtschaftliche Integration im allgemeinen behandelt, besonders in Beziehung zur wirtschaftlichen Ordnungsform. In Kapitel II wird im Anschluss daran eine Theorie der monetären Integration entwickelt. Die Abhandlung schliesst in Kapitel III mit einer Besprechung der praktischen Probleme, welche augenblicklich bei der monetären Integration in Europa hervortreten.

Sowohl in Ost- als auch in Westeuropa, befinden sich Wirtschaft und Politik in einem Entwicklungsverhältnis zueinander. Die wirtschaftliche Entwicklung geht immer weiter. Die Folge davon ist, dass sich auf politischer Ebene Fragen nach der richtigen monetär-geografischen Ordnung ergeben. Zur Beantwortung dieser Fragen gilt als Ausgangspunkt, dass wohl für die jüngste Vergangenheit, nicht aber für die nahe Zukunft das nationale Geldsystem als ein 'fait accompli' angenommen werden muss. Sowohl in Ost-, als auch in West-Europa handelte es sich bis vor kurzem, was die monetär-geografische Grensbestimmung angeht, nach kommunistischer, beziehungsweise liberaler Auffassung um eine Stellungnahme a priori. In beiden Fällen kommt man zu dem Schluss, dass das Geldsystem von nationaler Art sein muss.

Kann das nationale Geldsystem praktisch-politisch noch als selbstverständlich angenommen werden? Für die heutige Generation passt hier, im Gegensatz zu früher, keine Beantwortung dieser Frage auf ideologische Weise a priori. Wir müssen in einer zeitgemässen Standpunktbestimmung,

worin auf das Heute und die Vergangenheit geachtet wird, uns fragen, wie unser Geldsystem in seiner momentanen nationalen Begrenzung historisch entstanden ist und daraus ableiten, welche weitere Entwicklung daraus nun logisch folgt in Verband mit dem Fortschritt des wirtschaftlichen Wachstums.

Es ist sinnvoll, im Hinblick auf die historische, monetär-geografische Grenzbestimmung dreierlei Stadien zu unterscheiden: die pränationale, die nationale und die supranationale Phase. In Westeuropa endet die pränationale Phase kurz nach 1815. Dann werden die Staaten geformt und es entstehen nationale Geldsysteme. Inzwischen liegt eine supranationale Phase vor uns. Für Osteuropa endet die pränationale Phase erst 1918. Die Entwicklung ist dort seitdem völlig anders als in Westeuropa. Bereits in der Periode zwischen den beiden Weltkriegen wurde dort der Boden für die nach dem Kriege zentralgeleitete Volkswirtschaft reif. Die Bildung dieser Wirtschaft nach 1945 hat dazu geleitet, dass Osteuropa sich noch deutlich in der nationalen Phase befindet.

Die ideale monetäre Integration gemischter Volkswirtschaften ist die Bildung *eines* Geldsystems innerhalb der Wirtschaftsunion. Eine wirtschaftlich-theoretische Rechenschaft wurde darüber in Kapitel II gegeben. Diese Rechenschaft ist wertvoll, aber nicht praktisch. Eine wirtschaftlich-theoretische Analyse in gemischten Volkswirtschaften leitet niemals zu einem direkt anzunehmenden Programm in der Wirtschaftspolitik. Zur Realisation wichtiger wirtschaftlicher und politischer Bestimmungen, sowie die Bildung der monetären Union, braucht man praktische Argumente, die in der Politik Anklang finden. Solche Argumente wurden im Paragraph 2, Kapitel III vorgebracht. Dabei wurden Integrations-, Efficiency-, und Stabilitätsargumente unterschieden. Die wirtschaftliche Integration, welche zu einer Wirtschaftsunion leitet wird relativ einfacher verlaufen, wenn sie durch ein supranationales Geldsystem unterstützt wird. Ausserdem kann dieses Geldsystem zu einer relativ grösseren 'Efficiency' im Zahlungsverkehr führen, da hierdurch der gegenseitige Wechsel der Valuten wegfällt. Schließlich kann eine monetäre Union einen wichtigen stabilisierenden Einfluss auf die internationale monetäre Ordnung haben.

Es gibt drei Hauptprobleme bei der Bildung einer monetären Union in Westeuropa. Zunächst geht es darum eine überstaatliche Zirkulationsbank zu bilden. Weiterhin muss man einen guten Ersatz der heutigen Valuten durch europäisches Geld finden und zum Schluss ist das Arbeitsprogramm einer europäischen monetären Autorität zu bestimmen. Diese Probleme wurden global und einführlisch im Paragraph 2, Kapitel III besprochen.

In Osteuropa kann man einerseits einen wirtschaftlichen Druck zur In-

ternationalisierung und anderseits einen politischen Druck zur zunehmenden nationalen Selbstständigkeit wahrnehmen. Dieser Dualismus schafft grosse Probleme auf dem Gebiet der monetären Integration. Die Aufgaben sind auf die Konvertierbarkeit der osteuropäischen Valuten konzentriert, wofür keine geeignete Lösung in absehbarer Zeit zu finden ist. Denn intern wird der Ostblock das Problem der Konvertierbarkeit nicht lösen können, während der Block sich extern sehr stark vom Westen absondert hat.

Summary

This study begins with a definition of the concept 'economic integration'. This concept includes the decision taken in freedom to make international economic advances. As these advances can be more or less profound, it was necessary to adopt the term 'degree of integration', roughly indicating the degree of intensity of different processes of integration. As already emerges from the above-mentioned definition, freedom is an essential part of integration. However, the word 'freedom' has different meanings. It was necessary, therefore, to distinguish between the classico-liberal, the Marxist-communist, and the democratic-pragmatic ideas of freedom. Subsequently, the integration of free, centrally planned, and mixed national economies came up for discussion.

The higher the degree of integration the closer becomes the relationship between the shaping of the economic integration and the structures of the participating nations. Accordingly, the degree of integration, varying from high to low, on the one hand, and the threefold distinction of the structures of the integrating economies, on the other hand, provided six types of integration: the free-trade area, the co-ordination of national economic plans, the customs union, the liberal world economy, the supernational communist system, and the economic union. Among these, the free-trade area (EFTA), the co-ordination of national economic plans (COMECON), and the economic union (EEG), appear to hold specific places in the present European integration, the integration of mixed national economies in the economic union (EEG) being the most important and fitting in best with the present time. The monetary aspect of this form of economic integration cannot be studied by extending the theory of the customs union in a monetary direction. This theory only refers to the integration of free national economies, and consequently hardly considers the problems arising from the formation of an economic union.

The integration of free national economies is not a matter of current

interest in present-day Europe. Nevertheless, in this connection, in chapter II attention is paid to the encounter of monetary systems. For this encounter provided matter for the description of the monetary aspect of integrating mixed national economies. The monetary integration of free national economies moves in the direction of the international gold standard.

The monetary integration in Eastern Europe clearly differs in this respect. In centrally planned national economies, money in its functions as currency, unit of account, instrument for the division of the national income, and check on the outcome of the economic process, is an instrument in the hands of the government.

The mutual convertibility of national currencies is absent in the COMECON-area, and this gives rise to very great problems. How can a country, for the benefit of its own economy, make the best possible use of a balance of payments surplus in roubles? Owing to the low degree of the Eastern European integration, this problem has so far remained unsolved. Therefore, in Eastern Europe preference is theoretically given to a complete squaring up of the national balances of payments within the framework of an international clearing.

In the monetary integration of free and centrally planned national economies the national monetary system is an essential starting-point. This is not the case with the encounter of monetary systems within the framework of the integration of mixed national economies. The fiduciary money circulating in mixed national economies has its own criteria for the delimitation of the geographical area of circulation. Areas permitting one and the same monetary unit to serve both as legal tender and as generally accepted currency with a reasonably stable value in the course of time, call for one monetary system. Consequently, preference is theoretically given to one monetary system for the whole area in the case of the monetary integration of mixed national economies. Section 2 of chapter II gives an account of the theory of a balanced rate of exchange from a monetary point of view. This theory is not at variance with actual facts. A practical line of reasoning tends in the same direction, as the plan to arrive at one monetary system in the EEG-area has already been designed. The plan has been the subject of some criticism, which however, has proved not to be essential. Considerable problems arise during the transition period from the national to the supernational monetary system. Owing to the fact that in the period of formation of the economic union differentiated balance of payments surpluses occur, there is a danger of inflation. Flexible rates of exchange during the transition period are advocated in

order to prevent inflationary imports and exports. This is a doubtful suggestion. For, apart from its economic unacceptability, the flexible rate of exchange is politically an undesirable element with a view to the forthcoming monetary union, which calls for a fixed rate of exchange.

When a fixed rate of exchange has been accepted, and means other than the flexible rate of exchange have been devised to combat the danger of inflation, another important problem remains to be solved. The monetary union involves the danger of leading to an increase in the differences in prosperity already existing among the various regions in the economic union, because capital will be attracted by areas that have already reached a relatively high degree of development. A regional structural backlog, which is in danger of being aggravated by the monetary union, should therefore be confronted with a purposeful regional economic policy.

In chapter I, the economic integration in general, especially in relation to the pattern of economic planning, is considered. Subsequently, in chapter II, a theory of the monetary integration is put forward. The study concludes with a discussion of practical problems arising in the monetary integration in Europe at the moment.

Both in Eastern and in Western Europe economy and politics are evolving relatively to each other. Economy is steadily growing and consequently questions arise in the political field as to how a proper geographical planning from a monetary point of view can best be attained. To answer these questions, it should first be considered that in contrast with the recent past the national monetary system need not be accepted as an accomplished fact for the near future. Until recently, both in Eastern and in Western Europe, stands were taken *a priori* according to communist and liberal views respectively, as far as the geographical demarcation from a monetary point of view was concerned. In both cases it was concluded that the monetary system should be of a national nature.

Can a national monetary system still be taken for granted from a practical and political point of view? Contrary to the past it is not for the present-day generation to answer this question ideologically. From a contemporary point of view, having regard to the present and the past, we must ask ourselves how our monetary system within its present national boundaries developed historically, and deduct from our findings what further developments in connection with the proceeding economic growth will logically ensue.

As far as the historical geographical delimitation from a monetary point of view is concerned, three stages can be distinguished, viz. a pre-national, a national, and a supranational phase. In Western Europe, the pre-national

phase ended a little after 1815. Then the states were formed and national monetary systems were created. Meanwhile, a supernational phase lies ahead of us.

For Eastern Europe, the pre-national phase did not end until 1918. From that time onward, developments have shaped there quite differently from those in Western Europe. As early as during the period between the two world wars, the time had come for the post-war centralized economic planning. The formation of the latter after 1945 has resulted in Eastern Europe still finding itself clearly in the national phase.

The ideal monetary integration of mixed national economies is the formation of one monetary system within the economic union. An economo-theoretical account of this is given in chapter II. This account is valuable, but not practical. An economo-theoretical analysis in a mixed national economy never results in a ready-made economo-political programme. The achievement of important economo-political aims such as the formation of a monetary union calls for practical arguments which are effective in politics. Such arguments, arranged from the points of view of integration, efficiency, and stability, are advanced in section 2 of chapter III. The economic integration resulting in an economic union will progress more smoothly, if it is supported by a supernational monetary system. Further, this monetary system may lead to a relatively greater efficiency in the transfer of international payments, especially because the mutual convertibility of currencies will be abolished. Finally, a monetary union may exert an important stabilizing influence on international monetary relations.

There are three major problems involved in the formation of a monetary union in Western Europe. First, the creation of a supernational bank of issue; secondly, the devising of a proper method of replacing present-day currencies by European money; and thirdly, the constitution of a European monetary authority. By way of introduction, these issues are discussed in broad outline in section 2 of chapter III. In Eastern Europe, an economic pressure is brought to bear on internationalization, on the one hand, and a political pressure is exercised towards an increasing national independence, on the other hand. This dualism presents considerable problems in the field of monetary integration. These problems are centred round the convertibility of Eastern European currencies, for which there will be no adequate solution available for some time to come. For within its own territory the East bloc will be incapable of solving the problem of convertibility, while outside the communist sphere it has become greatly separated from the West.

Noten

VOORWOORD

1. Hans-R. Krämer: *Wirtschaftliche und rechtliche Probleme der monetären Integration in der europäischen Wirtschaftsgemeinschaft.*
2. Sieghardt Rometsch: *Monetäre Integration – das Problem einer Währungsunion im gemeinsamen Markt.*
3. Karl Walker: *Neue europäische Währungsordnung.*

HOOFDSTUK I. INTEGRATIE EN ECONOMISCHE ORDE

4. Edouard Bruley en E. H. Danee: *Een geschiedenis van Europa*, blz. 38.
5. Gottfried Haberler: *Integration and growth of the world economy in historical perspective*, blz. 1.
6. K. E. Boulding: *Toward a Theory of Peace*, blz. 752 e.v.
7. Andreas Paulsen: *Allgemeine Volkswirtschaftslehre* – Sammlung Goschen-Band 1172, blz. 9.
8. Paul Streeten: *Economic Integration; aspects and problems*, blz. 16.
9. Vgl. voor de periode 1600-1800: N.P. van den Berg: Munt-, Krediet- en Bankwezen in Nederlandsch-Indië, *Historisch-Statistische Bijdragen*, vooral blz. 45-46.
10. G. Vissering: *Muntwezen en circulatiebanken in Nederlandsch Oost-Indië*, en van dezelfde schrijver: *Nederlandsch Oost-Indië en Gold-Exchange Standard*, blz. 57-58.
11. Gunnar Myrdal: *An international economy*, blz. 11-16.
12. Wilhelm Röpke: *Integration und Desintegration der internationalen Wirtschaft*, blz. 495.
13. K. L. Herczeg: *Zukunft der Weltwirtschaft*, blz. 17.
14. Erich Welter: *Ziele der Wirtschaftspolitik*, blz. 28.
15. Wilhelm Röpke: *Integration und Desintegration der internationalen Wirtschaft*, blz. 495.
16. G. H. J. Abeln: *De vrijhandelszone als economische integratievorm voor West-Europa*, blz. 1.
17. P. A. Diepenhorst: *Eerherstel der actieve handelspolitiek*, blz. 9-12.
19. Vgl. voorts: Georg Mayer: *Die Freihandelslehre in Deutschland*, blz. 7 e.v. voor een nadere bespreking van Smith' standpunt inzake protectie.
19. Curt Casteijger: *Einigung und Spaltung Europas*, blz. 219.
20. Torben Jantzen: „Die EFTA – ein konstruktiver Beitrag zur europäischen Einigung”, blz. 4.
21. S. A. Green en K. W. B. Gabriël: *Die Ursprungsregeln*, blz. 7-14.
22. Robert Friedman: *Marx on economics*, blz. 5.
23. R. C. Kwant: *De wijsbegeerte van Karl Marx*, blz. 14.
24. Karl Marx: *Kritik des Gothaer Programms* naar Franz Borkenau: *Marx*, blz. 208-209; resp. blz. 23.

25. Milovan Djilas: *De onvolmaakte maatschappij*, blz. 47.
26. Helmut Gollwitzer: *Die totalitäre Idee relativiert sich*, blz. 93.
27. Günther Hillmann: *Selbstkritik des Kommunismus*, blz. 7-44 voor de oppositie in periode 5: A. A. Amal'rik: 'Zal de Sowjet-Unie tot 1984 voortbestaan?' en O. Kuschpeta: *Sowjet-Unie vijf jaar zonder Chroesjtsjow*.
28. N. Spulber: *The economics of Eastern-Europe*, blz. 35; resp. blz. 40.
29. Bruno Kiesewetter: *Der Ostblock. Aussenhandel des östlichen Wirtschaftsblockes einschliesslich China*, blz. 25; resp. blz. 38.
30. Isaäc Deutscher: *Stalin*, deel II blz. 224.
31. Ernst Richert: *Das zweite Deutschland. Ein Staat der nicht sein darf*, blz. 77.
32. O. Kuschpeta: *Het industrialisatieproces en de ontwikkeling der communistische economie*, blz. 224.
33. Frederic L. Pryor: *The Communist Foreign Trade System - The Other Common Market*, blz. 28-32.
34. Konstantin Pritzel: *Die wirtschaftliche Integration der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands in den Ostblock*, blz. 47-56.
35. Wolfgang Leonard: *Sowjet-Ideologie heute, II. Die politischen Lehren*, blz. 210, punt 3.
36. *Sozialistisches Weltwirtschaftssystem*, Band 2, blz. 20-23.
37. Konstantin Pritzel: *Die wirtschaftliche Integration der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands in den Ostblock*, blz. 86.
38. Ursula Fox: *Das Bankwesen der europäischen Volksdemokratien*, blz. 147-148.
39. Ranko Petkovic: *Het Europa van de Gaulle een realistische conceptie?*
40. H. Brugmans: *Europa; integratie en koude-oorlogvoering*.
41. Peter Ehlen S. J.: *Die Wende zum Menschen. Der Revisionismus in der ost-europäischen marxistischen Philosophie*, blz. 344-355.
42. F. J. H. M. van der Ven: *Arbeidsemancipatie en sociale rechtsorde*, blz. 139-161.
43. Ferdinand Zweig: *De werkers van de welvaartsstaat*, m.n. blz. 258.
44. J. J. Loeff: *Over het wezen der democratie*, blz. 36.
45. M. G. Plattel: *Sociale wijsbegeerte*, deel I blz. 11; deel II hoofdstuk V.
46. Sydney Dell: *Trade Blocs and Common Markets*, blz. 15 e.v.
47. F. de Roos: *Theorie der internationale economische betrekkingen*, blz. 228.
48. Jacob Viner: *The Customs Unions Issue*, blz. 41.
49. Bela Balassa: *The Theory of Economic Integration*, blz. 26.
50. M. Michaely: *On Cost and the Gains from Trade*.
51. H. G. Johnson: *An Economic Theory of Protection, Tariff Bargaining and the Formation of Customs Unions*, blz. 257.
52. M. W. Corden: *Recent developments in the theory of international trade*, blz. 52.
53. H. G. Johnson: *An Economic Theory of Protection, Tariff Bargaining and the Formation of Customs Unions*, blz. 52.

HOOFDSTUK II. GELD EN ECONOMISCHE INTEGRATIE

1. Gottfried Haberler: *Money in the international economy*, blz. 143.
2. Ludwig von Mises: *The theory of money and credit*, blz. 29.
3. Hans Maier: *Thomas Hobbes und der moderne Staat*, blz. 88-106.
4. P. J. M. Aalberse: *Liberalisme, socialisme en katholieke maatschappijleer, naar H. Pesch S. J.*, blz. 548-553.
5. *Burgerlijk Wetboek*, artikel 1417.
6. F. J. de Jong: *De werking van een volkshuishouding*, blz. 71.

7. Carl Menger: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, blz. 276.
8. Ludwig von Mises: *The theory of money and credit*, blz. 69.
9. Carl Menger: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, blz. 247-256.
10. Ludwig von Mises: *The theory of money and credit*, blz. 33.
11. Joseph A. Schumpeter: *A history of economic analyses*, blz. 695.
12. Harry Girvetz: *The evolution of liberalism*, blz. 93-96.
13. Georg Friedrich Knapp: „*Staatliche Theorie des Geldes*“, blz. 97.
14. Wilhelm Röpke: *Die Lehre von der Wirtschaft*, blz. 127.
15. Sir Charles Morgan-Webb: *The Rise and Fall of the Gold Standard*, resp. blz. 47, 50 en 138.
16. Fritz Machlup: *Die Theorie des Devisenmarktes*, blz. 188.
17. G. J. M. Vlak: *Het Nederlandse valuta-egaliseringsfonds*, blz. 35.
18. J. B. Esslen: *Münzbund in Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Band 6.
19. Klaus Rose: *Theorie der Aussenwirtschaft*, blz. 168.
20. P. T. Ellsworth: *The international Economy*, blz. 342.
21. S. B. Z. von A bis Z, blz. 519.
22. Autorenkollektiv: *Das Finanzsystem der DDR*, blz. 45.
23. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, blz. 1-32, resp. blz. 28.
24. Autorenkollektiv: *Das Finanzsystem der DDR*, blz. 405-406.
25. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, blz. 29.
26. Geciteerd door Hans Raupauch: *Geschiede der Sowjetwirtschaft*, blz. 248. Zie in verband met de wisselkoersverandering in 1947 ook: J. A. Kronrod: *Das Geld in der sozialistischen Gesellschaft*, blz. 347-349.
27. J. H. Lubbers: *Herwaardering van de roebel*, blz. 223-277.
28. Alec Nove: *De Sovjet-economie*, blz. 139.
29. *Sozialistisches Weltwirtschaftssystem*, Band 2 blz. 279.
30. S. B. Z. von A bis Z, blz. 549.
31. Autorenkollektiv: *Das Finanzsystem der DDR*, blz. 407 e.v.
32. Ludwig von Mises: *The theory of money and credit*, blz. 91.
33. J. A. Kronrod: *Das Geld in der sozialistischen Gesellschaft*, blz. 173.
34. G. A. Kessler: *Monetair evenwicht en betalingsbalansevenwicht*, blz. 227-263.
35. Herbert Finger: *Geldzirkulation und Kredit*, Lehrbrief no. 1, blz. 26-29; resp. 23-25.
36. George Garvi: *Money, banking and credit in Eastern-Europe*, blz. 81-83.
37. Eberhard Sawitzki: *Das Geld- und Kreditwesen in Mitteleuropa*, blz. 26-27.
38. Karl C. Tahlheim: *Die Wirtschaft der Sowjetzone in Krise und Umbau*, blz. 79.
39. International Bank for Economic Cooperation, blz. 1.
40. Konstantin Pritzel: *Die Wirtschaftliche Integration der Sowjetische Besatzungszone Deutschlands in den Ostblock*, blz. 252-254. Voor verdere bijzonderheden zie: Bela Csikos-Nagy: *Preise im Aussenhandel der R.W.G.-Länder*, blz. 1-10.
41. G. Fabiunke und H. Seidel: *Der Clearing- und Kompensationsverkehr im Aussenhandel*, blz. 60.
42. Vergelijk in dit verband artikel 1 lid 1 van het *Abkommen über die mehrseitige Verrechnung in transferablen Rubeln und die Gründung der Internationalen Bank für Wirtschaftliche Zusammenarbeit*: Verrechnungen, bedingt door twee of meerzijdige Abkommen en enkelverdragen over wederzijdse Warenleveringen evenwel Abkommen over andere betalingen tussen de Abkommentekenen, volgen op 1 januari 1964 in transferablen Rubeln. Voor nadere bijzonderheden: Guenter Reimann: 'Der transferierbare Rubel' in de *Neue Zürcher Zeitung* d.d. 21-7-'68; 23-7-'68 en 25-7-'68.
43. Horst Kulinet: *Der transferabele Rubel – nicht nur Recheneinheit*, blz. 17.
44. A. Devreker: *De monetaire aspecten van de economische politiek*, blz. 241 e.v.
45. Een nadere bespreking hiervan komt o.a. in het *Verslag van de Nederlandsche Bank – 1949*, blz. 57-61; resp. blz. 72-76.

46. H. W. J. Bosman: *De dekking der geldhoeveelheid*, blz. 39.
47. S. Korteweg en F. A. G. Keesing: *Het moderne geldwezen*, blz. 139.
48. Georg Friedrich Knapp: *Staatliche Theorie des Geldes*, blz. 93.
49. Hans Christoph Binswanger: *Fixe Wechselkurse, flexible Wechselkurse, oder gemeinsamen Währung?*, blz. 55 e.v.
50. J. G. Koopmans: *De Budgetvergelijking als Verbindingsschakel tussen Micro-en Macro-economie*, blz. 18.
51. H. W. J. Bosman: *Internationale monetaire orde en internationale liquiditeiten* blz. 9.
52. F. de Roos: *De internationale liquiditeitssituatie*, blz. 7.
53. H. W. J. Bosman: *Het pond sterling en de monetaire integratie in West-Europa*, blz. 327.
54. F. de Roos: *Het vraagstuk van de internationale liquiditeiten*, blz. 19.
55. R. Triffin: *Monetary Organisation in Western Europe*, blz. 19-30.
56. Amsterdamsche Bank: *Economisch Kwartaaloverzicht*, 4de kwartaal - 1958 blz. 42.
57. Eberhard Aust: *Währungspolitik und Zahlungsbilanz im gemeinsamen Markt Europas*, blz. 12.
58. J. R. M. van den Brink: *Conjunctuurpolitiek in Nederland*, blz. 134.
59. F. Mallens: *Herstel van de externe convertibiliteit en de overgang van de EBU naar de EMO*, blz. 576.
60. P. J. van der Burg: *Het convertibiliteitsvraagstuk*, blz. 51-53.
61. Sieghardt Rometsch: *Monetäre Integration*, blz. 56-57, resp. blz. 74-78.
62. Hans Christoph Binswanger: *Fixe Wechselkurse, flexible Wechselkurse, oder gemeinsamen Währung*, blz. 63.
63. Arthur S. Bloomfield: *Monetary policy under the the international gold standard, 1880-1914*, blz. 60-62.
64. Fritz Machlup: *Plan for reforms of the international monetary system*, blz. 58-59.
65. Milton Friedman: *The case for flexible exchange rates*, blz. 159-160; resp. 158.
66. Hans Christoph Binswanger: *Fixe Wechselkurse, flexible Wechselkurse, oder gemeinsamen Währung*, blz. 63.
67. H. Haller: *Das Problem der Geldwertstabilität, cijfervoorbeeld* blz. 82.
68. Erick Schneider: *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, II. Teil - blz. 65 en 330.
O. von Zwiedineck-Südenhorst: *Mensch und Wirtschaft*, blz. 42.
69. H. W. J. Bosman: *Monetaire integratie in West-Europa*, blz. 162-163.
70. Europese Economische Gemeenschap: *Eerste verslag van de werkzaamheden van het Monetair Comité*, blz. 5.
71. Europese Economische Gemeenschap: *Tweede verslag van de werkzaamheden van het Monetair Comité*, blz. 6.
72. Europese Economische Gemeenschap: *Vierde verslag van de werkzaamheden van het Monetair Comité*, blz. 10.
73. Lotte Müller-Olsen: *Vom Bilateralismus zur europäischen Währungspolitik*, blz. 160 e.v.
74. Europese Economische Gemeenschap: *Vierde verslag van de werkzaamheden van het Monetair Comité*, blz. 17.
75. Europese Economische Gemeenschap: *Memorandum*, blz. 78; resp. blz. 74.
76. Europees Parlement: *Zittingsdocumenten 1966-1967*, Document 138 blz. 11.
77. H. O. C. R. Ruding: *Naar een geïntegreerde Europese kapitaalmarkt? Hoofdstuk II*, blz. 51-108.
78. C. D. Jongman: *Monetaire aspecten van de Europese economische integratie*, blz. 126-128.
79. F. Collin: *Problematiek rond de vorming van een Europese kapitaalmarkt*, blz. 89.

80. F. de Roos: *Vrij kapitaalverkeer in een economische unie*, blz. 6-7.
81. *Verslag nopens de coördinatie van het monetaire beleid in het kader van de EEG*, blz. 15.
82. *Fundamentale Fragen künftiger Währungspolitik*, blz. 105.
83. G. Schmolders: *Psychologische Aspekte der europäischen Währungspolitik*, blz. 13-24.
84. Vergelijk de instructieve opmerkingen van Pierre Uri in *Fundamentale Fragen künftiger Währungspolitik*, blz. 114.
85. George Obst: *Geld-, Bank- und Börsenwesen*, blz. 94.
86. *Verslag van de Algemene Vergadering van de Vereeniging voor de Staatshuishoudkunde*, 1966, blz. 8-9.
87. C. F. Karsten: *European integration and its consequences for the monetary and financial policy*, blz. 572-578.
88. *Geschäftsbericht der Deutsche Bundesbank*, 1962, blz. 39.
89. J. E. Meade: *Problems of economic union*, blz. 55.
90. Benjamin J. Cohen: *Exchange rates during the process of customs union*, blz. 354-374.
91. Th. A. Stevers: *Een economische analyse van het democratisch proces*, blz. 54.
92. Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung: *Stabiles Geld und Stetiges Wachstum*, blz. 94 en 134. Regeringsstandpunt: blz. 146-149.
93. De onderscheiding tussen structureel en incidenteel kapitaalverkeer is hier van belang. Zie voor deze onderscheiding: *Jaarverslag van de Nederlandsche Bank over 1959*, blz. 54.
94. Memorandum van de EEG-Commissie betreffende de coördinatie van de economische politiek en de monetaire samenwerking in de Gemeenschap, blz. 10.
95. G. M. Verriijn Stuart: *Vrijheid van internationaal kapitaalverkeer in de Westelijke wereld, inzonderheid in de EEG*, blz. 28-30.
96. *Fundamentale Fragen künftiger Währungspolitik*, blz. 49-56.
97. EEG — Commissie: *Het tot stand brengen van een Europese kapitaalmarkt*, (Rapport Segré), blz. 47.

HOOFDSTUK III. ACTUELE VRAAGSTUKKEN IN DEMONETAIRE INTEGRATIE

1. W. A. 't Hart: *Mens en grens*, blz. 9.
2. M. G. Plattel: *Utopie en revolutie*, blz. 353-372.
3. W. Mündel: *Functie van de sociale utopie*, blz. 88.
4. Milovan Djilas: *De onvolmaakte maatschappij*, blz. 46.
5. Iring Fetscher: *Aktuelle Tendenzen in philosophischen Revisionismus*, blz. 3.
6. Werner Gumpel: *Fortschritte und Grenzen der Zusammenarbeit im Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe*, blz. 208-210.
7. Op het Congres van Wenen (1815) kregen Pruisen, Oostenrijk en Rusland elk een deel van Polen toegewezen. Overig Polen werd een koninkrijk ('Congrespolen') met tsaar Alexander I als koning. Dit Congrespolen ontwikkelde enige zelfstandigheid, dank zij een liberale houding van Alexander, waarvan bij diens opvolger geen sprake was. Er kwam zelfs enige monetaire zelfstandigheid voor Congrespolen; in 1828 kwam de 'Poolse Bank' te Warschau tot stand, die het alleenrecht voor de bankbiljettenuitgifte verwierf. Alexander overleed in 1825; zijn broer Nicolaas I volgde hem op. De Poolse grondwet werd buiten werking

gesteld; het 'Organisch Statuut' van 1832 liet Congrespolen nog slechts administratieve autonomie. De opstand van Polen in 1831 werd neergeslagen; een Russificatie werd doorgevoerd, die vooral in de zestiger jaren, na een nieuwe opstand, werd verscherpt. De 'Poolse Bank' werd het recht ontzegd nog langer bankbiljetten uit te geven; in 1886 werd zij een bijbank van de Russische staatsbank. Polen werd, afgezien van de Pruisische en Oostenrijkse delen, ingelijfd bij Rusland tot na de eerste wereldoorlog, ofschoon Congrespolen vanaf 1905 weer enige zelfstandigheid verwierf.

8. Walter Eucken: *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, blz. 113-114.
9. Memorandum van de Commissie aan de Raad betreffende de coördinatie van de economische en de monetaire samenwerking in de Gemeenschap, resp. blz. 4; blz. 11 en blz. 17.
10. Fernand Collin: *De prioriteit van de monetaire integratie in Europees verband*, blz. 17.
11. Vergelijk met name voor dit punt: Europese Economische Gemeenschap - Commissie: *Siebenter Gesamtbericht über die Tätigkeit der Gemeinschaft*, 1 april 1963 - 31 März 1964, blz. 89-90.
12. Europese Economische Gemeenschap: *Het tot stand brengen van een Europese kapitaalmarkt*, blz. 89; resp. 109. Zie ook: Hans van der Groeben: *Europese monetair-politieke vraagstukken*, blz. 13.
13. Pieter Sanders: *Europäischen Aktiengesellschaft*, blz. 41.
14. Otto Pfeleiderer: *Währungsordnung und europäische Integration*, blz. 9.
15. G. P. L. van Roy: *De noodzakelijke omvang der internationale liquiditeiten*, blz. 68-80.
16. *Jaarverslag van de Nederlandsche Bank over 1959*, blz. 79.
17. Otto Pfeleiderer: *Währungsordnung und europäischen integration*, blz. 14.
18. M. W. Holtrop: *Is a common central bank policy necessary within a united Europe?*, blz. 641-661; zie ook: M. W. Holtrop: *Central banking and economic integration*, blz. 16-21.
19. Friedrich Farian: *Zur Aufgabe der Zentralbank in einer Wirtschaft mit freier Ordnung*, blz. 116-121; resp. blz. 22.
20. Aannemende dat het goud standaardmetaal is, hetgeen voor de hand ligt. Zie sub-par. 1.1 hoofdstuk II.
21. Europees Parlement: *Zittingsdocumenten 1966-1967*, Document 138, blz. 12-13.
22. Helmut Jenkis: *Münzunion oder Währungsunion*, blz. 121-130.
23. Vergelijk sub-par. 1.2 van dit hoofdstuk.
24. Wilhelm Röpke: *Der Platz der Bank in einer entwickelten Volkswirtschaft*, blz. 112-116.
25. Leo Schuster: *Zentralbankpolitik und Bankenaufsicht in den EWG-Staaten*, blz. 61-108.
26. Karl Walker: *Neue europäische Währungsordnung*.
27. Rupert J. Ederer: *The evolution of money*, blz. 1; resp. blz. 104.
28. P. Lieftinck: *Inleiding tot de geldtheorie*, blz. 44.
29. *La crise monétaire de l'Europe centrale*, blz. 355.
30. Keesings Historisch Archief 15 augustus 1931, resp. 24 januari 1932.
31. Henry W. Schaefer: *Eine osteuropäische Zahlungsunion*, blz. 4-5.
32. Voor nadere gegevens: 'De ontwikkeling van de Oost-West-handel' *Economisch-Statistische Berichten*, 3 september 1969, blz. 846-847.
33. Merein R. Wyczalkowski: *Communist Economics and Currency Convertibility*, blz. 193.
34. Erich Klinkmüller: *Das multilaterale Clearing zwischen den R.W.G.-Ländern*.
35. Gunther Kohlmeier und Autorenkollektiv: *Nationale Produktivität; dynamische Produktionen; internationale Arbeitsteilung*, blz. 26; resp. blz. 86-87; resp. blz. 9.

36. *Sozialistisches Weltwirtschaftssystem*, Band 3, blz. 11-69; resp. blz. 439-467; resp. 442-443.
37. Ernst Schmidt-Papp: *Die ökonomische Reformbewegung in Ungarn und der Neue Wirtschaftsmechanismus*, blz. 259-282.
38. William F. Robinson: *Ungarn: Interventionist wider Willen*, blz. 15-20.
39. Julius Nagy: *Der Widerspruch zwischen den neuen Methode der Wirtschaftslenkung und der alten Form der zwischen-staatlichen Handelsbeziehungen in Osteuropa dargestellt am Beispiel Ungarns*, blz. 217-227.
40. Michael Gamarnikov: *Die Kosten der Reform*, blz. 5-10.
41. Zerko Mrskušić: *Einige Fragen der Zahlungsbilanz der Entwicklungsländern, insbesondere der planwirtschaftlich organisierten Länder*, blz. 173-181.
42. Henry Schaefer: *Eine osteuropäische Zahlungsunion*, blz. 9.
43. Z. Brzezinski: *Staatliche Beziehungen und Ideologie*, blz. 3-9.

Literatuuroverzicht

1. WIJSBEGEERTE, GESCHIEDENIS, POLITIEK

- Aalberse P. J. M., *Liberalisme, socialisme en katholieke staats- en maatschappijleer*, naar H. Pesch S. J., Leiden 1928.
- Amel'rik A. A., 'Zal de Sowjet-Unie tot 1984 voortbestaan' in: *Internationale Spectator*, oktober 1969.
- Borkenau Franz, *Marx*, Frankfurt am Main 1965.
- Boulding K. A., 'Toward a Theory of Peace' in *International Conflict and Behavior Science*, New York 1964.
- Bouman P. J., *In de ban der geschiedenis*, Utrecht 1962.
- Bouman P. J., *Van Renaissance tot Wereldoorlog*, Utrecht z.j.
- Bruley Edouard (en E. H. Danee), *Een geschiedenis van Europa*, Leiden 1961.
- Brugmans H., 'Europa; integratie in koude oorlogvoering' in: *Oost-West*, februari 1967.
- Brzezinski Z., 'Staatliche Beziehungen und Ideologie' in: *Osteuropäische Rundschau*, april 1967.
- Danee E. H. zie: Bruley - Edouard.
- Djilas Milovan, *De onvolmaakte maatschappij*, Amsterdam 1969.
- Ehlen S. J. Peter, 'Die Wende zum Menschen. Der Revisionismus in der osteuropäischen marxistischen Philosophie' in: *Stimmen der Zeit*, 1966.
- Fetscher Iring, 'Aktuelle Tendenzen im philosophischen Revisionismus' in: *Ost-Europäische Rundschau*, no. 1-2-1967.
- Gasteyger Curt, *Einigung und Spaltung Europas*, Frankfurt am Main und Hamburg 1965.
- Girvetz Harry, *The evolution of liberalism*, New York 1963.
- Gollwitzer Helmut, 'Die totalitäre Idee relativiert sich' in: *Die Zukunft des Kommunismus*, München 1963.
- Hart W. A. 't, *Mens en grens. Bindingen en breuklijnen binnen Europa*, Den Haag 1965.
- Hillman Günther, *Selbstkritik des Kommunismus*, Reinbek 1967.
- Keesings Historisch Archief 1931-1932.
- Kuschpeta O., 'Sovjet-Unie vijf jaar zonder Chroesjtsjow in: *Intermediair*, 7 november 1969.
- Kwant R. C., *De wijsbegeerte van Karl Marx*, Utrecht 1961.
- Leonard Wolfgang, *Sowjetideologie heute II, Die politischen Lehren*, Frankfurt am Main 1965.
- Loeff J. J., 'Over het wezen der democratie' in: *Sociale Wetenschappen* 1964.
- Maier Hans, 'Thomas Hobbes und der Moderne Staat' in: *Stimmen der Zeit*, februari 1968.

- Marx Karl, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, Stuttgart 1903.
 Mündel W., *Funcitie van de sociale utopie*, Amersfoort 1967.
 Petkovic Ranko, 'Het Europa van de Gaulle een realistische conceptie?' in: *Oost-West*, februari 1967.
 Pirenne Henry, *Geschiedenis van Europa*, Amsterdam z.j.
 Plattel M. G., *Sociale wijsbegeerte*, deel I – Utrecht 1961, deel II – Utrecht 1964.
 Plattel M. G., 'Utopie en revolutie' in: *Sociale Wetenschappen*, december 1968.
 Ven F. J. H. M. van der, 'Arbeidsemancipatie en sociale rechtsorde' in: *Lering en Leiding*, 1956, en *De arbeidende mens*, Utrecht 1965.
 Zweig Ferdinand, *De werkers van de welvaartsstaat*, Utrecht 1965.

2. ECONOMIE

- Corden M. W., *Recent developments in the theory of international trade*, Princeton 1965.
 Diepenhorst P. A., *Eerherstel der actieve handelspolitiek*, Amsterdam 1928.
 Ellsworth P. T., *The International Economy*, New York, London 1964.
 Eucken Walter, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Berlin 1950.
 Freedman Robert, *Marx on economics*, Harmondsworth 1962.
 Herczeg K. L., *Zukunft der Weltwirtschaft*, Düsseldorf 1958.
 Jong F. J. de, *De werking van een volkshuishouding*, I, Leiden 1955.
 Koopmans J. G., *De Budgetvergelijking als Verbindingsschakel tussen Micro- en Macro-economie*, Haarlem 1955.
 Mayer Georg, *Die Freihandelslehre in Deutschland*, Jena 1927.
 Myrdal Gunner, *An international economy*, New York 1956.
 Menger Carl, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Wien/Leipzig 1923.
 Paulsen Andreas, *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, Sammlung Goschen, Berlin 1962.
 Röpke Wilhelm, *Die Lehre von der Wirtschaft*, Erlenbach – Zürich – 1951.
 Roos F. de, *Theorie der internationale economische betrekkingen*, Haarlem 1966.
 Rose Klaus, *Theorie der Aussenwirtschaft*, Köln 1965.
 Schneider Erich, *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, II. Teil, Tübingen 1961.
 Schumpeter Joseph A., *A history of economic analyses*, New York 1954.
 Stevers Th. A., 'Een economische analyse van het democratische proces' in: *Welvaart en democratie*, Tilburg 1967.
 Welter Erich, 'Ziele der Wirtschaftspolitik' in: *Wirtschaftsfragen der freien Welt*, Frankfurt am Main 1957.
 Zwiedineck-Südenhorst O. von, *Mensch und Wirtschaft*, z.p. 1955.

3. GELDWEZEN

- Amsterdamse Bank, *Economisch Kwartaaloverzicht*, 4de kwartaal 1958.
 Berg N. P. van den, *Munt-, krediet- en bankwezen in Nederlandsch-Indië. Historisch-Statistische Bijdragen*, 's-Gravenhage 1907.
 Binswanger Hans Christoph, 'Fixe Wechselkurse, flexible Wechselkurse oder gemeinsame Währung' in: *Aussenwirtschaft*, März 1967.
 Bloomfield Arthur S., *Monetary policy under the international gold standard 1880-1914*, New York 1959.

- Bosman H. W. J., 'Internationale Monetaire Orde en Internationale Liquiditeiten' in: *Economisch Kwartaal-Overzicht*, Amsterdamse Bank - 4de kwartaal 1961.
- Bosman H. W. J., 'De dekking der geldhoeveelheid' in: *Monetaire opstellen* - 2, Amsterdam 1965.
- Burg P. J. van der, *Het convertibiliteitsvraagstuk*, 's-Gravenhage 1960.
- Devreker A., 'De monetaire aspecten van de economische politiek' in: *Theorie van de economische politiek*, onder redactie van J. E. Andriessen en M. A. G. van Meerhaeghe, Leiden 1962.
- Ederer Rupert J., *The evolution of money*, Washington 1964.
- Esslen J. B., 'Münzbund' in: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Band 6.
- Eijern Gert von, *Die Reichsbank*, Jena 1928.
- Farian Friedrich, *Zur Aufgabe der Zentralbank in einer Wirtschaft mit freiheitlicher Ordnung*, Mannheim 1966.
- Friedman Milton, 'The case for flexible exchange rates' in: *Essays in positive economics*, London 1953.
- Geschäftsbericht der Deutschen Bundesbank* 1962, Frankfurt am Main 1963.
- Haller H., *Das Problem der Geldwertstabilität*, Stuttgart 1966.
- Jaarverslagen van de De Nederlandsche Bank, m.n. over 1949 en 1959.
- Keesing F. A. G. en S. Korteweg, *Het moderne geldwezen*, Amsterdam 1961.
- Kessler G. A., *Monetaire evenwicht en betalingsbalansevenwicht*, Leiden 1958.
- Knapp Georg Friedrich, *Staatliche Theorie des Geldes*, München und Leipzig 1918.
- Korteweg., zie Keesing F. A. G.
- Lieftinck P., *Inleiding tot de geldtheorie*, Leiden 1947.
- Machlup Fritz, *Plans for reform of the international monetary system*, Princeton 1962.
- Machlup Fritz, 'Die Theorie des Devisenmarktes' in: *Theorie der internationalen Wirtschaftsbeziehungen*, Herausgegeben von Klaus Rose, Köln - Berlin 1965.
- Mallens F. J. A. M., *De structuur van het Franse bankwezen*, Meppel 1958.
- Mises Ludwig von, *The theory of money and credit*, London 1953.
- Morgan Webb Sir Charles, *The Rise and Fall of the Gold Standard*, London 1934.
- Obst Georg, *Geld-, Bank- und Börsenwesen*, Stuttgart 1921.
- Ramon Gabriël, *Histoire de la Banque de France d'après les sources originales*, Paris 1929.
- Roos F. de, *De internationale liquiditeitssituatie*, Den Haag 1961.
- Roos F. de, 'Het vraagstuk van de internationale liquiditeiten', *Economisch Kwartaal-Overzicht*, Amsterdam/Rotterdam Bank N.V., maart 1967.
- Röpke Wilhelm, 'Der Platz der Bank in einer entwickelten Volkswirtschaft' in: *Tradition und neue Aufgaben - 175 Jahre C. G. Trinkaus*, Düsseldorf 1960.
- Roy G. P. L. van, 'De noodzakelijke omvang der internationale liquiditeiten', in: *Economie*, november 1968.
- Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung: *Stabiles Geld und stetiges Wachstum*, Stuttgart und Mainz 1965.
- Treep A., *De betrekkingen tussen banken en industrie in Frankrijk*, Haarlem 1934.
- Verrijn Stuart G. M., 'Vrijheid van internationaal kapitaalverkeer in de Westelijke wereld, inzonderheid in de EEG' in: *Europese Monografieën*, no. 5, Deventer 1965.
- Vlak G. J. M., *Het Nederlandse valuta-egalisatiefonds*, Astén 1967.
- Vissering G. A., *Nederlandsch Oostindië en de Gold-Exchange Standaard*, Rotterdam 1917.
- Vissering G. A., *Muntwezen en circulatiebanken in Nederlandsch Oostindië*, Amsterdam 1920.

4. ECONOMISCHE INTEGRATIE — THEORIE EN BESCHRIJVING WEST-EUROPA

- Abeln G. H. J., *De vrijhandelszone als economische integratievorm voor West-Europa*, Leiden 1958.
- Balassa Bela, *The Theory of Economic Integration*, London 1965.
- Cohen Benjamin J., 'Exchange rates during the process of customs union' in: *Oxford Economic Papers*, New Series 1964.
- Dell Sydney, *Trade Blocs and Common Markets*, London 1963.
- Europese Economische Gemeenschap-Commissie, *Jaarverslagen 1958-1968*.
- Gabriël K. W. B. (en S. A. Green), *Die Ursprungsregeln*, Genf 1965.
- Green S. A., zie Gabriël K. W. B.
- Haberler Gottfried, 'Integration and growth of the world economy in historical perspective' in: *The American Economic Review*, March 1964.
- Jantzen Torben, 'Die Efta ein konstruktiver Beitrag zur europäischen Einigung' in: *Efta bulletin*, mei 1967.
- Johnson H. G., 'An Economic Theory of Protection, Tariff Bargaining and the Formation of Customs Unions' *The Journal of Political Economy*, juni 1965.
- Meade J. E., *Problems of Economic Union*, London 1953.
- Michaely M., On Customs and the Gains from Trade, *The Economic Journal*, september 1965.
- Röpke Wilhelm, 'Integration und Desintegration der internationalen Wirtschaft' in: *Wirtschaftsfragen der freien Welt*, Frankfurt am Main 1957.
- Sanders Pieter, *Europäische Aktiengesellschaft*, Brussel 1966.
- Streeten Paul, *Economic Integration; aspects and problems*, Leiden 1961.
- Vereeniging van de Staatshuishoudkunde, *Verslag van de Algemene Vergadering*, Utrecht 26 november 1966.
- Viner Jacob, *The Customs Unions Issue*, London 1950.

5. WEST-EUROPA — MONETAIRE INTEGRATIE

- 'Accord Monétaire Européen', *Huitième Rapport Annuel*, Paris 1967.
- Aust Eberhard, *Währungspolitik und Zahlungsbilanz im gemeinsamen Markt Europas*, Frankfurt am Main 1959.
- Bosman H. W. J., 'Monetaire integratie in West-Europa' in: *Tijdschrift voor Economie*, 1966.
- Bosman H. W. J., 'Het pond sterling en de monetaire integratie in West-Europa' in: *Economie*, april 1969.
- Collin F., 'Problematiek rond de vorming van een Europese kapitaalmarkt' in: *Europese Monografieën*, no. 5, Deventer 1965.
- Collin Fernand, *De prioriteit van de monetaire integratie in Europees verband*, Brussel 1967.
- EEG-Commissie: *Het tot stand brengen van een Europese kapitaalmarkt*, Brussel 1966.
- Europese Economische Gemeenschap: *Memorandum van de Commissie aan de Raad betreffende de coördinatie van de economische en de monetaire samenwerking in de Gemeenschap*, Brussel 1969.
- Europese Economische Gemeenschap: *Verslagen van het Monetair Comité 1958/1968*.
- Europese Economische Gemeenschap: *Memorandum*, Brussel 1962.

- Europees Parlement: *Zittingsdocumenten 1966-1967*, Document 138, Rapporteur H. Dichgans, Brussel 1966.
- Groeben Hans von der, *Europese monetair-politieke vraagstukken. Een pleidooi voor de geleidelijke oprichting van een Europees valutastelsel*, Brussel 1968.
- Jenkins Helmut, 'Münzunion oder Währungsunion?' in: *Zeitschrift für Nationalökonomie*, 1969.
- Jongman C. D., 'Monetaire aspecten van de Europese economische integratie' in: *De Europese economische integratie*, 's-Gravenhage 1966.
- Haberler Gottfried, 'Money in the international economy' in: *Fundamentale Fragen künftiger Währungspolitik*, Basel 1965.
- Holtrop M. W., 'Is a common central bank policy necessary within a united Europe?' in: *De Economist*, 1957.
- Holtrop M. W., *Central banking and economic integration*, Stockholm 1968.
- Karsten C. F., 'European integration and its consequences for the monetary and financial policy', in: *International Spectator*, april 1965.
- Krämer Hans-R., *Wirtschaftliche und rechtliche Probleme der monetären Integration in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*, Tübingen 1966.
- Mallens F., 'Herstel van de externe convertibiliteit en de overgang van de EBU naar de EMO' in: *Economie*, juli 1959.
- Müller Olsen Lotte, 'Vom Bilateralismus zur europäischen Währungspolitik' in: *Währungspolitik in der europäischen Integration*, Baden Baden 1964.
- Pfleiderer Otto, *Währungsordnung und europäische Integration*, Kiel 1964.
- Rometsch Sieghardt, *Monetäre Integration – das Problem einer Währungsunion im gemeinsamen Markt*, Frankfurt am Main 1968.
- Roos F. de, 'Vrij kapitaalverkeer in een economische unie' in: *De Economist*, januari 1966.
- Ruding H. C. O. R., *Naar één geïntegreerde Europese kapitaalmarkt?*, Leiden 1969.
- Schmölders G., 'Psychologische Aspekte der europäischen Währungspolitik' in: *Währungspolitik in der europäischen Integration*, Baden Baden 1964.
- Schuster Leo, *Zentralbankpolitik und Bankenaufsicht in den EWG-Staaten*, Köln und Opladen 1967.
- Triffin R., 'Monetary Organisation in Western Europe' in: *Tracing a new international balance*, Leiden 1950.
- Verslag nopens de coördinatie van het monetaire beleid in het kader van de EEG*, rapporteur Ph. C. M. van Campen, Brussel 1962.

6. OOST-EUROPA (GESCHIEDENIS)

- Borsody Stephen, *The Tragedy of Central Europe*, New York 1962.
- Deutscher Isaac, *Stalin*, deel II, Hilversum 1963.
- Forst de Battaglia Otto, *Zwischen-Europa*, Frankfurt am Main 1953.
- Gordon Fr., 'Enkele bijdragen tot de geschiedenis van Hongarije in de jaren 1945-1947' in: *Socialisme en Democratie*, 1955.
- Gross Hermann, *Südosteuropa. Bau und Entwicklung der Wirtschaft*, Leipzig 1937.
- Hoensch Jörg K., *Geschichte der Tschechoslowakischen Republik 1918-1965*, Stuttgart 1966.
- Kochen Lionel, *Het ontstaan van het moderne Rusland*, Utrecht 1966.
- Miller William, *The Balkans*, London 1923.
- Rauch Georg von, *Geschichte des bolschewistischen Russlands*, Frankfurt am Main 1963.
- Richert Ernst, *Das zweite Deutschland, Ein Staat der nicht sein darf*, Frankfurt am Main 1966.

- Roos Hans, *Geschiede der polnischen Nation, 1916-1960*, Stuttgart 1964.
 Seton-Watson Hugh, *Eastern Europe between the wars 1918-1941*, Cambridge 1946.
 Vernadsky G., *Geschiedenis van Rusland*, Amsterdam z.j.
 Wirsing Giseler, *Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft, Jena 1931*.

7. OOST-EUROPA (ECONOMIE)

- Autorenkollektiv, *Sozialistisches Weltwirtschaftssystem*, Banden 2 en 3, Berlin 1968.
 Csikos Nagy Bela, 'Preise im Aussenhandel der R.W.G.-Länder', in: *Osteuropa Wirtschaft*, maart 1966.
Economisch-Statistische Berichten, 'De ontwikkeling van de Oost-West-handel', 3 september 1969.
 Gamarnikov Michael, 'Die Kosten der Reform', in: *Osteuropäische Rundschau*, november 1966.
 Gumpel Werner, 'Fortschritte und Grenzen der Zusammenarbeit im Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe', *Osteuropa Wirtschaft*, 1967 Heft 3.
 Kiesewetter Bruno, *Der Ostblock. Aussenhandel des östlichen Wirtschaftsblockes; einschliesslich China*, Berlin 1960.
 Kohlmei Günther und Autorenkollektiv, *Nationale Produktivität; dynamische Produktionen; internationale Arbeitsteilung*, Berlin 1966.
 Kuschpeta O., 'Het industrialiseringsproces en de ontwikkeling der communistische economie', in: *Oost-West*, augustus 1966.
 Mrkušić Zerko, 'Einige Fragen der Zahlungsbilanz der Entwicklungsländer, insbesondere der planwirtschaftlich organisierten Länder', in: *Ost-Europa-Wirtschaft*, september 1968.
 Nagy Julius, 'Der Widerspruch zwischen den neuen Methode der Wirtschaftslenkung und der alten Form der Zwischenstaatlichen Handelsbeziehungen in Ost-Europa, dargestellt an Beispiel Ungarns', in: *Ost-Europa-Wirtschaft*, september 1968.
 Nove Alec, *De sovjet-economie*, Utrecht 1965.
 Pritzel Konstantin, *Die wirtschaftliche Integration der sowjetische Besatzungszone Deutschlands in den Ostblock*, Bonn 1966.
 Pryor Frederic L. *The Communist Foreign Trade System. The Other Common Market*, New York 1963.
 Raupach Hans, *Geschiede der Sowjetwirtschaft*, Reinbek 1964.
 Robinson William F., 'Ungarn: Interventionist wider Willen', in: *Osteuropäische Rundschau*, november 1968.
 Schmidt Papp Ernst, 'Die ökonomische Reformbewegung in Ungarn und der Neue Wirtschaftsmechanismus', in: *Wirtschaftsreformen in Osteuropa*, Köln 1968.
 Spulber N., *The economics of Eastern Europe*, New York/London 1957.
S.B.Z. von A bis Z, Bonn 1966.
 Tahlheim Karl C., *Die Wirtschaft der Sowjetzone in Krise und Umbau*, Berlin 1965.

8. OOST-EUROPA (GELDWEZEN)

- Autorenkollektiv, *Das Finanzsystem der DDR*, Berlin 1962.
 Fabiunke G. und H. Seidel, *Der Clearing- und Kompensationsverkehr im Aussenhandel*, Berlin 1955.
 Finger Herbert, *Geldzirkulation und Kredit*, Lehrbrief no. 1, Hochschule für Ökonomie, Berlin 1966.

- Fox Ursula, *Das Bankwesen der europäischen Volksdemokratien*, Wiesbaden 1967.
- Garvi Georg, *Money, banking and credit in Eastern-Europe*, New York 1966.
- International Bank for Economic Cooperation, Bulletin 1965, Moskou z.j.
- Klinkmüller Erich, 'Das multilaterale Clearing zwischen den R.W.G.-Länder', in: *Ost-Europa-Wirtschaft*, september 1966.
- Kronrod J. A., *Das Geld in der sozialistischen Gesellschaft*, Berlin 1960.
- Kulinet Horst, 'Der transferable Rubel nicht nur Recheneinheit', in: *Deutsche Finanzwirtschaft*, no. 14, 1967 blz. 17.
- Lubbers J. H., 'Herwaardering van de roebel', *Economisch-Statistische Berichten*, 1961.
- Reimann Guenter, 'Der transferierbare Rubel', *Neue Zürcher Zeitung* van 21 juli, 23 juli en 25 juli 1968.
- Sawitzki Eberhard, *Das Geld- und Kreditwesen in Mitteldeutschland*, Frankfurt am Main 1964.
- Schaefer Henry W., 'Eine osteuropäische Zahlungsunion', in: *Osteuropäische Rundschau*, 1966. no. 4.
- Seidel H., zie Fabiunke G.
- Wyczalkowski Merein R., 'Communist Economics and Currency Convertibility', in: *International Monetary Staff Papers*, 9 juli 1968.

Register

- acte van navigatie 10, 11
- analoog integratiebegrip 7
- antagonistische maatschappelijke tegenstellingen 14
- arbeid 14
- arbeidsloon 14
- arbeidswaarde 14, 18
- Bank voor Internationale Betalingen 66, 120
- 'Bargeldumsatzplan' 52
- betaalmiddel
  - in de centraal geleide volkshuishouding 50, 51
  - in de gemengde volkshuishouding 50, 51, 52
  - in de vrije volkshuishouding 40
- betalingsbalans
  - autonome posten 54
  - evenwicht, bij gouden standaard 47, 64, 140
  - fundamenteel 55
  - materieel 55
  - momenteel 54
  - bij het Bretton Woods-stelsel 73, 74, 140
  - sluitposten 54
  - verrekening van saldi 47, 57, 63, 57
- Bresjnef-doctrine 142
- Bretton Woods-overeenkomsten 64/67, 72, 81
- budgetvergelijking 63
- centraal gepland en geleid economisch stelsel 1
- chartaal geld in de centraal geleide volkshuishouding 51/53
- circulatiebanken
  - functies 130
  - liberale opvatting 107, 130
    - België 106, 131
    - Boelgarije 111
    - Duitsland 106/108, 131
    - Frankrijk 106/108, 131
    - Hongarije 106, 131
    - Italië 106, 131
    - Nederland 106, 131
    - Polen 112, 113
    - Roemenië 111, 135
    - Tsjecho-Slowakije 112, 134
- COMECON
  - industrialisatie na 1956 20
  - motieven tot oprichting 18
  - periode 1949-1956 18, 19
  - nationaal-economische verschillen 19, 21
  - prijsvorming internationaal 57
  - verdrag 18, 110
- Comité van presidenten 87, 120
- communistiche industrialisatie 18
- comparatieve kostenleer 4, 96, 117
- convertibiliteit 59, 66, 67, 84, 132, 236, 139
- coördinatie
  - in COMECON-verband 19
  - in EEG-verband 83, 84, 87
- definitief geld 62
- depreciatie 69
- devaluatie 59, 67, 77, 86, 90
- 'die Massengewohnheit der Annahme' 42, 62, 82
- douane-unie-theorie
  - als 'second best'-theory 27, 31
  - omschrijving 28, 29, 38
  - theorie m.b.t. de EEG 30, 32
- economische integratie
  - begrip van Haberler 2
  - begrip van Myrdal 6
  - begrip van Röpke 6
  - centraal geleide volkshuishoudingen 19, 20
  - gemengde volkshuishoudingen 26

- integratiestadia 3
- 'natuurlijk' integratieproces 9
- omschrijving 5, 21
- vrije volkshuishoudingen 10, 11, 38, 70
- economische orde
  - vrije 10, 102, 103, 108
  - centraal-geleide 15, 102
  - gemengde 25, 26
- economische unie
  - omschrijving 28
  - theorie van de .. 31
  - en welvaartsverhoudingen 96, 97
- economie en politiek m.b.t. integratie 9
- eenzinnig integratiebegrip 6, 7
- emancipatie 23
- European Free Trade Association
  - verdragsbepalingen 11/13
  - voorgeschiedenis 12
  - vrijmaking onderlinge handel 12, 13
  - zwakte 13, 90
- Europese Betalings-Unie 66, 67
- Europese Economische Gemeenschap
  - Europees karakter 22
  - monetaire bepalingen 83/84
- Europese geldeenheid 122 e.v.
- Europese naamloze vennootschap 124
- etatisme 113, 114
- evenwicht
  - internationaal 4
  - intern- en extern 69, 71, 81, 88
  - maatschappelijk 9, 25
- fiduciair geld
  - kenmerken 39, 42, 43, 62, 135
  - macro-economisch 119, 135
  - micro-economisch 118, 134
- fluctuerende wisselkoersen
  - betalingsevenwicht bij ... 68
  - .. en prijsverhoudingen 69
  - monetair geografisch circulatiegebied bij 74
  - monetair politiek bij 58, 69, 72, 74, 94
  - omschrijving 75, 82
  - onderscheiden standpunten der voorstanders 70
- geldfuncties
  - algemeen 37
  - communistisch-marxistische opvatting 47, 53, 55
  - in de gemengde volkshuishouding 59
  - klassiek-liberale opvatting 44
- geldstelsel
  - Europees 127, 129
  - nationaal 105, 106, 111, 127
  - omschrijving 105
  - prenationaal 105
  - supranationaal 77, 105, 115
- geldtheorie
  - currency theory versus banking principle 41, 42
  - klassiek-liberale 39, 41
  - marxistische 49
  - staatstheorie 42, 43
- geldwezen-geschiedenis
  - Ederer 133
  - Menger 41
- geografisch circulatiegebied
  - communistisch-marxistische opvatting 61, 100
  - klassiek-liberale opvatting 45, 61, 100
  - volgens aanhangers flexibele wisselkoersen 73
  - voor fiduciair geld 61, 62, 82, 101
- giraal geld in Oost-Europa 54
- Groot-Europa 22, 28
- 'Grossraumwirtschaft' 20
- gouden standaard
  - in de 19de eeuw 43, 44, 70
  - klassiek-liberale theorie van de .. 41, 47, 64
  - praktisch monetair aspect van de .. 42, 64
- graanprijs (gemeenschappelijke) 85, 86
- groeiwet van de centraal-geleide volkshuishouding 18, 19
- harmonisatie 84
- herstelbetalingen 17
- imperialisme 2, 5
- ideologische dwangmatigheid 103
- incidenteel kapitaalverkeer 95
- inflatie 94, 112
- integratiegraad 7, 8, 13
- 'International Bank for Economic Cooperation' 57
- internationale liquiditeiten
  - definitie 64
  - in EEG-verband 126
  - vormen 64
- Internationaal Monetaire Fonds 65, 126
- kapitaal 23
- kapitaalverkeer
  - beperkingen 86
  - in relatie tot monetaire integratie 87, 124
  - welvaartsverhoudingen 96, 97
- klassiek-liberale
  - economische opvattingen 10

- eigendomsopvattingen 10, 39
- kritiek op de vrije volkshuishouding 109, 110
- maatschappij 73, 74, 107
- monetaire staatstaak 40, 43
- monetair politiek gezag 73, 107
- overheidstaak 10
- krediet in de centraal-geleide volkshuishouding 54
- 'kroningsgedachte' 129
- leer van de internationale economische betrekkingen 33
- marxistisch-communistisch
  - economische opvattingen 15, 18
  - geschiedenisopvatting 15
  - heilstaat 15
  - kritiek op de liberale maatschappij 15, 16
- mercantilisme 2, 5, 106
- 'mixed companies' 17
- Monetair Comité 83
- monetaire integratie
  - communistisch-marxistisch 57
  - democratisch-pragmatisch 63
  - klassiek-liberaal 46
- monetaire integratie in EEG-verband
  - aard 59
  - mechanisme voor monetaire samenwerking 95, 120
  - verdragsbepalingen 83, e.v.
- monetaire integratie in Oost-Europa
  - korte termijn problemen 138, 139
  - lange termijn problemen 139, 140
- monetaire nachtwakersstaat 44, 45
- monetaire onvolledigheid 50
- monetaire politiek
  - communistisch-marxistisch 58
  - in de gemengde volkshuishouding 58
  - klassiek liberale . . 58, 70, 73
  - kwantitatief enge . . 70, 128
  - kwantitatief ruime . . 60, 70, 83, 116, 128, 134
- monetaire unie
  - argumenten (efficiency-, integratie- en stabiliteitsargument) 119, 123/126
  - dualistische beoordeling 122
  - fundamentele kritiek 96, 97
  - ideologische kritiek 88
  - monetair-politieke kritiek 89/91
  - omschrijving 76, 82, 129
  - vorming 61, 77, 81, 82, 85
- multilaterale clearing in COMECON-verband
  - omschrijving 57
  - plannen in 1957 20, 21
  - vanaf 1964 21
- muntpariteit 71, 76
- muntunie 46, 111, 129, 130
- 'neue ökonomische System der Planung und Leitung' 55
- planning – reëel en monetair 48
- 'Prinzip der Preisfortsetzung' 79
- provisorisch geld 62
- prijsniveau en prijsverhoudingen 47, 69, 78, 79, 88, 128
- rekeneenheden (Europese) 66, 86, 124, 129
- relatieve prijsstabiliteit 73
- restaurantie geldwezen in West-Europa 59, 60
- revaluatie 77, 86, 90
- roebel
  - devaluatie 49
  - niet-inwisselbaar 49, 137, 141
  - officiële koers 49
- ruilvoet in COMECON-verband 18
- 'Sachverständigenrat' 94
- 'Selbstkritik des Kommunismus' 17, 104
- sociale ideologie 16, 17, 102, 104
- sociale utopie 103, 104
- Sovjet-russische superioriteit 132, 139, 141
- spelregels van de gouden standaard 70
- statenvorming in Europa 113
- supranationale monetaire autoriteit 82, 92, 127
- 'trade creation' 29, 32
- 'trade diversion' 29, 30, 32
- transferabele roebel 56
- tijdselement 78, 81
- typering van integratievormen 27
- uitbuiting
  - absolute 3, 4
  - door de Sovjet-Unie 17
  - door gemengde bedrijven 17
  - door herstelbetalingen 17
  - door ruilvoetvaststelling 18
  - relatieve 4
- valuta-egalisatiefondsen 46
- verharding van de EBU 66
- vervreemding 23
- vroegkapitalisme 106
- vrijhandel
  - vrijhandelstheorie 10, 11, 31, 47
  - controverse met protectie 29, 30
  - vrijhandelszone 27, 38

- vrijheidsidee
  - communistisch-marxistische 14/16
  - democratisch-pragmatische 23/27
  - klassiek-liberale 10
- wet van Gresham 90
- Westeuropese circulatiebank 127
- wisselkoersen
  - flexibele, variabele, vrije 63, 68, 71, 75
  - geleide 46
  - monetair-evenwichtige 80, 82, 116, 122
  - stabiele 59, 63, 64, 68, 75, 82
  - vaste 68, 76, 82
- wisselkoersvorming
  - afhankelijke geldstelsels 46
- onafhankelijke geldstelsels 45
  - volgens Bretton Woods-stelsel 63, 67, 75
- 'Zahlungsmittel' 53
- 'Zirkulationsmittel' 51

I

Het Heckscher-Ohlin-theorema is geen geschikt uitgangspunt voor een integratie van de groeitheorie en de leer van de internationale economische betrekkingen.

II

Voor de bepaling van de salarisverhoudingen binnen geïntegreerde collectieve arbeidsovereenkomsten in de loop van de tijd, is het stellen van slechts een mogelijke keuze tussen een zelfde absolute, dan wel een gelijke relatieve stijging, een onjuist uitgangspunt.

III

De kredietbeperkingsmaatregelen van de Nederlandsche Bank, voorzover deze betrekking hebben op het lange bedrijf, zijn monetair-politiek slechts ten dele effectief.

IV

De effecten, die een 'dual fund' uitgeeft in het kader van een gestratificeerde kapitalisatie, dienen steeds aandelen te zijn, omdat enerzijds allen die deze effecten kopen, belang hebben bij het beleggingsbeleid van de directie, terwijl anderzijds de directie alleen in de algemene vergadering van aandeelhouders haar beleid moet verantwoorden.

V

Volgens het 'Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap' zal in efficiënt geleide agrarische bedrijven 'met een boekhouding, een ontwikkelingsplan en een voldoende omvang' de marktontwikkeling goed worden gevolgd. In deze bedrijven zal dan de produktie op de concrete afzetmogelijkheden worden gericht, 'zodat het ontstaan van structurele overschotten kan worden voorkomen' (blz. 39 van het Memorandum). Deze opvatting is in het Memorandum onvoldoende gemotiveerd en het is zeer de vraag of zij houdbaar is.

VI

Een verklaring van de inkomensvorming bij economische groei dient — onder andere in verband met het optreden van pressiegroepen — niet alleen te worden gebaseerd op de grensproduktiviteitstheorie.

Stellingen behorende bij het proefschrift van C. J. Rijnvos, *Economische orde en Europese monetaire integratie*.

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 01362420 1